

COĞRAFÎ KONUM

Herhangi bir yerin Dünya üzerinde bulunduğu alana coğrafi konum denir.

A. ÖZEL KONUM

Herhangi bir yeri diğer yerlerden ayıran, sahip olduğu kendine has özelliklerin tümüne özel konum denir. Özel konum, insanları, çevreyi, ülkelerin ekonomik ve politik durumunu çok yönlü etkiler. Dünya üzerinde, özel konum etkisine şu örnekler verilebilir:

- Norveç, Japonya, İngiltere, İzlanda gibi deniz ve okyanuslara komşu ülkeler balıkçılıkta ileri gitmişlerdir.
- Kuzeybatı Avrupa kıyıları, yüksek enlemlerde bulunmasına rağmen, Gulf - Stream sıcak su akıntısının etkisiyle ılıman bir iklime sahip olmuştur.
- Orta Asya ve Orta Avrupa denizlere uzak olduğu için karasal bir iklime sahip olmuştur.
- Kanarya, Havai, Kıbrıs, vb. adalar, deniz ve hava yollarının gelişmesiyle ikmal ve uğrak yeri haline gelmişlerdir. Buna bağlı olarak bu adaların önemi artmıştır.

Türkiye'nin Özel Konumu ve Sonuçları

- Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı yerde bulunur.
- Farklı kültürlerin kurulduğu, Dünya'nın en eski kültür hazinelerine sahiptir.
- Dünya'da en fazla petrol çıkaran ülkelere komşudur.
- Üç tarafı denizlerle çevrilidir ve yeryüzü şekilleri çeşitlidir.
- Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahiptir.
- Türkiye'nin ortalama yükseltisi fazladır. (Yaklaşık 1132 m)
- Yükselti batıdan doğuya doğru gidildikçe artmaktadır.
- Zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir.

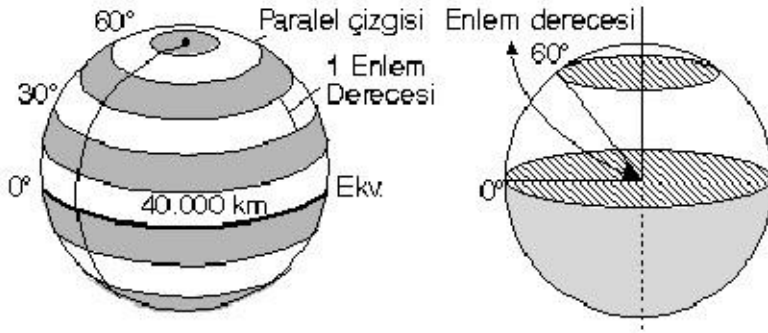
B. MATEMATİK KONUM

Herhangi bir yerin, Dünya üzerinde bulunduğu alanın, enlem ve boylam dereceleriyle belirtilmesine matematik konum denir.

PARALEL (ENLEM)

Ekvator'a paralel olarak çizildiği varsayılan hayali çemberlere paralel denir.

Paralel çemberlerinin, Başlangıç paraleline (Ekvator) olan uzaklığının açı cinsinden değerine ise enlem denir. Enlem ve paralel birbirlerinin yerine kullanılırlar.

Paralellerin Özellikleri

- Ekvator'un 90 kuzeyinde, 90 da güneyinde olmak üzere, toplam 180 paralel bulunur.
- Başlangıç paraleli Ekvator'dur.
- En büyük paralel dairesi Ekvator'dur.
- Ekvator'dan kutuplara doğru gidildikçe paralellerin boyları kısalmır. Buna karşılık paralel numaraları büyür.
- İki paralel arası uzaklığa bir enlem derecesi denir. Matematik konumu daha ayrıntılı olarak belirleyebilmek için, her paralel dairesi 60 dakikaya, her dakika 60 saniyeye bölünmüştür.
- 90° paralelleri nokta halindedir.
- Paraleller birbirleriyle kesişmezler, birleşmezler.

- Paraleller doğu - batı doğrultusunda uzanırlar.
- Ekvator ile dönenceler arasında kalan enlemlere alçak enlemler, dönenceler ile kutup daireleri arasında kalan enlemlere orta enlemler, kutup daireleri ile kutup noktaları arasında kalan enlemlere de yüksek enlemler denir.
- Ardışık iki paralel arası uzaklık yaklaşık olarak 111 km dir. Bu uzaklıktan yararlanarak kuzey güney doğrultusunda ve aynı meridyen üzerinde bulunan iki nokta arasındaki uzunluk hesaplanabilir.

Paraleller arası uzunluk işlemlerinde şu yol takip edilir:

- Aralarında uzaklığı sorulan noktalar arasındaki enlem farkı bulunur. İstenilen merkezlerin her ikisi de aynı yarım kürede ise, numarası büyük paralelden küçük paralel çıkarılır. Farklı yarım küredeler ise paraleller toplanır.
- Bulunan paralel farkı sabit uzaklık olan 111 ile çarpılır.

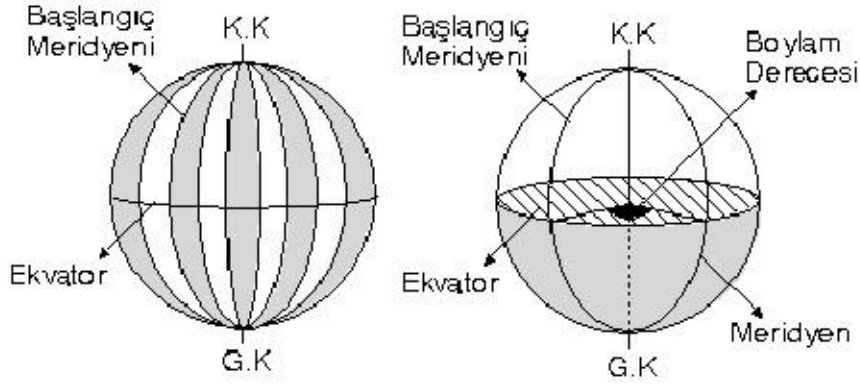
Enlemin Etkileri

Enlem; iklimi, güneş ışınlarının düşme açısını, sıcaklık dağılışını, denizlerin tuzluluk oranlarını, gece ile gündüz arasındaki zaman farkını, kalıcı kar sınırı yükseltisini, yerleşme ve tarım faaliyetlerinin sınırını, bitki örtüsü çeşitliliğini, toprak çeşidini, akarsu rejimlerini, tarım ürünleri çeşitliliğini, yerleşme biçimini, hayvanların dağılışını, vs. etkiler.

MERİDYEN (BOYLAM)

Bir kutuptan diğerkutba ulaşan, paralelleri dik açıyla kesen hayali yarım çemberlere meridyen denir.

Meridyenlerin, Başlangıç meridyenine (Greenwich) olan uzaklığının açı cinsinden değerine ise boylam denir. Meridyen ve boylam birbirlerinin yerine kullanılırlar.

Meridyenlerin Özellikleri

- Başlangıç meridyeninin 180 doğusunda, 180 de batısında olmak üzere, toplam 360 meridyen vardır.
- Başlangıç meridyeni İngiltere'nin başkentindeki Greenwich istasyonundan geçen meridyendir.
- İki meridyen arası uzaklığa bir boylam derecesi denir. Koordinatlarla bir yeri daha iyi belirleyebilmek için, her meridyen derecesi 60 dakikaya, her dakika 60 saniyeye bölünmüştür.
- Ekvator üzerinde iki meridyen arası uzaklık 111 km dir. Kutuplara doğru gidildikçe bu uzaklık azalır. Türkiye üzerinde ise iki meridyen arası uzaklık, yaklaşık olarak 85 - 86 km dir.
- Bütün meridyenlerin boyları birbirine eşittir.
- Aynı meridyen üzerinde bulunan bütün noktaların (Güneş karşısından aynı anda geçtiklerinden) yerel saatleri aynıdır.
- Meridyen dereceleri Greenwich'ten doğuya ve batıya gidildikçe büyür.
- Meridyenler kuzey - güney doğrultusunda uzanır.
- Bütün meridyenler kutuplarda birleşirler.
- Meridyenler bir paralel boyunca birbirlerinden eşit uzaklıkta bulunurlar.
- Ardışık iki meridyen arasındaki yerel saat farkı 4 dakikadır.

Boylamın Etkileri

Boylamın Dünya üzerindeki en belirgin etkisi, yerel saat farklarını oluşturmaktır.

YEREL SAAT

Herhangi bir yerde, Güneş'in en tepede olduğu ana ya da gölge boyunun en kısa olduğu ana öğle vakti denir. Öğle vakti gün ortasıdır ve saat 12.00 olarak kabul edilir. Buna göre ayarlanan saat dilimine yerel saat denir.

Yerel saat farkları, meridyenlerden faydalanılarak hesaplanabilir. Yerel saat hesaplarını yapabilmek için şunları öğrenmekte fayda vardır:

- Aynı meridyen üzerinde bulunan bütün noktaların öğle vakitleri aynı anda olur ve yerel saatleri birbirine eşittir.
- Aynı meridyen üzerinde bulunan noktaların yerel saatleri birbirine eşit olmasına rağmen (21 Mart ve 23 Eylül tarihleri hariç) Güneş'in doğma ve batma saatleri farklıdır. Bunun nedeni, Dünya ekseninin $23^{\circ} 27'$ eğik olmasıdır.

ORTAK SAAT (ULUSAL SAAT)

Çalışma hayatında, yerel saatlerin hepsini kullanmak mümkün değildir. Ticari ve ekonomik ilişkilerin kolaylaştırılması, haberleşme ve ulaşım hizmetlerinin hızlı ve düzenli bir şekilde yapılabilmesi için, yerel saatten farklı olarak, ortak saat ya da ulusal saat uygulamasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle her ülkenin, kendisine en uygun meridyenin yerel saatini bütün ülke sınırlarında geçerli hale getirmesiyle oluşan saate ortak saat adı verilmektedir.

Doğu - batı doğrultusunda geniş olan ülkeler (A.B.D, Kanada, Çin, vb.) aynı anda birden çok ortak saat kullanırlar. Ancak doğu - batı yönünde dar olan ülkeler (Türkiye, İtalya, Bulgaristan, İspanya, vb.) ise aynı anda tek ortak saat kullanırlar.

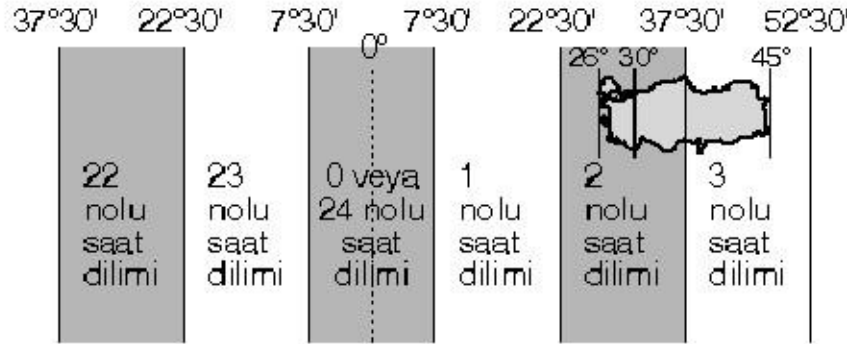
Türkiye'de, 1978 yılına kadar, 2. saat diliminde yer alan 30° Doğu meridyeninin yerel saati ortak saat olarak kullanılmıştır. 1978 yılından sonra, güneş ışınlarından daha fazla yararlanarak enerji tasarrufu sağlamak amacıyla, ileri ve geri saat uygulamasına geçilmiştir. Şöyle ki;

- Yaz döneminde 3. saat dilimine giren 45° Doğu meridyeninin yerel saati esas alınarak ileri saat uygulamasına geçilmiştir.

- Kış döneminde ise 2. saat dilimine giren 30° Doğu meridyeninin yerel saati esas alınarak geri saat uygulamasına geçilmektedir.

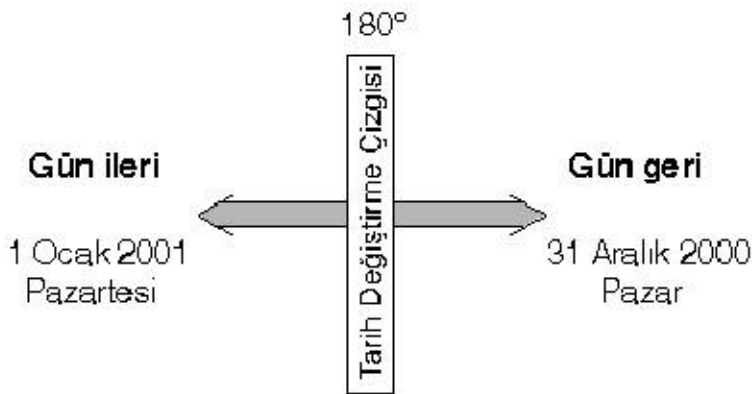
SAAT DİLİMLERİ (ULUSLAR ARASI SAAT)

Bilim ve teknolojinin hızla gelişmesiyle ülkeler arası ekonomik ve siyasi ilişkilerin artması, buna bağlı olarak iletişimin hızlı olması uluslararası saatin doğmasına yol açmıştır. Bu sebeple saat dilimleri oluşturulmuştur. Dünya üzerinde 24 saat dilimi vardır.

TARİH DEĞİŞTİRME ÇİZGİSİ

Dünya'nın doğu ve batı yarım kürelerinin uç noktaları arasında bir günlük zaman farkı vardır. Bu nedenle, Başlangıç meridyeninin devamı olan 180° meridyeni, tarih değiştirme çizgisi olarak kabul edilmiştir.

- 180° boylamının batısına doğru gidildiğinde, Doğu Yarım Küre'ye geçildiği için, tarih 1 gün ileridir.
- 180° boylamının doğusuna doğru gidildiğinde, Batı Yarım Küre'ye geçildiği için, tarih 1 gün geridir.

gün geridir.

TÜRKİYE’NİN MATEMATİK KONUMU VE SONUÇLARI

Türkiye, 36° - 42° Kuzey paralelleri ile 26° 45° Doğu meridyenleri arasında yer alır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Ekvator’un kuzeyinde ve Greenwich’in doğusunda bulunan bir ülkedir.

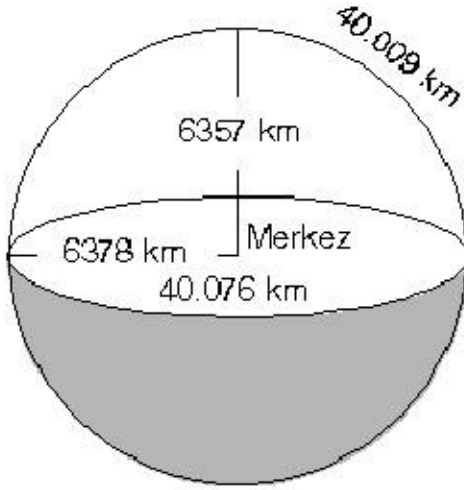
Türkiye’nin matematik konumunun sonuçları şöylece sıralanabilir:

- Doğu - batı istikametinde 76 dakika yerel saat farkı bulunur.
- Aynı anda tek ortak saat kullanılır. Çünkü doğu - batı yönünde fazla geniş değildir.
- Güneş ışınları hiçbir zaman dik açıyla gelmez.
- İki meridyen arası uzaklık yaklaşık olarak 85 - 86 km dir.
- Orta kuşakta yer alır.
- Mevsimler belirgin olarak görülür.
- Kışın cephesel yağışlar fazladır.
- Güneyden kuzeye gidildikçe güneş ışınlarının geliş açısı küçülür.
- Güneyden kuzeye gidildikçe cisimlerin gölge boyu uzar.
- Güneyden kuzeye gidildikçe gece - gündüz süreleri arasındaki fark artar.
- Kuzeyden esen rüzgârlar sıcaklığı düşürürken, güneyden esen rüzgârlar sıcaklığı yükseltir.
- Dağların güney yamaçları daha sıcaktır. Buna bağlı olarak güney yamaçlarda yerleşmeler fazladır.

DÜNYA'NIN ŞEKLİ ve HAREKETLERİ

A. DÜNYA'NIN ŞEKLİ

Dünya, kutuplardan hafifçe basık, Ekvator'dan şişkin kendine has bir şekle sahiptir. Buna geoit denir. Dünya'nın geoit şekli, kendi eksenini etrafında dönüşü sırasında oluşan, merkez kaç kuvvetiyle savrulması sonucu meydana gelmiştir.

Dünya'nın Şeklinin Sonuçları

- Ekvator'un uzunluğu tam bir meridyen dairesinin uzunluğundan daha fazladır.
- Ekvator yarıçapı, kutuplar yarıçapına göre 21 km daha uzundur.
- Dünya'nın şeklinden dolayı, güneş ışınları yeryüzüne farklı açılarla düşer.
- Sıcaklık dağılışını etkiler. Ekvator'dan kutuplara doğru gidildikçe sıcaklık değerleri düşer.
- Dünya'nın şeklinden dolayı, Dünya'nın bir yarısı karanlıkken diğer yarısı aydınlıktır. Aydınlanma çizgisi daire biçiminde olur. Buna aydınlanma çemberi de denir.
- Kutuplar, Dünya'nın merkezine (Ekvator'a göre) daha yakındır. Bunun sonucu olarak, yerçekimi Ekvator'da az, kutuplarda daha fazladır.

- Dünya'nın kendi eksenini etrafındaki dönüş hızı Ekvator'dan kutuplara gidildikçe azalır.
- Ekvator'dan kutuplara gidildikçe, paralel boyları ve meridyenler arası mesafe azalır.
- Dünya'nın şeklinden dolayı, harita çizimlerinde hatalar meydana gelir.
- Kutup yıldızının görünüm açısı bulunduğumuz yerin enlem derecesini verir.

B. DÜNYA'NIN HAREKETLERİ

1. Dünya'nın Kendi Eksenini Etrafında Dönmesi (Günlük Hareket)

Dünya kendi eksenini etrafındaki dönüşünü, batıdan doğuya doğru 24 saatte tamamlar. Buna 1 gün denir.

Dünya'nın Kendi Eksenini Etrafındaki Dönüşünün Sonuçları

- Gece ve gündüz birbirini takip eder.
- Güneş ışınlarının günlük geliş açıları değişir.
- Günlük sıcaklık farkları meydana gelir. Bunun sonucunda;
 - Fiziksel çözülme oluşur.
 - Günlük basınç farkları oluşur.
 - Meltem rüzgârları oluşur.
- Merkez kaç kuvveti meydana gelir. Bunun sonucunda;

- Sürekli rüzgârların (Alize, Batı, Kutup) yönlerinde sapmalar meydana gelir.
- Okyanus akıntıları (Gulf - stream, Labrador, vs.) halkalar oluşturur ve yönlerinde sapmalar olur.
- Yerel saat farkları meydana gelir.
- Cisimlerin gün içindeki gölge uzunlukları değişir.
- Güneş doğuda erken doğar, batır ve batıda geç doğar, batır.
- Dinamik basınç kuşakları meydana gelir.

2. Dünya'nın Güneş Etrafında Dönmesi (Yıllık Hareket)

Dünya, kendi eksenini etrafındaki günlük dönüşünü sürdürürken, bir yandan da Güneş'in çevresinde dolar. Dünya, Güneş etrafındaki dönüşünü elips şeklindeki bir yörünge üzerinde 365 gün 6 saatte tamamlar. Buna 1 yıl denir.

Dünya, 939 milyon km lik yörüngesi üzerinde saatte 108 bin km. hızla hareket eder.

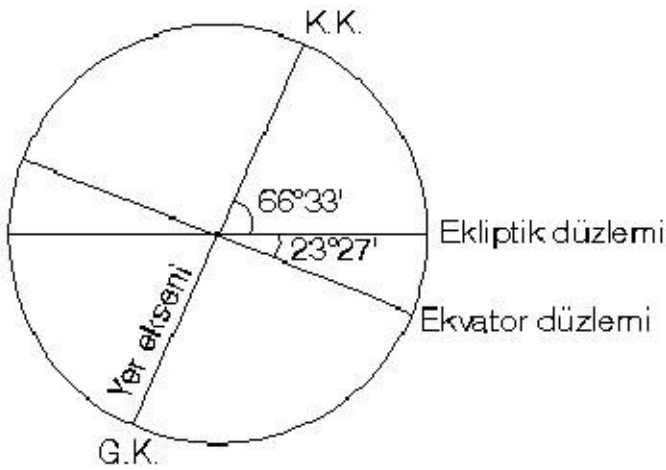
Dünya'nın Güneş'e olan uzaklığı sabit değildir. Bazen yaklaşırken, bazen uzaklaşır. Bunun nedeni, Dünya yörüngesinin elips şeklinde olmasıdır. Dünya'nın Güneş'e en yakın olduğu 3 Ocak tarihine Perihel (Günberi) denir. Dünya'nın Güneş'ten en uzak olduğu 4 Temmuz tarihine ise Afel (Günüte) denir.

Dünya'nın Güneş Etrafındaki Dönüşünün Sonuçları

- Mevsimlerin oluşmasına ve değişmesine neden olur.
- Mevsimlik sıcaklık farkları meydana gelir.
- Kara ve denizler arasında sıcaklık farkları oluşur.
- Muson rüzgârları meydana gelir.
- Gece - gündüz uzunlukları değişir.
- Güneş'in ufuk üzerinde doğduğu yer ve saat ile, Güneş'in ufukta battığı yer ve saat değişir.
- Güneş ışınlarının yeryüzüne düşme açıları değişir.
- Cisimlerin gölge boyları değişir.
- Aydınlanma çemberi mevsimlere göre yer değiştirir.
- Güneş ışınları yıl boyunca dönencelere bir kez, dönenceler arasına iki kez dik düşer.

Dünya'nın Eksen Eğikliği

Dünya'nın elips şeklindeki yörüngesinden geçen düzleme Ekliptik (yörünge) düzlemi, Ekvator'dan geçen düzleme ise Ekvator düzlemi denir.

Bu iki düzlem birbiriyle çakışmaz. Çünkü, Dünya'nın eksen ekliptik düzleme tam dik değildir.

Başka bir ifadeyle, Dünya eksen ile ekliptik düzlemi arasında $66^{\circ} 33'$, Ekvator düzlemi ile

ekliptik düzlemi arasında $23^{\circ} 27'$ lık bir açı vardır.

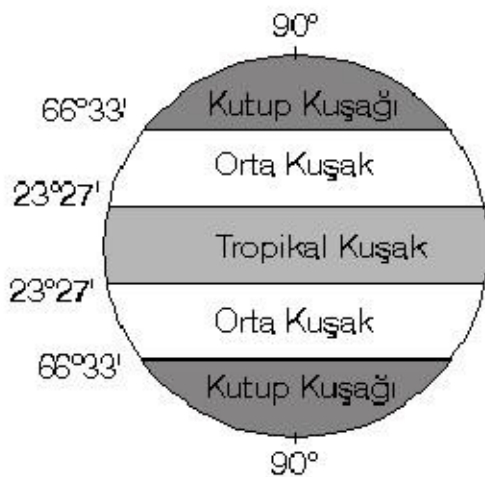
İşte yukarıda, Dünya'nın Güneş etrafındaki hareketinin sonuçlarında sayılanların asıl nedeni, Dünya'nın ekseninin eğik olmasıdır. Buradan, "Dünya'nın Güneş çevresinde dönüşünün sonuçları, eksen eğikliği ile birlikte ortaya çıkar" sonucunu çıkarabiliriz.

Dünya ekseninin $23^{\circ}27'$ eğik oluşunun sonuçları şunlardır:

- Güneş ışınlarının yeryüzüne düşme açısı yıl boyunca değişir.
- Güneş'in doğuş ve batış saatleri ile yerleri değişir.
- Aydınlanma çemberinin sınırı mevsimlere göre değişir.
- Mevsimlerin oluşumuna neden olur.
- 21 Aralık'ta Güney Yarım Küre'nin, 21 Haziran'da ise, Kuzey Yarım Küre'nin Güneş'e daha dönük olmasına neden olur.
- Gece ile gündüz süreleri arasındaki farkın, Ekvator'dan kutuplara gidildikçe artmasına neden olur.

Ekvator çizgisi üzerinde yıl boyunca gece ve gündüz süreleri değişmez.

- Yıl içinde cisimlerin gölge uzunlukları değişir.
- Dönencelerin ve kutup dairelerinin sınırlarını belirleyerek, matematik iklim kuşaklarının oluşumuna neden olur.

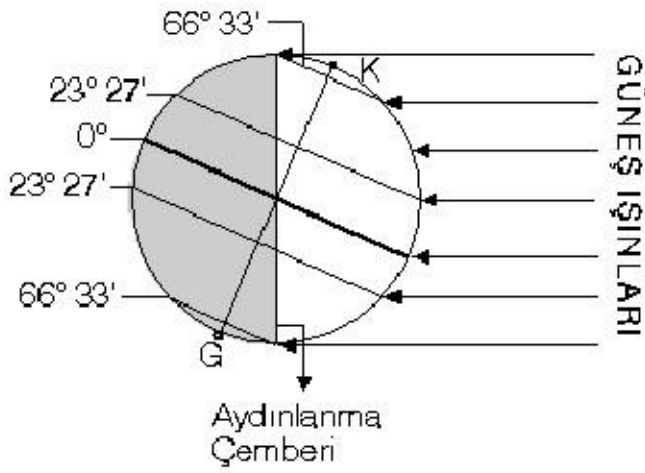

MEVSİMLER ve ÖZELLİKLERİ

Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi ve eksen eğikliğine bağlı olarak dört önemli gün ortaya çıkar. Bu günler aynı zamanda mevsimlerin başlangıcıdır.

21 Mart ve 23 Eylül tarihlerine ekinoks (gece - gündüz eşitliği) tarihleri, 21 Aralık ve 21 Haziran tarihlerine de solstis (gündönümü) tarihleri denir.

21 HAZİRAN

a. Kuzey Yarım Küre

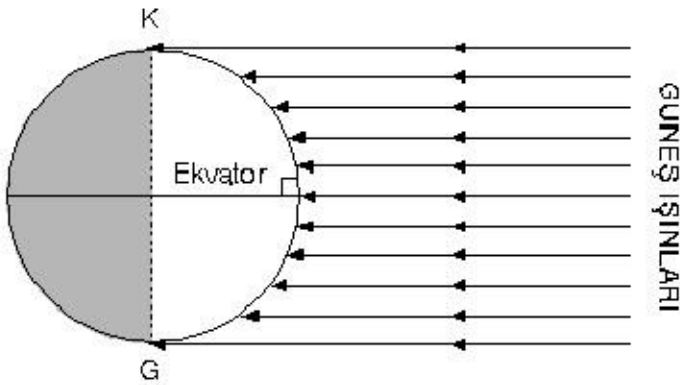
- Güneş ışınları Yengeç Dönencesi'ne 90°lik açı ile düşer.
- Yaz mevsiminin başlangıcıdır.
- En uzun gündüz, en kısa gece yaşanır.
- Yengeç Dönencesi'nden kuzeye gidildikçe gündüz süresi uzar, gece süresi kısalır.
- Bu tarihten itibaren gündüzler kısaltmaya, geceler uzamaya başlar. Fakat 23 Eylül tarihine kadar gündüzler gecelerden uzundur.
- Aydınlanma çemberi Kuzey Kutup Dairesi'ne teğet geçer.
- Yengeç Dönencesi'nin kuzeyi, güneş ışınlarını yıl içerisinde alabileceği en dik açı ile alır. Bu tarihten itibaren güneş ışınlarının gelme açıları küçülmeye başlar.

- Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde en kısa gölge yaşanır. Bu tarihten itibaren gölge boyları uzamaya başlar.

b. Güney Yarım Küre

- Güneş ışınları Oğlak Dönencesi'ne $43^{\circ}06'$ lık açı ile düşer.
- Kış mevsiminin başlangıcıdır.
- En uzun gece, en kısa gündüz yaşanır.
- Oğlak Dönencesi'nden güneye gidildikçe gece süresi uzar, gündüz süresi kısalır.
- Bu tarihten itibaren geceler kısaltmaya, gündüzler uzamaya başlar. Fakat 23 Eylül tarihine kadar geceler gündüzlerden uzundur.
- Aydınlanma çemberi Güney Kutup Dairesi'ne teğet geçer.
- Oğlak Dönencesi'nin güneyi güneş ışınlarını yıl içerisinde alabileceği en dar açı ile alır. Bu tarihten itibaren güneş ışınlarının gelme açıları büyümeye başlar.
- Oğlak Dönencesi'nin güneyinde en uzun gölge yaşanır. Bu tarihten itibaren gölge boyları kısaltmaya başlar.

23 EYLÜL

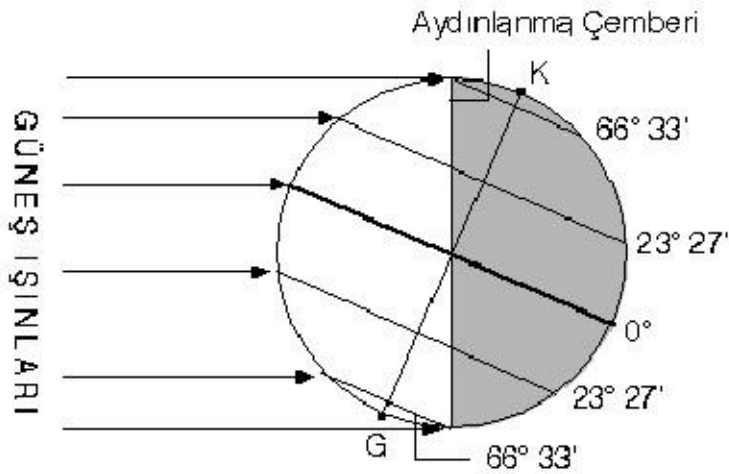

Kuzey ve Güney Yarım Küre

- Güneş ışınları öğle vakti Ekvator'a 90° lik açı ile düşer.

- Gölge boyu Ekvator'da sıfırdır.
- Güneş ışınları bu tarihten itibaren Güney Yarım Küre'ye dik düşmeye başlar.
- Bu tarihten itibaren Kuzey Yarım Küre'de geceler, gündüzlerden uzun olmaya başlar. Güney Yarım Küre'de ise tam tersi olur.
- Bu tarih Kuzey Yarım Küre'de Sonbahar, Güney Yarım Küre'de İlkbahar başlangıcıdır.
- Aydınlanma çemberi kutup noktalarına teğet geçer. Bu tarihte Güneş her iki kutup noktasında da görülür.
- Dünya'da gece ve gündüz birbirine eşit olur.
- Bu tarih Kuzey Kutup Noktası'nda 6 aylık gecenin, Güney Kutup Noktası'nda ise 6 aylık gündüzün başlangıcıdır.

21 ARALIK

a. Kuzey Yarım Küre

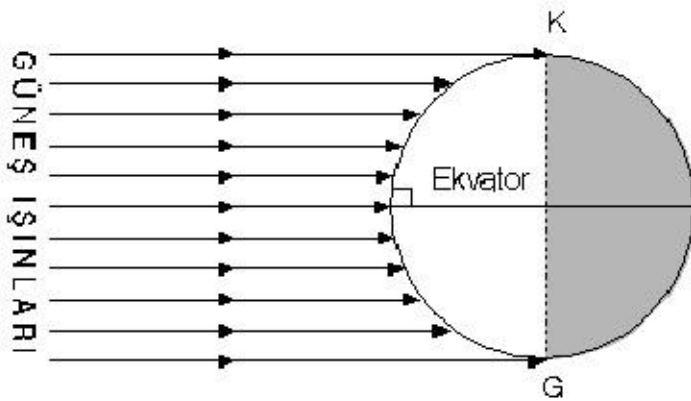
- Güneş ışınları Yengeç Dönencesi'ne $43^{\circ}06'$ lık açı ile gelir.
- Kış mevsiminin başlangıcıdır.
- En uzun gece, en kısa gündüz yaşanır.
- Yengeç Dönencesi'nden kuzeye gidildikçe gece süresi uzar, gündüz süresi kısalır.
- Bu tarihten itibaren geceler kısaltmaya, gündüzler uzamaya başlar. Fakat 21 Mart tarihine kadar, geceler gündüzlerden uzundur.
- Aydınlanma çemberi Kuzey Kutup Dairesi'ne teğet geçer.

- Yengeç Dönencesi'nin kuzeyi güneş ışınlarını yıl içerisinde alabileceği en dar açı ile alır. Bu tarihten itibaren güneş ışınlarının gelme açıları büyümeye başlar.
- Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde en uzun gölge yaşanır. Bu tarihten itibaren gölge boyları kısaltmaya başlar.

b. Güney Yarım Küre

- Güneş ışınları Oğlak Dönencesi'ne 90° lik açı ile gelir.
- Yaz mevsiminin başlangıcıdır.
- En uzun gündüz, en kısa gece yaşanır.
- Oğlak Dönencesi'nden güneye gidildikçe gündüz süresi uzar, gece süresi kısalır.
- Bu tarihten itibaren gündüzler kısaltmaya geceler uzamaya başlar. Ancak 21 Mart tarihine kadar, gündüzler gecelerden uzundur.
- Aydınlanma çemberi Güney Kutup Dairesi'ne teğet geçer.
- Oğlak Dönencesi'nin güneyi güneş ışınlarını yıl içerisinde alabileceği en dik açı ile alır. Bu tarihten itibaren güneş ışınlarının gelme açıları küçülmeye başlar.
- Oğlak Dönencesi'nin güneyinde en kısa gölge yaşanır. Bu tarihten itibaren gölge boyları uzamaya başlar.

21 MART

Kuzey ve Güney Yarım Küre

- Güneş ışınları öğle vakti Ekvator'a 90° lik açı ile düşer.
- Gölge boyu Ekvator'da sıfırdır.
- Güneş ışınları bu tarihten itibaren Kuzey Yarım Küre'ye dik düşmeye başlar.

- Bu tarihten itibaren Güney Yarım Küre’de geceler, gündüzlerden uzun olmaya başlar. Kuzey Yarım Küre’de ise tam tersi olur.
- Bu tarih Güney Yarım Küre’de Sonbahar, Kuzey Yarım Küre’de İlkbahar başlangıcıdır.
- Aydınlanma çemberi kutup noktalarına teğet geçer. Bu tarihte Güneş her iki kutup noktasında da görülür.
- Dünya’da gece ve gündüz süreleri birbirine eşit olur.
- Bu tarih Güney Kutup Noktası’nda 6 aylık gecenin, Kuzey Kutup Noktası’nda ise 6 aylık gündüzün başlangıcıdır.

HARİTA BİLGİSİ

Yeryüzünün tamamının ya da bir bölümünün, kuşbakışı görünüşünün, belli bir ölçek dahilinde küçültülerek, bir düzlem üzerine aktarılmasıyla elde edilen çizime harita denir.

Bir çizimin harita özelliği taşıyabilmesi için gerekli olan koşullar şunlardır:

1. Kuşbakışı olarak çizilmiş olması

Haritası çizilen alanın tam tepeden görünüşü kuşbakışı olarak adlandırılır. Haritaların çiziminde tepeden görünüm sağlanamaz ise yeryüzü şekillerinin biçimlerinde, boyutlarında ve birbirlerine göre uzaklıklarında değişimler olur.

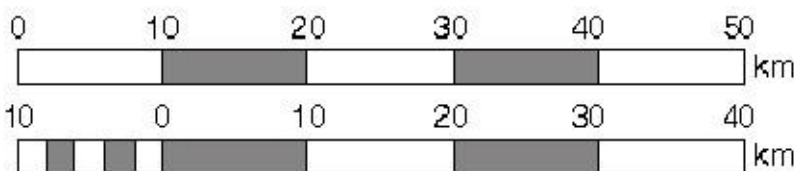
2. Ölçekli olması

Haritalardaki küçültme oranına ölçek denir. Bir başka ifade ile harita üzerindeki uzunlukların gerçek uzunluklara olan oranıdır.

a. Kesir ölçek: Küçültme oranı kesirli sayılarla ifade edilen ve haritalarda en çok kullanılan ölçeklerdir. 1/500, 1/5.000, 1/50.000, 1/500.000 gibi.

Kesir ölçeklerde pay her zaman 1 dir. Paydada yer alan sayı ise, haritası çizilen alanın kaç defa küçültüldüğünü gösterir.

b. Çizik (Grafik) Ölçek: Eşit dilimlere ayrılmış bir çizgi üzerinde harita üzerindeki uzunlukların gerçek uzunluklara oranının gösterildiği ölçeklerdir.

Herhangi bir yerin, kuşbakışı görünüşünün ölçeksiz ve kabataslak olarak bir düzleme aktarılmasına kroki denilmektedir. Harita ile kroki arasındaki fark, krokinin ölçeksiz, haritanın ise ölçekli olmasıdır.

3. Bir düzleme aktarılmış olması

Dünya'nın kutuplardan basık, Ekvator'dan şişkin kendine has küresel bir şekli vardır. Dünya'nın küresel yüzeyi düzleme aktarılırken bazı güçlüklerle karşılaşılır. Bunun nedeni, küresel yüzeyin düzleme aktarılmasının geometrik açıdan imkânsız olmasıdır. Buna bağlı olarak haritalar çizilirken, kara ve denizlerin yerküre üzerindeki biçimleri ve genişlikleri tam olarak yansıtılamamakta ve boyutlarında gerçeğe uymayan bozulmalar olmaktadır. Haritalarda görülen ise, gerçeğin az ya da çok benzeridir.

Harita çizimindeki zorluklar dikkate alınarak bazı metodlar geliştirilmiştir. Buna projeksiyon (izdüşüm) yöntemleri adı verilir.

Projeksiyonlar, izdüşüm (Yükseltinin sıfır m. kabul edilmesi) esasına göre çizildiğinden, yükseltinin fazla olduğu yerlerde ve ülkelerde izdüşüm alan ile gerçek alan arasındaki fark artar.

Türkiye'de, izdüşüm alan ile gerçek alan arasındaki farkın en fazla olduğu bölgeler Doğu Anadolu ve Karadeniz, en az olduğu bölgeler ise Marmara ve Güneydoğu Anadolu'dur.

Başlıca projeksiyon yöntemleri şunlardır:

- Silindir Projeksiyon: Ekvator ve çevresindeki bölgelerin çiziminde kullanılır.
- Konik Projeksiyon: Kutuplar ve çevresindeki bölgelerin çiziminde kullanılır.
- Düzlem (Ufki) Projeksiyon: Bu projeksiyonla elde edilen haritalarda biçim ve alan bozulmaları çok fazladır. Bu haritalar daha çok denizcilik ve havacılıkta kullanılır.

HARİTA ÇEŞİTLERİ

A. KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE HARİTALAR

1. İdari ve Siyasi Haritalar

Ülkelerin başka ülkelerle olan sınırlarının gösterildiği haritalara siyasi haritalar adı verilirken,

Ülkelerin kendi içerisindeki illeri, eyaletleri, bölgeleri gösteren haritalara idari haritalar denilmektedir.

2. Beşeri ve Ekonomik Haritalar

Nüfus, g, yerleşme, tarım, hayvancılık, sanayi, turizm, vb. dağılışıını gösteren haritalardır.

3. Fiziki Haritalar

Yeryüzü şekillerinin fiziki yapısını, dağılışı ve yükseltilerini gösteren haritalardır.

4. Özel Haritalar

Belirli bir konu için özel olarak hazırlanan haritalardır. (Jeomorfoloji, meteoroloji, toprak haritaları gibi.)

B. ÖLÇEKLERİNE GÖRE HARİTALAR

1. Büyük lekli Haritalar

a. Plnlar: leği 1/20.000'e kadar olan haritalardır. Şehir imar plnları, kadaastro haritaları bu türdendir.

b. Topoğrafya Haritaları: leği 1/20.000 ile 1/200.000 arasında olan haritalardır. Ulaşım haritaları ile topoğrafik, jeolojik, morfolojik haritalar bu türdendir.

Büyük lekli haritaların genel özellikleri şunlardır:

- Paydası küçüktür.
- Dar alanları gösterir.
- Ayrıntıyı gösterme gücü fazladır.
- Küçültme oranı azdır.
- Aynı alanı gösteren küçük ölçekli haritalara göre düzlemde daha fazla yer kaplarlar.
- İzohipsler arası yükselti farkı azdır.
- Bozulma oranı azdır.

2. Orta Ölçekli Haritalar

Ölçeği 1/200.000 ile 1/500.000 arasında olan haritalardır.

3. Küçük Ölçekli Haritalar

Ölçeği 1/500.000 den daha küçük olan haritalardır. Bu haritalar Dünya'nın, kıtaların, ülkelerin tamamını veya bir bölümünü gösterir.

Küçük ölçekli haritaların genel özellikleri şunlardır:

- Paydası büyüktür.
- Geniş alanları gösterir.
- Ayrıntıyı gösterme gücü azdır.
- Küçültme oranı fazladır.
- Aynı alanı gösteren büyük ölçekli haritalara göre düzlem üzerinde daha az yer kaplarlar.
- İzohipsler arası yükselti farkı fazladır.
- Bozulma oranı fazladır.

HARİTA PROBLEMLERİ

1. Uzunluk Problemleri

Kısaltmalar;

G.U. = Gerçek Uzunluk

H.U. = Haritadaki Uzunluk

Ölç. P. = Ölçeğin Paydası

a. Gerçek Uzunluk: Harita uzunluğu ile ölçek verilerek gerçek uzunluk sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$G.U. = H.U. \times \text{Ölç.}P.$$

b. Harita Uzunluğu: Gerçek uzunluk ile ölçek verilerek harita uzunluğu sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$H.U. = \frac{G.U.}{\text{Ölç.}P.}$$

c. Ölçek: Gerçek uzunluk ile harita uzunluğu verilerek ölçek sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$\text{Ölç} = \frac{H.U.}{G.U.}$$

2. Alan Problemleri

Kısaltmalar;

G.A. = Gerçek Alan

H.A. = Haritadaki Alan

Ölç. P_2 = Ölçeğin Paydasının Karesi

a. Gerçek Alan: Haritadaki alan ve ölçek verilerek gerçek alan sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$G.A = H.A \times \text{Ölç.}P_2$$

b. Harita Alanı: Gerçek alan ve ölçek verilerek haritadaki alan sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$H. A. = \frac{G. A.}{\text{Ölç. } P^2}$$

c. Ölçek: Gerçek alan ile harita alanı verilerek ölçek sorulduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$\text{Ölç} = \sqrt{\frac{H. A.}{G. A.}}$$

HARİTALARDA YERYÜZÜ ŞEKİLLERİNİ GÖSTERME YÖNTEMLERİ

1. Renklendirme Yöntemi

Fiziki haritalarda yeryüzü şekillerini daha belirgin gösterebilmek için yükselti basamakları renklerle ifade edilir. Renklendirme işlemi, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi olur:

Yükselti basamakları (metre)	Kullanılan Renkler
0 – 200	Yeşil
200 – 500	Açık Yeşil
500 – 1000	Sarı
1000 – 1500	Turuncu
1500 – 2000	Açık kahverengi
2000 ve üzeri	Koyu Kahverengi

Fiziki haritalarda beyaz renkler buzulları ya da kalıcı karları gösterirler. Göl, deniz ve

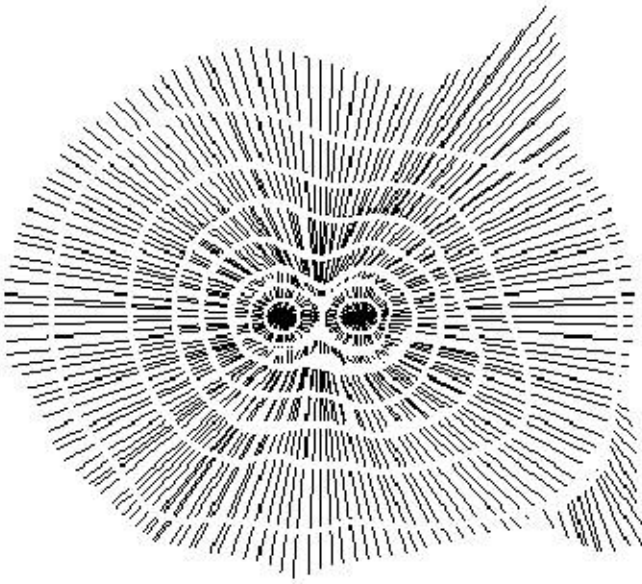
okyanuslar ise mavi renkle gösterilmektedir. Mavinin tonu koyulaştıkça derinliğin arttığı anlaşılr. Renklendirme yöntemi, günümüzde en çok kullanılan yöntemlerdendir.

2. Gölgeleme Yöntemi

Yerşekillerinin bir yönden ışıqla aydınlatıldığı düşünülür. Buna göre, ışık alan yerler açık, gölgede kalan yerler koyu renkte boyanır. Haritacılıkta daha çok yardımcı bir yöntem olarak kullanılır.

3. Tarama Yöntemi

Eğim ile orantılı olarak kalınlıkları artan çizgilerle yerşekilleri gösterilir.

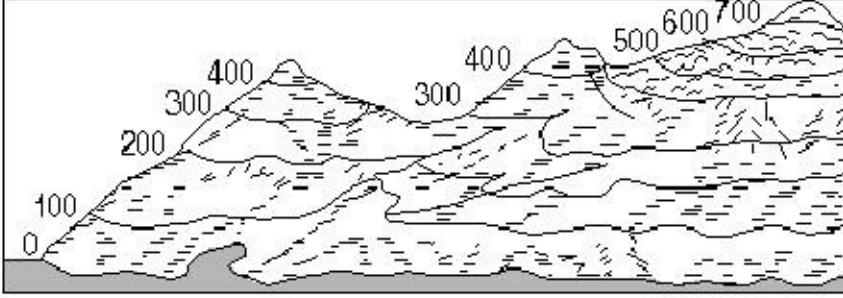
Tarama yönteminde, eğim fazla ise çizgiler kalın, kısa ve sık olur. Eğim az ise çizgiler ince, uzun ve seyrek olur. Düz alanlar ise taranmayarak boş bırakılır. Fazla kullanılmayan bir yöntemdir.

4. Kabartma Yöntemi

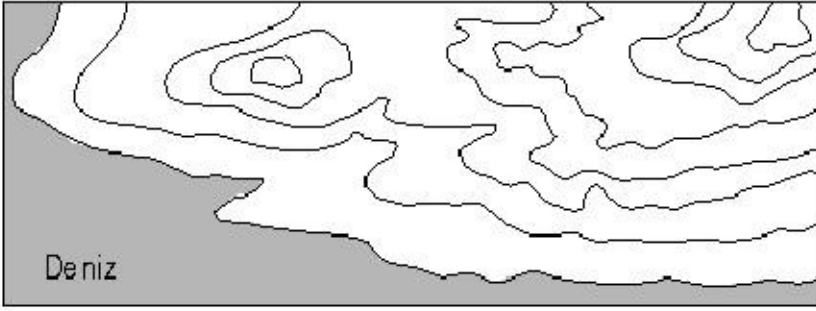
Yeryüzü şekillerinin belirli bir ölçek dahilinde küçültülerek oluşturulan maketleridir. Bu yöntem, yerşekillerinin gerçeğe en uygun olarak gösterilmesini sağlar. Ancak, kabartma haritalarının yapılışı ve taşınması zor olduğundan kullanım alanı dardır.

5. İzohips (Eş yükselti) Yöntemi

Deniz seviyesinden itibaren aynı yükseklikteki noktaların birleştirilmesiyle elde edilen eğrilere izohips eğrileri denir.

Herhangi bir arazi resmi

İzohips haritası

İzohipslerin özellikleri şunlardır:

- İç içe kapalı eğrilerdir.
- Sıfır (0) m izohipsi deniz seviyesinden başlar. Kara ile denizin birleştiği deniz kıyısını düz bir çizgi halinde takip eder. Buna kıyı çizgisi adı verilir.
- İzohips eğrileri dağ doruklarında nokta halini alır. Buralar zirve olarak tanımlanır.
- İzohipsler yeryüzü şekillerinin kuşbakışı görünümünü belirler.
- En geniş izohips halkası en alçak yeri, en dar izohips halkası ise en yüksek yeri gösterir.
- İki izohips eğrisi birbirini kesmez.
- Birbirini çevrelemeyen komşu iki izohipsin yükseltileri aynıdır.
- İzohipslerin sıklaştığı yerler eğimin arttığını, seyreklaştığı yerler ise eğimin azaldığını

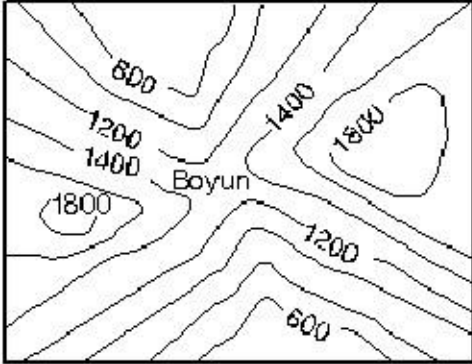
gösterir.

- Çukurluklar, derinlik istikametinde ok işareti konularak gösterilir. (Krater, polye, obruk gibi)
- Her izohips eğrisi kendisinden daha yüksek bir izohipsi çevreler. Ancak çukur yerlerde bunun tersi geçerlidir.
- İki izohips eğrisi arasındaki yükselti farkına eküidistans (izohips aralığı) denir.
- İzohipslerin sık geçtiği deniz kıyılarında kıta sahanlığı (şelfi) dar, seyrek geçtiği kıyılarda kıta sahanlığı geniştir. Başka bir ifade ile, alçak kıyılarda deniz sığ, yüksek kıyılarda deniz derindir.
- Deniz seviyesine göre aynı derinlikteki noktaların birleşmesi ile elde edilen çizgilere izobat (eş derinlik) eğrileri denir. Kıyı çizgisi, izohips ile izobat eğrilerinin başlangıç çizgisidir.

İZOHİPS HARİTALARINDA BAZI YERYÜZÜ ŞEKİLLERİNİN GÖSTERİLMESİ

1. Boyun

Tepe ve sırtlar arasında nispeten alçakta kalan düzlüklerdir.

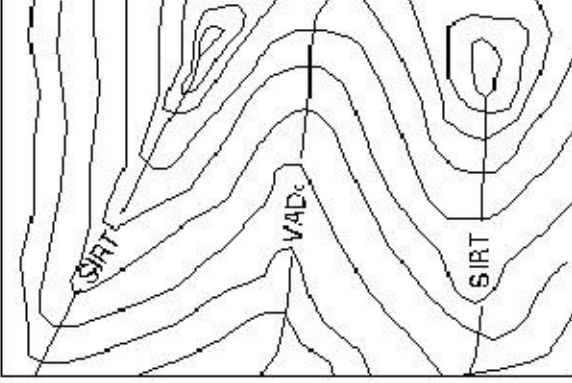

2. Vadi

İzohipslerin zirveye doğru “ U ” şeklinde girinti yaptıkları yerlerdir. Vadi yamacının eğimine göre “ U ” şeklindeki girintinin biçimi de değişir. “ U ” nin açık ağzı suyun akış yönünü, kapalı kısmı kaynak yönünü gösterir.

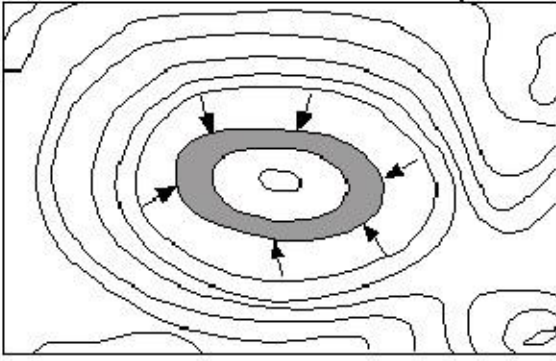
3. Sırt

İki yamacın birleştiği, su bölümü çizgisinin geçtiği sınırdır.

4. Çanak (Kapalı Çukur)

Çevresine göre yükseltisi az olan sahalardır. Çanakların kolaylıkla tanınabilmesi için, eğim yönünde merkezi gösteren bir ok işareti konur.

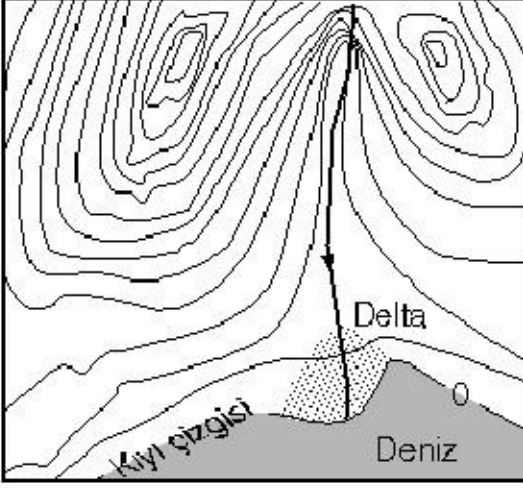

5. Kıyı Çizgisi

Deniz seviyesini gösteren sıfır metre eğrisidir.

6. Delta

Akarsuların denize döküldükleri yerlerde denize doğru uzanan, üçgen şeklindeki çıkıntılardır.

HARİTALARDAN YARARLANMA

1. İzohips haritalarından profil çıkarma

Yeryüzü şekillerinin yandan görünüşüne (kesitine) profil denir. Profil şu şekilde çıkarılır:

- Profili çıkarılacak olan noktaların arasına bir doğru çizilir.
- Bu doğrunun kestiği izohipslerin yükselti değerleri, alt kısma çizilecek yükselti ölçeği ile kesiştirilir.
- Kesişen noktalar birleştirildiğinde profil çıkarılmış olur.

Şu üç özellik kontrol edilerek profil bulunabilir.

a)Tepe sayısı b) Eğim c) Yükselti

2. İzobat haritalarından profil çıkarma

İzobat haritalarından profil çıkarma işleminde, aynen izohips haritalarından profil çıkarılırken izlenen yollar uygulanır.

3.Yükselti Bulma

İki izohips arasındaki yükselti farkı dikkate alınarak, yükseltisi bilinen yerden başlamak üzere izohipsleri sayarak, istenilen noktanın yükseltisi bulunabilir. İzohips aralığı sayısının, iki izohips arası yükselti farkına çarpımı, toplam yükseltiyi verir.

4. Yön bulma

Haritalar genellikle kuzey - güney istikametinde çizilirler. Bundan yararlanarak yön tayin edilebilir.

Ayrıca paralel ve meridyenlerden de yararlanılabilir. Bunun yanında harita üzerindeki yön okları da bize bu konuda bilgi verir.

5. Eğim bulma

Haritalardan yararlanarak, herhangi bir arazinin eğimi ölçülebilir. Herhangi iki noktanın yükselti farkının, yine aynı iki nokta arasındaki yatay mesafeye oranına eğim denir.

- Yatay mesafe arttıkça, eğim azalır,
- Yatay mesafe azaldıkça, eğim artar.

Eğim şu formülle bulunur:

$$\text{Eğim (\%)} = \frac{h \times 100}{L} \quad \text{Eğim (‰)} = \frac{h \times 1000}{L}$$

h = Yükselti farkı

L = İki nokta arasındaki yatay uzaklık.

İKLİM

İKLİM

Geniş bir sahada, uzun yıllar boyunca (40 – 50 yıl) devam eden, atmosfer olaylarının ortalamasına iklim denir.

HAVA DURUMU

Dar bir sahada, kısa süre içerisinde görülen atmosfer olaylarına hava durumu denir.

KLİMATOLOJİ

Geniş sahalarda, uzun yıllar devam eden atmosfer olaylarının ortalamalarını tespit ederek, iklim bölgelerini ve karakterlerini inceleyen bilim dalına klimatoloji denir.

METEOROLOJİ

Dar sahalarda, kısa süreli atmosfer olaylarını inceleyen bilim dalına meteoroloji denir.

ATMOSFER ve ÖZELLİKLERİ

Dünya'yı gazlardan meydana gelen bir geosfer (tabaka) kuşatır. Buna atmosfer denir.

Atmosferin Katları

Atmosfer, yerçekimi etkisiyle iç içe kürelerden meydana gelmiştir. Bunların yoğunlukları ve bileşimleri birbirinden farklıdır.

Troposfer: Atmosferin en alt tabakasıdır. Ekvator üzerindeki kalınlığı 16 - 17 km, 45° enlemlerinde 12 km, kutuplardaki kalınlığı ise 9 - 10 km dir. Bunun nedeni, Ekvator'daki hava kütlelerinin ısınarak yükselmesi, kutuplarda ise soğuyan havanın ağırlaşarak alçalmasıdır. iklim olayları troposferin 3 - 4 km lik kısmında meydana gelir. Çünkü, iklim olaylarında çok etkili olan su buharı troposferin 3 - 4 km lik kısmında bulunur. Troposfer daha çok yerden yansıyan ışınlarla ısınır.

Atmosferdeki gazların % 75'i troposfer katında bulunmaktadır.

Stratosfer: Troposferden itibaren 17 - 30 km ler arasında bulunur. Bu tabakada su buharı olmadığı için, iklim olayı görülmez. Stratosferde sıcaklık değişimi yok gibidir. Sıcaklık -45°C civarındadır. Stratosferde yerçekimi çok azaldığı için cisimler gerçek ağırlıklarını kaybederler. Üst kısımlarında ozon gazı bulunur.

Şemosfer: Stratosferden sonra 30 - 90 km ler arasında bulunur. iki kısımdan oluşur.

a. Ozonosfer: içerisinde bulundurduğu ozon gazından dolayı bu ismi almıştır. Güneş'ten gelen ve canlı yaşamı için zararlı olan ışınları (Ultraviyole ışınları gibi) tutar. Bundan dolayı canlıların koruyucu katıdır. Dünya'nın aşırı ısınıp, soğumasını önler.

b. Kemosfer: Bu katmana kemosfer denilmesinin nedeni, içerisinde bazı kimyasal

olayların meydana gelmesidir. Az miktarda zararlı ışınların tutulması burada da görülür.

İyonosfer: Şemosferden sonra 90 - 300 km'ler arasında bulunur. Bu tabakadaki gazlar ultraviyole ışınlarının etkisi ile iyonlara ayrılmıştır. İyonlaşma sırasında açığa çıkan enerji ile sıcaklığı yükselmiştir.

(250 °C) iyonlar arasında elektron alışverişi son derece fazladır. Bundan dolayı haberleşme sinyalleri, radyo dalgaları bu tabakadan yansır.

Eksosfer: Atmosferin en üst ve en dış sınırını oluşturur. Eksosferde bazı gaz molekülleri yerçekimi etkisinden kurtularak uzaya kaçar. Bu nedenle dış sınırı kesin olarak tespit edilememekte, 10.000 km ye kadar çıktığı sanılmaktadır.

Atmosferin Faydaları

- İklim olayları meydana gelir.
- Canlı yaşamı için gerekli gazları ihtiva eder.
- Güneş'ten gelen zararlı ışınları tutar.
- Dünya'nın aşırı ısınmasını ve soğumasını engeller.
- Dünya ile birlikte dönerek sürtünmeden doğacak yanmayı engeller.
- Uzaydan gelen meteorların parçalanmasına neden olur.
- Güneş ışınlarının dağılmasını sağlayarak, gölgede kalan kısımların da aydınlanmasını sağlar. Bir başka ifade ile gölgelerin tam karanlık olmasını önler.
- Işığı, sesi, sıcaklığı geçirir ve iletilmesini sağlar.
- Hava akımları sayesinde gündüz olan kesimlerin aşırı sıcak, gece olan kesimlerin de aşırı soğuk olmasını engeller.

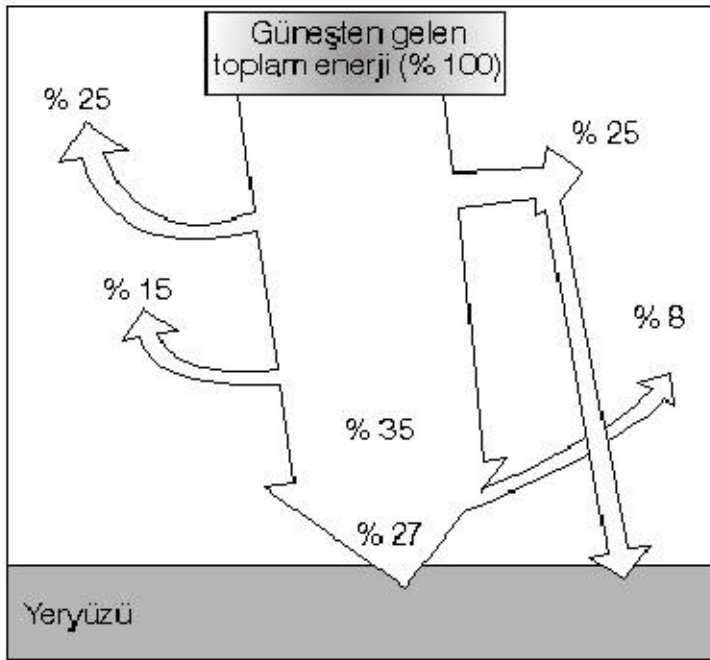
İKLİM ELEMENLARI

A. SICAKLIK

Yeryüzündeki sıcaklığın kaynağı Güneş'tir. Yeryüzünün Güneş'ten aldığı ısı miktarına sıcaklık denir. Termometre ile ölçülür. Sıcaklığın birimi santigrat derece (°C) dir.

Atmosfere gelen enerji % 100 kabul edilirse;

- Enerjinin % 25'i bulutların ve atmosferin etkisi ile uzaya doğru yansır.
- % 25'i atmosferde dağılarak gölge yerlerin aydınlatılmasını ve gök yüzünün mavi görünmesini sağlar.
- % 15'i atmosfer tarafından emilerek atmosferin ısınmasını sağlar.
- % 35'i yeryüzüne ulaşır. Bu enerjinin % 27'si yeri ısıtır. % 8'i ise yeryüzüne çarptıktan sonra tekrar uzaya yansır.

SICAKLIK DAĞILIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER (SICAKLIK ETMENLERİ)

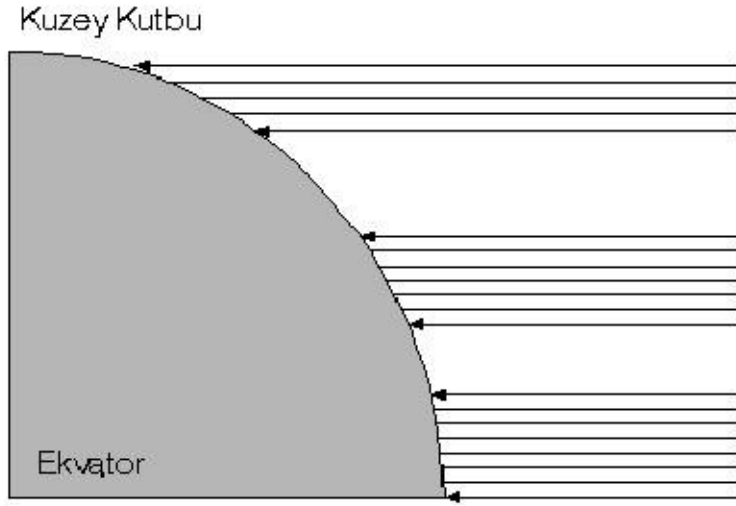
1. Güneş ışınlarının yeryüzüne düşme açısı

Yeryüzünde sıcaklık dağılışını etkileyen en önemli faktördür. Güneş ışınları bir yere ne kadar dik düşerse, orası o kadar fazla ısınır. Düşme açısı küçüldükçe ısınma azalır.

Düşme açısını belirleyen etkenler şunlardır:

a. Dünya'nın şekli ve enlem: Dünya'nın şekline bağlı olarak, Ekvator'dan kutuplara doğru gidildikçe güneş ışınlarının yere düşme açıları küçülür. Bunun sonucunda da

Ekvator'dan kutuplara gidildikçe sıcaklık azalır.

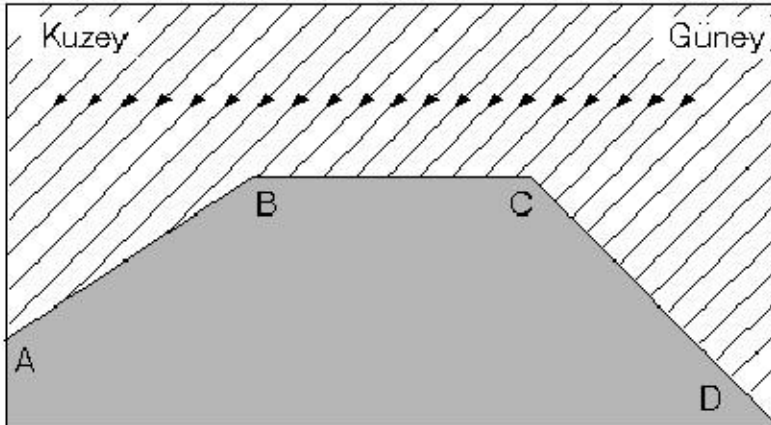

b. Yaşanan Mevsim: Dünya'nın eksen eğikliği ve yıllık hareketine bağlı olarak güneş ışınlarının düşme açısı yıl boyunca değişir.

Buna göre, Kuzey Yarım Küre, yaz mevsiminde güneş ışınlarını daha dik, kışın daha eğik alır.

c. Günün Saati: Dünya'nın günlük hareketine bağlı olarak, güneş ışınlarının bir noktaya geliş açısı gün boyunca değişme gösterir. Güneş ışınları sabah ve akşam eğik açıyla, öğle vakti ise gelebileceği en dik açı ile gelir.

d. Bakı ve eğim: Güneş ışınlarının düşme açısı, yerçekillerinin Güneş'e bakma durumuna göre (Bakıya göre) ve yerçekillerinin eğimine göre değişir.

2. Güneş ışınlarının atmosferde katettiği yol

Güneş ışınlarının atmosferde aldığı yol uzadıkça enerji kaybı o oranda artar. Dik açı ile gelen ışınlar daha kısa bir yoldan yeryüzüne ulaşır ve daha az kayba uğrar. (Ekvator çevresi gibi)

Dar açı ile gelen ışınlar ise, daha uzun bir yoldan yeryüzüne ulaşır ve daha fazla kayba uğrar. (Kutup çevreleri gibi)

3. Güneşlenme Süresi

Güneşlenme süresi arttıkça sıcaklık artar. Yaz aylarında güneşlenme süresi fazla olduğundan sıcaklık değerleri yüksektir. Yine gün içinde en yüksek sıcaklıkların tam öğle vakti değil, öğleden birkaç saat sonra olması güneşlenme süresi ile ilgilidir. Geceleri ise, Güneş'ten enerji alınmadığı için soğuma görülür. Bu nedenle günün en soğuk anı, sabah Güneş doğmadan önceki andır.

4. Yükselti

Troposfer katında, yerden yükseldikçe sıcaklık değerleri her 100 m. de 0,5 °C azalırken, alçaldıkça her 100 m. de 0,5 °C artar.

5. Kara ve Denizlerin Dağılışı

Aynı miktarda güneş enerjisi alan karalar ve denizler aynı derecede ısınmazlar. Karalar denizlere oranla daha fazla ve çabuk ısınırken, denizler daha az ve geç ısınırlar. Yine karalar denizlere oranla daha fazla ve çabuk soğurken, denizler daha az ve geç soğurlar.

6. Nem Miktarı

Nem, bir yerin fazla ısınması ve soğumasını önler. Sıcaklık farkını azaltır. Güneş ışınlarının dik ve dike yakın geldiği Ekvator çevresi Dünya'nın en sıcak yerleri olması gerekirken, nemin fazlalığından dolayı olmamıştır. Dünya'nın en sıcak yerleri ise Dönenceler civarı (Tropikal çöller) olmuştur.

Kış mevsiminde, havanın bulutlu olduğu günlerde, ısı kaybı azaldığından sıcaklık değerleri yüksektir. Havanın bulutsuz olduğu günlerde ise, ısı kaybı daha fazla

olduğundan sıcaklık değerleri düşüktür. Kuru ve ayaz bir hava yaşanır.

7. Okyanus Akıntıları

Okyanus akıntıları, hem denizler hem de karalar üzerinde havanın sıcaklığını etkilerler. Bu akıntılar sıcaklığın Ekvator'dan kutuplara doğru düzenli olarak azalmasını engeller.

Ekvator yönünden gelen Gulf - Stream, Brezilya, Kuroşivo ve Alaska gibi akıntılar sıcaklığı yükseltir. Buna karşılık, kutup yönünden gelen Labrador, Kanarya, Oyaşivo, Benguela ve Kaliforniya gibi akıntılar sıcaklığı düşürür.

8. Rüzgârlar

Kuzey Yarım Küre'de güneyden, Güney Yarım Küre'de de kuzeyden esen rüzgârlar, Ekvator yönünden geldikleri için sıcaklığı artırır. Kutup yönünden gelen rüzgârlar ise, sıcaklığı düşürürler. Bu durum enlem - sıcaklık ilişkisine örnektir.

Denizden karaya doğru esen rüzgârlar kışın ısıtıcı, yazın ise serinletici etki yapar.

Karadan denize doğru esen rüzgârlar ise, kışın sıcaklığı düşürücü, yazın ise sıcaklığı yükseltici etki yapar.

9. Bitki Örtüsü

Bitki örtüsü, güneş ışınlarının bir kısmını emerek gündüz yerin fazla ısınmasını önler. Gece ise, yerden ışıyan sıcaklığın bir bölümünü tutarak fazla soğumayı engeller. Bunun sonucunda, bitki örtüsünün gür olduğu alanlar ile seyrek olduğu alanlar arasında, sıcaklığın dağılışı açısından önemli farklar ortaya çıkar.

SICAKLIĞIN YERYÜZÜNDEKİ DAĞILIŞI

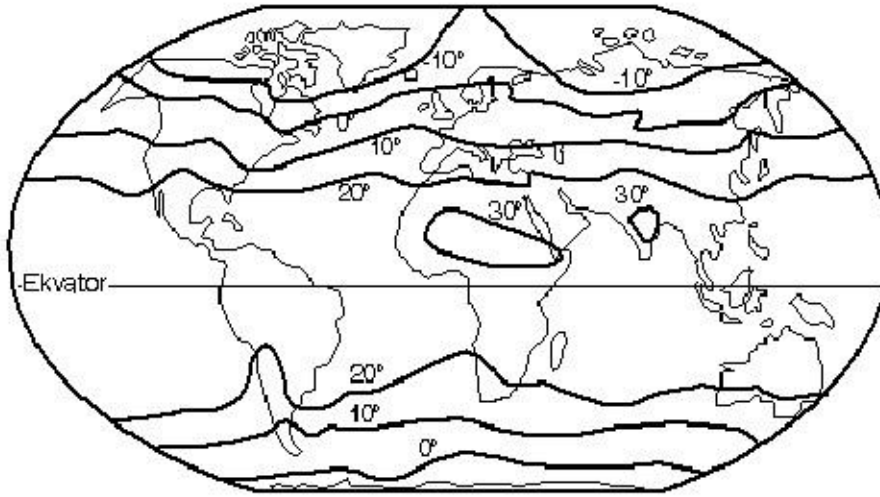
Sıcaklığın yeryüzüne dağılışı izoterm adı verilen eş sıcaklık eğrileri ile gösterilir. Sıcaklık haritalarına ise izoterm haritaları denir. izoterm haritaları günlük, aylık ve yıllık olabilir. Bu haritaların bir kısmı gerçek sıcaklıkları gösterir. Bunlara gerçek izoterm haritaları denir. Bu haritalarda yükseltinin etkisi hesaba katılır. Bir de, yükselti değerleri her yerde sıfır metre kabul edilerek, sıcaklık değerlerinin buna göre düzenlenip çizildiği haritalar

vardır. Bu haritalara da indirgenmiş izoterm haritaları denir. Her yerin gerçek sıcaklığına, yükseltiden dolayı kaybettiği sıcaklığın eklenmesiyle indirgenmiş sıcaklık bulunur.

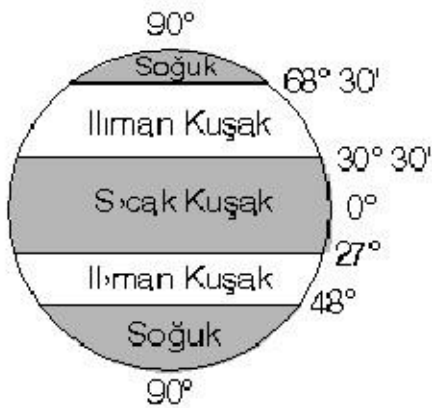
Örneğin, 1000 m. yükseklikteki bir yerin gerçek sıcaklığı 16°C ise, buranın indirgenmiş sıcaklığı;

$$16^{\circ}\text{C} + \frac{1000}{100} \times 0,5 = 16^{\circ}\text{C} + 5^{\circ}\text{C} = 21^{\circ}\text{C'dir.}$$

Dünya Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılışı

- Yeryüzünde üç farklı sıcaklık kuşağı oluşmuştur.

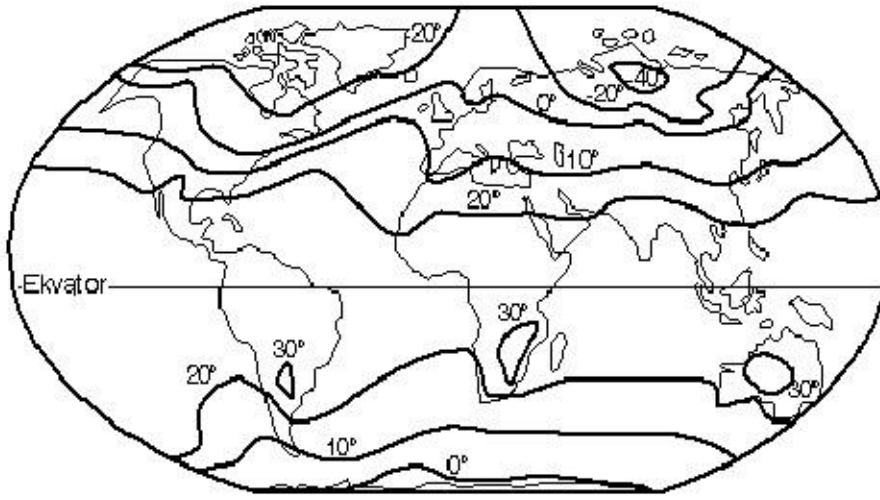

- Genel olarak (Dünya'nın şekli sonucu) Ekvator'dan kutuplara gidildikçe sıcaklık azalır. Ancak en yüksek sıcaklıklara dönenceler çevresinde rastlanmaktadır.
- Kuzey Yarım Küre, Güney Yarım Küre'den daha sıcaktır. Çünkü, Kuzey Yarım

Küre'de karalar, Güney Yarım Küre'de denizler daha fazla yer kaplar.

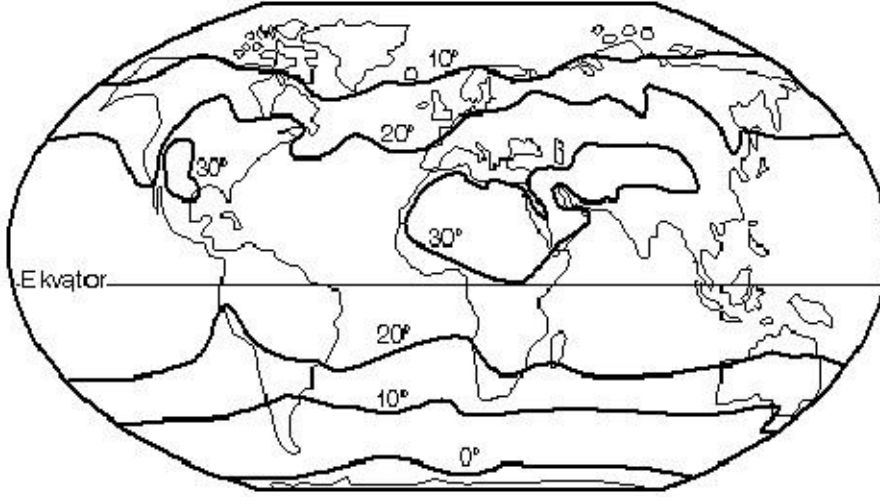
- Kuzey Yarım Küre'de, yüksek enlemlerdeki karaların batı kıyıları, doğu kıyılarına göre daha sıcaktır. Sebebi, sıcak okyanus akıntılarıdır. (Gulf - Stream, Alaska, vb.)
- Kuzey Yarım Küre'deki sıcaklık farkları Güney Yarım Küre'den daha fazladır. Sebebi, kara - deniz dağılışıdır.

Dünya Ocak Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılışı

- Ocak ayında, Kuzey Yarım Küre'de kış mevsimi yaşanır.
- Bu ayda Dünya'nın en soğuk yerleri Sibirya, Kanada ve Grönland'ın kuzey bölgeleridir.
- Bu ayda Dünya'nın en sıcak yerleri, Oğlak Dönencesi üzerindeki kara içleridir.

Dünya Temmuz Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılışı

- Temmuz ayında, Kuzey Yarım Küre’de yaz mevsimi yaşanır.
- Bu ayda, Dünya’nın en sıcak yerleri Büyük Sahra, Arabistan Yarımadası’nın iç kısımları, İran, Orta Asya, Meksika, Amerika’nın orta kesimleri ve Arizona çevresidir.
- Bu ayda Dünya’nın en soğuk yerleri Antarktika Kıtası’ndadır.

B. BASINÇ ve RÜZGÂRLAR

BASINÇ

Atmosferi oluşturan gazların yeryüzüne yaptığı etkiye basınç denir. Basınç barometre ile ölçülür. Basıncın değeri milibar (mb) denilen birimle belirtilir. Aynı basınca sahip olan noktaların birleştirilmesiyle oluşturulan iç içe kapalı eğrilere ise izobar adı verilmektedir.

Atmosfer basıncını etkileyen faktörler şunlardır:

1. Yerçekimi

Yerçekiminin etkisiyle gazlar Dünya’yı çepeçevre kuşatmıştır. Yükseklerle doğru çıkıldıkça ve alçak enlemlere doğru geldikçe yerçekimi azalır. Buna bağlı olarak basınç da azalır.

Yerçekimi ile basınç arasında doğru orantı vardır. Yerçekimi arttıkça basınç artar, yerçekimi azaldıkça basınç azalır.

2. Yükselti

Yükseldikçe basınç azalır. Bunun nedeni, yükseklerle doğru çıkıldıkça Atmosfer'i oluşturan gazların yoğunluklarının yerçekimi etkisiyle azalmasıdır. Basınç ile yükselti arasında ters orantı vardır.

3. Termik Etkenler (Sıcaklık)

Sıcaklığın artmasıyla hava genişler, hafifler ve yükselir. Yükselen havanın yere yaptığı basıncın azalmasıyla, alçak basınç alanları doğar.

Sıcaklığın azalmasıyla soğuyan havanın hacmi daralır, ağırlaşır ve alçalır. Alçalan havanın yere yaptığı basıncın artmasıyla yüksek basınç alanları doğar.

Bu şekilde, ısınma ve soğumaya bağlı olarak oluşan basınç merkezlerine termik basınç merkezleri denir. Örneğin, Ekvator çevresi sürekli sıcak olduğundan, burada termik alçak basınçlar oluşmuştur. Kutuplar civarı ise, sürekli soğuk olduğundan burada da termik yüksek basınçlar oluşmuştur. Sıcaklık ile basınç arasında ters orantı vardır.

4. Dinamik Etkenler

Hava kütlelerinin alçalarak yığılması veya yükselerek seyrekleşmesi sonucunda ortaya çıkar.

Örneğin, troposferin üst kısımlarında, Ekvator'dan kutuplara doğru esen Ters (üst) Alize rüzgârları Dünya'nın dönme hareketinin etkisiyle 30° enlemleri civarında alçalarak yüksek basınç alanlarını oluştururlar.

Bununla birlikte, Batı ve Kutup rüzgârları da 60° enlemleri civarında karşılaşıncı yükselirler ve burada alçak basınç alanlarını oluştururlar.

işte, bu şekildeki hava hareketlerine bağlı olarak oluşan basınç merkezlerine de dinamik basınç merkezleri denir.

Atmosfer basıncı, yere yaptığı basınç derecesine göre üçe ayrılır.

Normal Basınç: 45° enlemlerinde, deniz seviyesinde, 0°C sıcaklıkta, 760 mm yüksekliğindeki cıvanın yaptığı basınca eşit olan atmosfer basıncına normal basınç denir. Bu basınç 1013 milibardır.

Yüksek Basınç (Antisiklon): 1013 milibardan daha yüksek olan basınçlara yüksek basınç denir. Yüksek basıncın görüldüğü yerlerde alçalıcı hava hareketleri vardır.

Alçak Basınç (Siklon): 1013 milibardan daha az olan basınçlara alçak basınç denir. Alçak basıncın görüldüğü yerlerde yükselici hava hareketleri vardır.

YERYÜZÜNDEKİ SÜREKLİ BASINÇ ALANLARI

1. Termik Kökenli Basınç Alanları

- Ekvatorial Alçak Basınç Alanı (Tropikal Siklon)

Ekvatorial bölge üzerinde bütün Dünya'yı kuşatan sürekli bir alçak basınç alanı uzanır. Bunun nedeni buraların devamlı ısınmasıdır. Bu basınç kuşağı kışın güneye, yazın da kuzeye doğru genişler.

- Kutuplar Yüksek Basınç Alanı (Polar Antisiklon)

Kutuplar yıl boyunca soğuk olduklarından, buralarda sürekli bir yüksek basınç alanı oluşmuştur. Bu basınç alanı kışın genişler, yazın da daralır.

2. Dinamik Kökenli Basınç Alanları

- Ekvator Üstü Yüksek Basınç Alanı (Subtropikal Antisiklon)

Ekvatorial bölgede, ısınarak yükselen hava kütleleri üst alizeler halinde kutuplara doğru eserken, gerek Dünya'nın eksenini etrafında dönmesinden, gerekseyerçekimi ve soğumadan dolayı 30° enlemleri civarında alçalır. Sonuçta, bu enlemlerde yüksek basınç alanı oluşur.

- Kutup Altı Alçak Basınç Alanı (Subpolar Siklon)

Batı ve Kutup rüzgârları, 60° enlemleri civarında karşılaştıktan sonra yükselirler. Sonuçta bu enlemlerde alçak basınç alanı oluşur.

RÜZGÂRLAR

Yüksek basınç (antisiklon) alanlarından alçak basınç (siklon) alanlarına doğru olan yatay

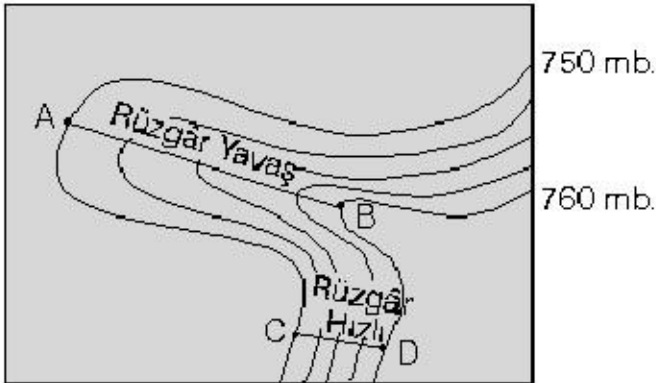
hava akımlarına rüzgâr denir. Rüzgârın yönü, coğrafi yönlerle ifade edilir. Rüzgâr hızı anemometre adı verilen aletle ölçülür.

Rüzgârın hızını etkileyen faktörler

a. Basınç farkı: Rüzgârın hızı basınç farkıyla doğru orantılıdır.

Basınç farkı çok ise rüzgâr hızlı, basınç farkı az ise rüzgâr yavaş eser. İki bölge arasındaki basınç farkının sona ermesi ile rüzgâr etkinliği kaybeder.

b. Basınç merkezleri arasındaki uzaklık: Aynı basınç farklarına sahip, birbirinden farklı uzaklıktaki noktalar arasında rüzgârların hızı farklıdır. Birbirine yakın olan noktalar arasında, izobar yüzeylerinin eğimi fazladır ve rüzgâr hızlı eser. Birbirine uzak olan noktalar arasında ise, izobar yüzeylerinin eğimi azdır ve rüzgâr yavaş eser.

c. Dünya'nın Dönmesi: Dünya'nın dönüşüne bağlı olarak rüzgârlar, düz çizgiler yerine saparak hareket ederler. Bu sapmalar ise onlara hız kaybettirir.

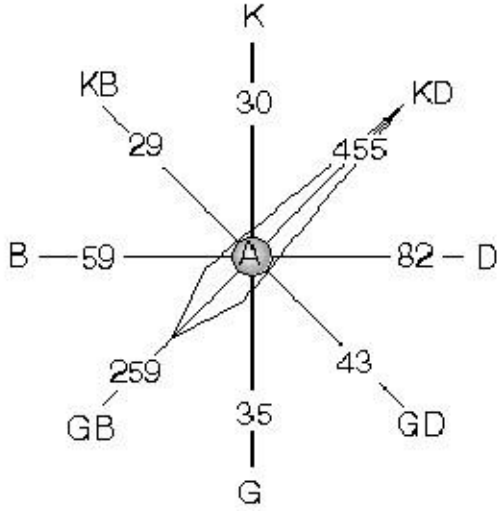
d. Sürtünme: Engeli arazilerde rüzgârlar çok fazla engellerle karşılaştığı için hızları azalır. Bundan dolayı, rüzgârların hızı, sürtünmenin azaldığı düz ve açık alanlarda fazladır.

Rüzgârın yönünü etkileyen faktörler

a. Basınç merkezlerinin konumu: Rüzgârın yönünü belirleyen, öncelikle basınç merkezlerinin konumudur. Basınç merkezleri yer değiştirdikçe rüzgârın yönü de değişir.

b. Yeryüzü şekilleri: Rüzgârlar basınç merkezleri arasında hareket ederken, yeryüzü şekillerine çarparak yön değiştirirler.

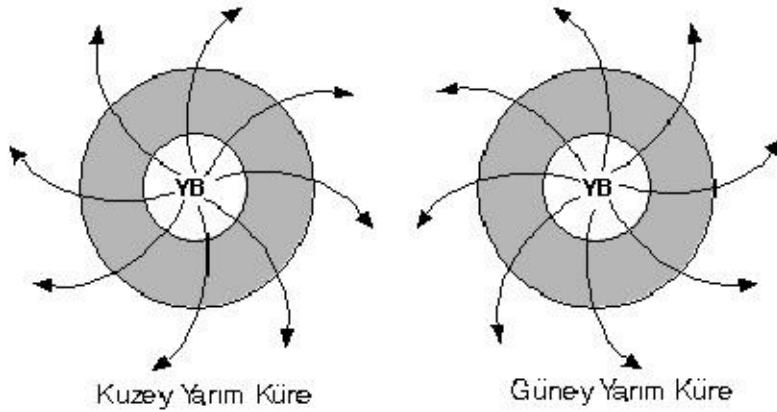
Bir bölgede rüzgârın yıl içerisinde en fazla estiği yöne hakim rüzgâr yönü denir. Hakim rüzgâr yönü yerşekillerine göre ortaya çıkar.

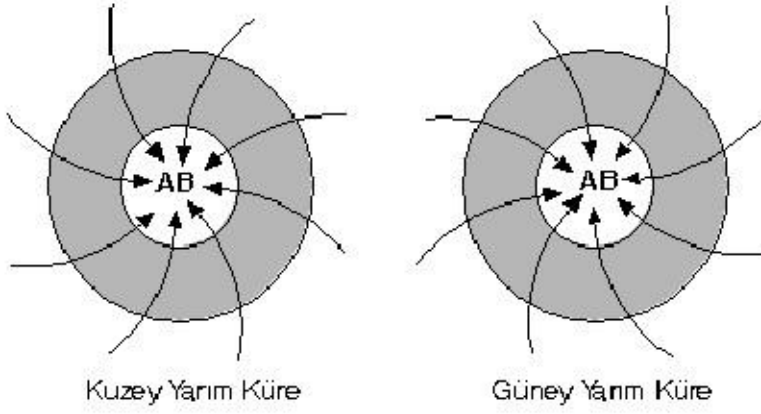
Yukarıdaki grafiğe, rüzgâr gülü diyagramı adı verilir. Bu grafikte A merkezine, rüzgârların büyük bir çoğunlukla kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinden estiği dikkate alınırsa, bu yerleşim yerinin kuzeydoğu-güneybatı uzantılı bir vadide yer aldığı söylenebilir.

c. Dünya'nın Dönmesi: Dünya'nın kendi eksenini etrafında dönmesi sonucunda, rüzgârlar basınç merkezleri arasındaki en kısa yolu izleyemezler. Rüzgârlar, Kuzey Yarım Küre'de hareket yönünün sağına, Güney Yarım Küre'de ise hareket yönünün soluna saparlar.

Yüksek basınç alanlarında rüzgârlar, merkezden çevreye doğru hareket ederler.

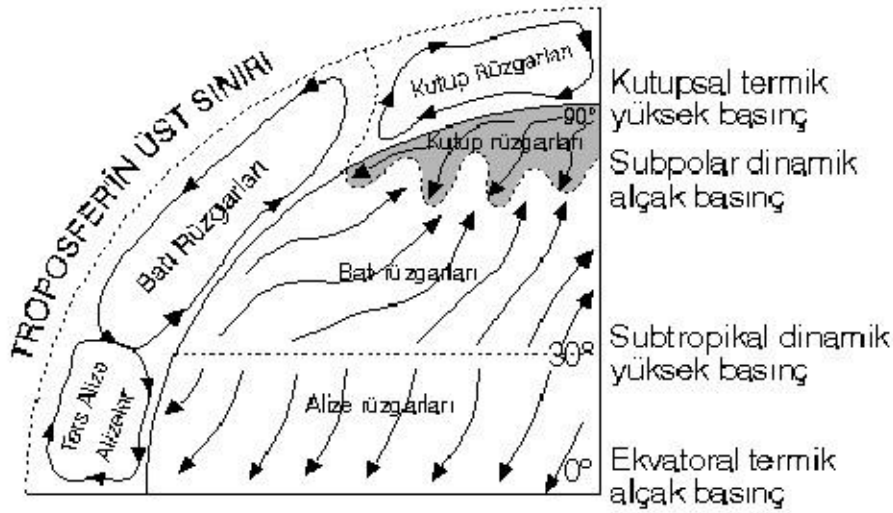
Alçak basınç alanlarında ise rüzgârlar, çevreden merkeze doğru hareket ederler.

RÜZGÂR ÇEŞİTLERİ

1. Sürekli (Yıllık) Rüzgârlar

a. Alize Rüzgârları: 30° Kuzey ve 30° Güney enlemlerindeki dinamik yüksek basınç alanlarından, Ekvator'daki termik alçak basınç alanına doğru esen rüzgârlardır.

Özellikleri

- Başlangıçta sıcak ve kurudurlar. Ancak, denizler üzerinden geçerken nem kazanırlar.
- Tropikal kuşaktaki karaların doğu kıyılarına bol yağış bırakırlar. Bu nedenle Doğu rüzgârları da denir.
- Sürekli olmaları ve yönlerinin belli olması nedeniyle, yelkenli gemiler döneminde

bu rüzgârlardan faydanılmıştır. Bu nedenle bu rüzgârlara ticaret rüzgârları (trade winds) da denilmiştir.

- Ekvatorial bölgede karşılaşan Alizeler, 3 - 4 km kadar yükselerek kutuplara doğru hareket ederler. Bunlara da ters alize (üst alize) adı verilir. Ters alizeler, dönenceler üzerinde alçalarak tropikal çöllerin oluşmasına neden olurlar.
- Sıcak okyanus akıntılarının oluşumuna neden olurlar.

b. Batı Rüzgârları: 30° enlemlerindeki dinamik yüksek basınç alanlarından, 60° enlemlerindeki dinamik alçak basınç alanlarına doğru esen rüzgârlardır.

Özellikleri

- Başlangıçta sıcak ve kurudurlar. Ancak, denizler üzerinden geçerken nem kazanırlar.
- Orta kuşaktaki karaların batı kıyılarına bol yağış bırakırlar.
- 60° enlemleri civarında Kutup rüzgârları ile karşılaşarak cephe yağışlarına yol açarlar.

c. Kutup Rüzgârları: Kutuplardaki termik yüksek basınçlardan, 60° enlemlerindeki dinamik alçak basınç alanlarına doğru esen rüzgârlardır.

Özellikleri

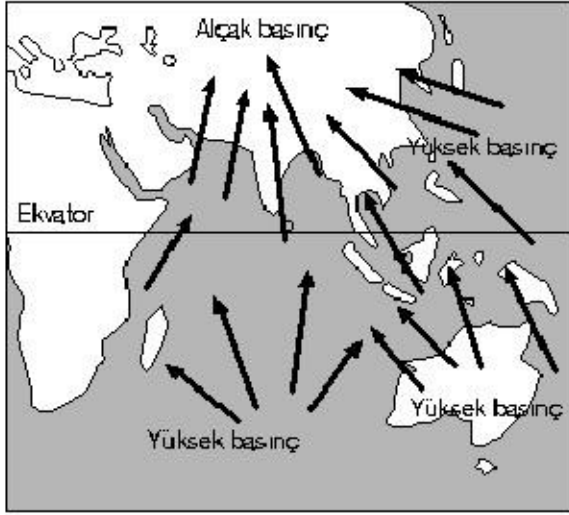
- Soğuk ve kuru oldukları için, etkili oldukları alanlarda sıcaklığı azaltarak kar yağışlarına neden olurlar.
- 60° enlemleri civarında Batı rüzgârları ile karşılaşarak cephe yağışlarına yol açarlar.
- Soğuk okyanus akıntılarının oluşumuna neden olurlar.

2. Devirli Rüzgârlar (Musonlar)

a. Yaz Musonu: Yaz mevsiminde karalar denizlere göre daha fazla ısınır. Bu nedenle

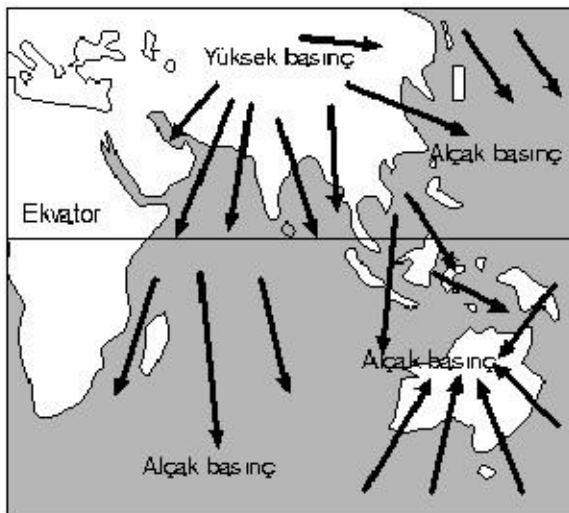
buralarda alçak basınç alanları oluşur.

Aynı mevsimde deniz ve okyanuslar daha serin oldukları için, yüksek basınç alanı durumundadırlar. Bunun sonucunda, deniz ve okyanuslardan kara içlerine doğru büyük bir hava akımı olur. Bu rüzgârlara yaz musonu denir.

Yaz musonları deniz ve okyanuslardan kaynaklandıkları için bol nem taşırlar. Bundan dolayı etkili oldukları yerlere bol yağış bırakırlar.

b. Kış Musonu: Kış mevsiminde karalar, denizlere oranla daha fazla soğuyarak yüksek basınç alanı oluştururlar. Aynı mevsimde denizler ve okyanuslar üzerinde alçak basınç alanı vardır. Bunun sonucunda, karaların iç kesimlerinden deniz ve okyanuslara doğru büyük bir hava akımı olur. Bu rüzgârlara kış musonu denir.

Kış musonları kara kaynaklı oldukları için soğuk ve kurudurlar. Bu nedenle başlangıçta yağış getirmezler. Ancak, denizler üzerinden geçtikten sonra bir karaya varırlarsa yamaç yağışlarına yol açarlar.

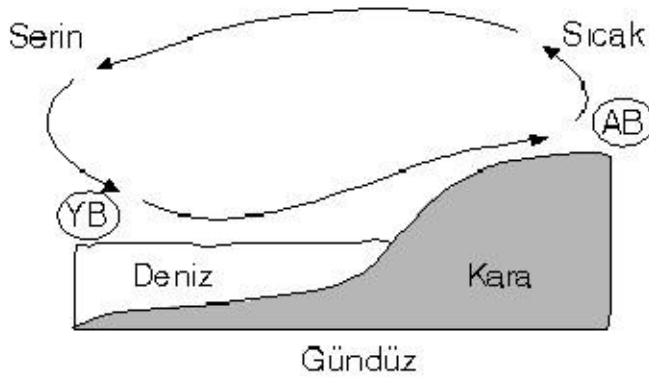
3. Yerel Rüzgârlar

a. Meltem Rüzgârları: Gün boyunca oluşan sıcaklık ve basınç farkları sonucu meydana gelirler.

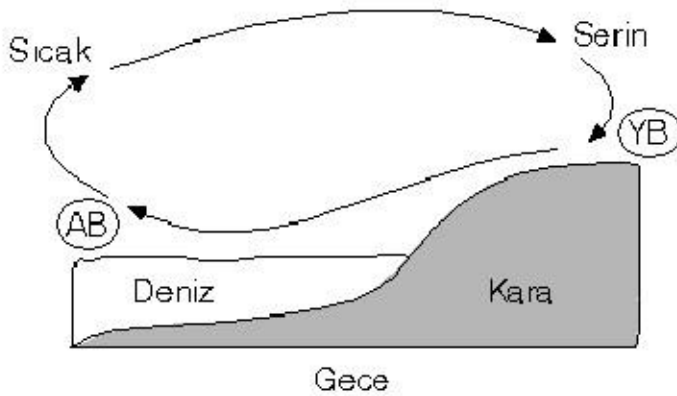
• Deniz ve Kara Meltemleri

Gündüz, karalar daha çok ısınacağı için alçak basınç alanı, denizler ise yüksek basınç alanıdır.

Bunun sonucunda denizden karaya doğru rüzgâr eser. Bu rüzgâra deniz meltemi denir.

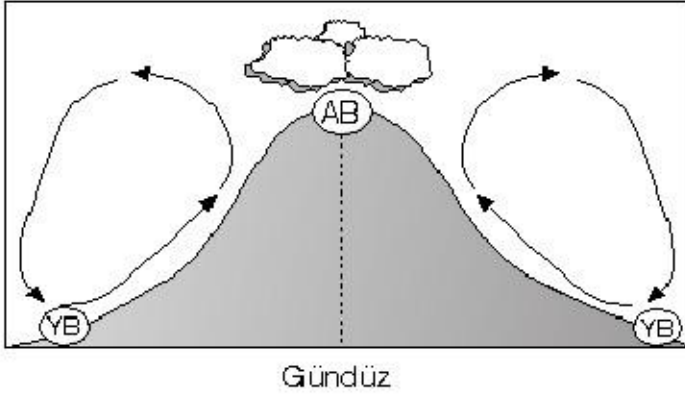

Gece ise, karalar daha fazla soğuyarak yüksek basınç alanı durumuna geçerler. Denizler daha sıcaktır ve basınç azdır. Bunun sonucunda da, karadan denize doğru rüzgâr eser. Bu rüzgâra kara meltemi denir.

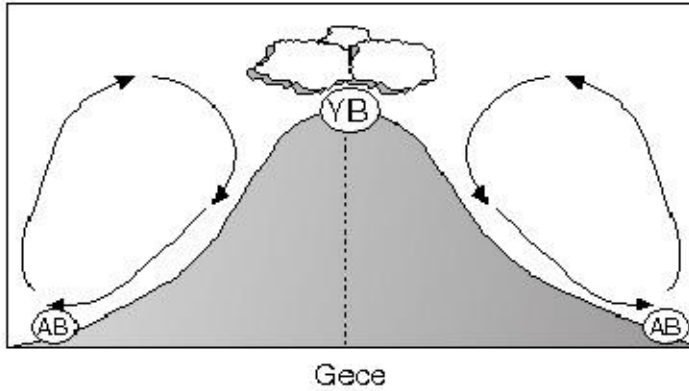

- Vadi ve Dağ Meltemleri

Gündüz, dağ dorukları vadilerden daha erken ısınır ve alçak basınç oluşur. Vadiler ise, daha serindir ve yüksek basınç alanıdır. Bunun sonucunda, vadi tabanlarından dağ yamacına ve doruklarına doğru rüzgâr eser. Bu rüzgâra vadi meltemi denir.

Geceleri ise, dağ yamaçlarında ve yüksek plâtolarda hızla soğuyan hava yüksek basınç alanı oluşturur. Alçak ovalar ve vadiler ise, nem oranının daha fazla olması nedeniyle sıcaktır ve alçak basınçlar görülür. Bunun sonucunda da, dağ yamaçlarından alçak ova ve vadilere doğru rüzgâr eser. Bu rüzgâra dağ meltemi denir.

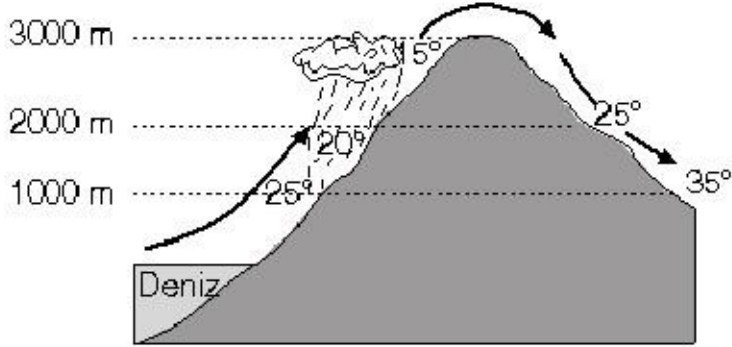

b. Sıcak Yerel Rüzgârlar

- Föhn (Fön)

Hava kütleleri dağ zirvesine doğru çıkarken, sıcaklığı yaklaşık her 100 m. de 0,5 °C azalır. Belli bir yükseltiden sonra bünyesindeki nemi yağış olarak bırakır. Dağın arka

yamacına geçtiğinde kuru özelliktedir ve yamaca sürtünerek alçalır. Sürtünmenin etkisiyle sıcaklığı her 100 m. de 1°C artar. Dağ zirvelerinden aşağıya doğru sıcak ve kuru olarak esen bu rüzgârlara föhn rüzgârı denir.

Föhn rüzgârı, İsviçre’de Alpler’in kuzey yamaçlarında görüldüğünden bu ismi almıştır.

Föhn rüzgârı Türkiye’de, Toroslar ve Kuzey Anadolu Dağları’nın denize bakan yamaçlarında kışın ve ilkbaharda görülür.

- Sirokko

Kuzey Afrika’da, Büyük Sahra Çölü’nden sıcak ve kuru olarak Akdeniz’e doğru esen rüzgârdır. Fas, Tunus ve Cezayir’de etkisi belirgindir. Akdeniz’i geçerken nem kazanır. İspanya, Fransa ve İtalya’nın güney kıyılarına yağış bırakır.

- Hamsin

Sudan’dan gelen ve Mısır’dan Akdeniz’e doğru esen rüzgârdır. Sıcak, kuru ve boğucu bir rüzgârdır.

c. Soğuk Yerel Rüzgârlar

- Bora

Dalmaçya kıyılarında, Dinar Alpleri’nden Adriya Denizi’ne doğru esen soğuk ve kuru rüzgârdır. Hızı fazladır.

- Mistral

Fransa’nın Rhone vadisini izleyerek Akdeniz’e doğru esen soğuk ve kuru rüzgârdır.

- Krivetz (Kriviç)

Romanya'da, Aşğı Tuna Ovası'na doğru esen soğuk ve kuru rüzgârdır. Bükreş'te krivetz etkili olduğunda sıcaklık 10 - 15°C düşer.

d. Tropikal Rüzgârlar

Sıcak kuşakta, ani basınç farklarından kaynaklanan ve hızları saatte 100 - 150 km.ye kadar çıkabilen rüzgârlardır. Daha çok okyanuslar üzerinde oluşurlar. Belirli yollar izleyerek karaların üzerine de sokulurlar. Sarmal hava hareketleri halinde olduklarından, genellikle hortumlara sebep olurlar. Çevrelerine büyük zarar verirler. Tropikal rüzgârlara, Asya denizlerinde ve Avustralya'nın Büyük Okyanus kıyılarında Tayfun (Çince "Büyük rüzgar" demektir), Meksika Körfezi kıyılarında Hurrican (Hariken), Afrika'nın bazı kesimlerinde ve Latin Amerika kıyılarında da Tornado (Hortum) adı verilir.

C. NEM ve YAĞIŞLAR

Atmosfer içerisindeki subuharına nem denir. Nem higrometre adı verilen aletle ölçülür. Havanın nemi gram (gr) olarak ifade edilmektedir.

1. Mutlak Nem: 1m³ hava içerisinde bulunan subuharının gr olarak ağırlığına mutlak nem denir. Mutlak nem, sıcaklık ve buharlaşmanın fazla olduğu Ekvatorial bölgelerde çok, soğuk kutup bölgeleri ile yüksek dağlarda azdır.

2. Maksimum Nem: 1m³ havanın belli sıcaklıkta taşıyabileceği en fazla nem miktarına maksimum nem denir. Maksimum nem sıcaklığa bağlı olarak değişir. Sıcaklık arttıkça hava genişleyeceğinden taşıyabileceği nem miktarı artar. Sıcaklık azaldıkça hava daralır ve böylece taşıyabileceği nem miktarı azalır. Sıcaklıkla maksimum nem doğru orantılıdır.

3. Bağlı Nem (Nisbi nem): Mutlak nemin maksimum neme oranı havanın neme doyma oranını verir. Bu orana bağlı nem denir.

Yüzde (%) olarak ifade edilir.

$$\text{Bağıl Nem} = \frac{\text{Mutlak Nem}}{\text{Maksimum Nem (Doyma miktarı)}} \times 100$$

Bağıl nem ile sıcaklık ters orantılıdır. Sıcaklık düştükçe maksimum nem azalacağından, bağıl nem yükselir. Sıcaklık değerleri yükseldikçe, maksimum nem artacağından bağıl nem düşer.

Bağıl nem çöl bölgelerinde ve kara içlerinde az, Ekvatorial bölge gibi yağışlı bölgelerde ve deniz kıyılarında çoktur.

YOĞUNLAŞMA

Havadaki su buharının, tekrar sıvı ya da katı haldeki suya dönüşmesine yoğunlaşma denir.

Yoğunlaşmanın meydana gelmesi havanın nem bakımından doyma noktasını aşmasına bağlıdır. Havadaki bağıl nemin yüzde 100'e ulaştığı noktaya doyma noktası denir. Doyma noktası aşıldığı takdirde hava su buharının fazlasını taşıyamaz. Fazla olan su buharı sıvı ya da katı hale dönüşür.

Yoğunlaşma sonucunda çok küçük su taneciklerinin biraraya gelmesiyle bulutlar oluşur. Bulutlar oluştukları yükseklikler dikkate alınarak üç gruba ayrılır.

Yüksek bulutlar (Sirüs'ler): Saçak, tüy, ya da ince iplikler biçimindeki bulutlardır. Yüksek bulutlar genelde yağış getirmezler. Bunlar, bir siklonun yaklaştığının ve havanın bozacağının habercisidirler.

Orta yükseklikteki bulutlar (Kümülüs'ler): Kümeler biçimindeki bulutlardır. Genelde alt kısımları düz ve siyah olur. Alt kısımlarının düz olmasının nedeni yoğunlaşmanın aynı seviyeden başlamasıdır. Siyah olmasının nedeni ise iri su taneciklerinden oluşmasıdır. Bu gruptaki bazı bulutlar yükseklerle doğru büyür ve sağanak şeklinde şiddetli yağmurlar getirir.

Alçak bulutlar (Stratüs'ler): Yer'in üstünde, asılı gri bir tabaka gibi duran koyu renkli bulutlardır. Genelde yağışlara yol açarlar.

Belirli bir anda gökyüzünün bulutlarla kaplı kısmının tüm gökyüzüne olan oranına bulutluluk denir. Bulutluluk oranı çeşitli aynalardan oluşan ve nefometre adı verilen bir aletle ölçülür. Buna göre, gökyüzünün oranı 10 kabul edilerek;

- 0 – 2 oranı Açık havayı
- 2 – 8 oranı Bulutlu havayı
- 8 – 10 oranı Kapalı havayı ifade eder.

Sis, ise yeryüzüne çok yakın oluşmuş ya da yeryüzüne çökmüş bulutlardır. Sıcak ve nemli bir havanın daha soğuk bir yerle teması sonucu sis oluşur. Sıcak ve soğuk hava kütlelerinin karşılaşması da sislere yol açar.

YAĞIŞ TÜRLERİ ve ETKİLERİ

Atmosferdeki subuharının yoğunlaşarak sıvı ya da katı biçimde yeryüzüne düşmesine yağış denir. Başlıca yağış türleri şunlardır:

1. Çiy: Havadaki subuharının soğuk zeminler üzerinde, su tanecikleri şeklinde yoğunlaşmasıyla oluşur. Özellikle bahar aylarında görülür.
2. Kırağı: Havadaki subuharının soğuk cisimler üzerinde, 0°C den düşük sıcaklıklarda kristaller şeklinde yoğunlaşmasıyla oluşur. Sonbahar aylarında ya da kış başlarında görülür.
3. Kırç: Havadaki subuharının çok soğumuş ağaç dalları, tel, saçak, vb. cisimler üzerinde yoğunlaşarak buz tabakası haline gelmesidir. Kırğıdan ayrılan yönü, kristallerin üst üste yığılmasıyla buz tabakası haline gelmesidir.
4. Yağmur: Bulutu oluşturan su taneciklerinin büyümesiyle oluşan su damlalarıdır. Yoğunlaşmanın devam etmesi ile ağırlığı artan su damlaları yağış şeklinde yere düşer.
5. Kar: Su buharının, yükseklerde 0°C nin altında yavaş yavaş yoğunlaşmasıyla oluşan buz kristalleri yere düşer. Bu tür yağışlara kar denir.
6. Dolu: Hava sıcaklığının birden bire ve büyük ölçüde azalması sonucu yağmur damlaları donarak buz parçacıkları halinde yere düşer. Bu yağışlara da dolu denir.

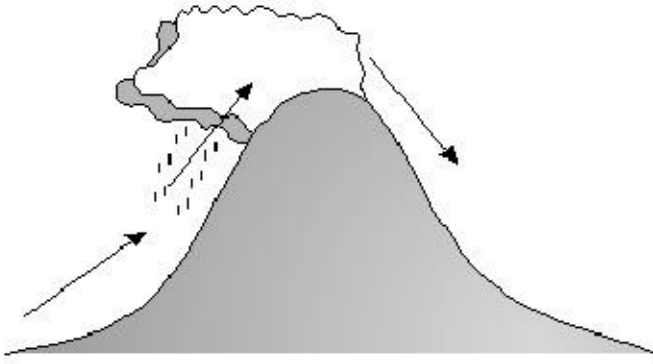
YAĞIŞLARIN OLUŞMA BİÇİMLERİ

(OLUŞUM NEDENLERİNE GÖRE YAĞIŞLAR)

1. Yamaç Yağışları (Orografik Yağışlar)

Nemli hava kütlelerinin, yatay yönde hareket ederken dağ yamaçlarına çarparak yükselmesi ve soğuması sonucu oluşan yağışlardır.

Dünya'da en çok, Güneydoğu Asya'da, Orta kuşaktaki karaların batı kıyılarında ve sıcak kuşaktaki karaların doğu kıyılarında görülür.

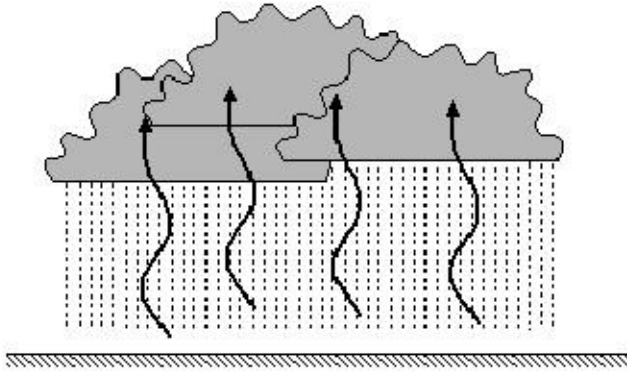

Türkiye'de ise, Toroslar'ın güneybatıya, Karadeniz Dağları ile Yıldız Dağları'nın kuzeye bakan yamaçlarında fazlaca görülür.

2. Konveksiyonel Yağışlar (Yükselim Yağışları)

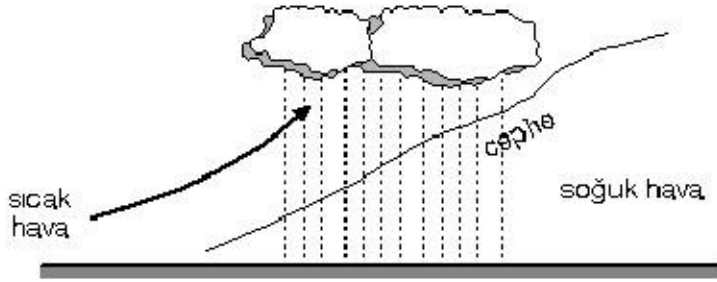
Güneşli ve rüzgârsız günlerde ısınan hava yükselerek soğur. Belli bir yükseltiden sonra nemin yoğunlaşması ile yağış meydana gelir.

Dünya'da en çok, Ekvatorial bölgede rastlanır. Türkiye'de ise, İç Anadolu Bölgesi'nde ilkbahar'da görülen yağışlar konveksiyonel yağışlardır. Bu yağışlar halk arasında kırkikindi yağışları olarak bilinir.

3. Cephe Yağışları (Frontal Yağışlar)

Sıcak ve soğuk hava kütlelerinin karşılaşma alanlarında meydana gelen yağışlardır.

Dünya'da en çok, Orta kuşakta ve 60° enlemleri civarında görülür. Türkiye'de, özellikle kış mevsiminde görülen yağışların çoğu cephesel kökenlidir.

YAĞIŞLARIN YERYÜZÜNE DAĞILIŞI

Genel hava dolaşımı, kara ve deniz dağılışı, yerçekilleri yükseltti gibi nedenlerden dolayı yeryüzünün her tarafı aynı oranda yağış almaz.

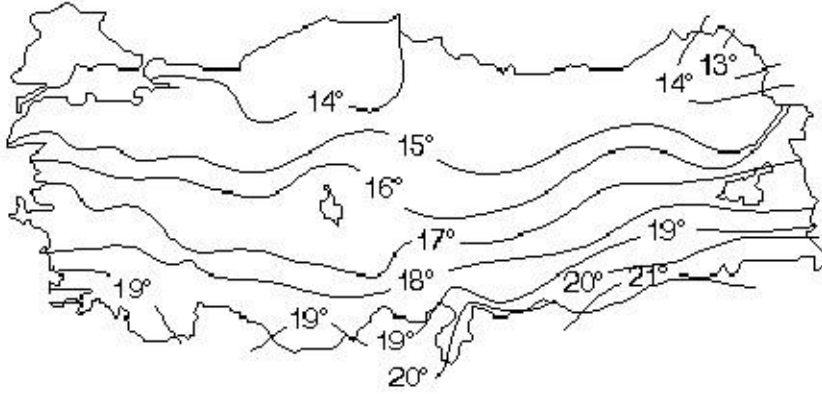
Dünya üzerinde;

- En yağışlı bölgeler; Ekvatorial bölge, Muson bölgeleri ve Orta kuşak karalarının batı kıyılarıdır.
- En kurak bölgeler ise; Orta kuşak karalarının dağlarla çevrili iç kısımları, dönenceler civarı, çevresine göre, alçakta kalmış yerler ve kutup çevreleridir.

TÜRKİYE'DE İKLİM ELEMENLARI

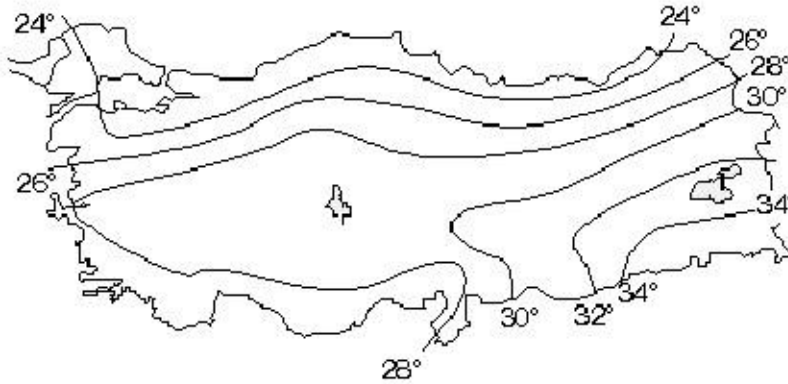
A. SICAKLIK

1. Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılışı

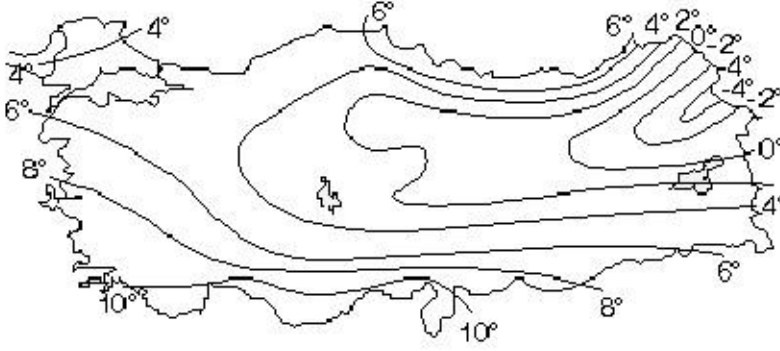
- En düşük ortalama sıcaklıklar, Kuzeydoğu Anadolu'da görülür.
- En yüksek ortalama sıcaklıklar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin güneyi ile Akdeniz kıyılarında görülür.
- En düşük sıcaklık ile en yüksek sıcaklık arasındaki fark 8°C den fazladır.
- Sıcaklık genelde güneyden kuzeye gidildikçe azalmaktadır.

2. Temmuz Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılışı

- Temmuz ayında, bölgeler arasındaki sıcaklık farkı Ocak ayına oranla daha azdır.
- Temmuz ayında en düşük sıcaklık, Kuzeydoğu Anadolu, Karadeniz kıyıları ve Marmara'nın kuzeyinde görülür.
- Bu ayda en yüksek sıcaklıklar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde görülür.

3. Ocak Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılışı

- Ocak ayında, bölgeler arasındaki sıcaklık farkı, Temmuz ayına oranla daha fazladır.
- En düşük sıcaklıklar, Kuzeydoğu Anadolu'da görülür.
- En yüksek sıcaklıklar Akdeniz kıyı kesiminde görülür.

B. BASINÇ ve RÜZGÂRLAR

BASINÇ

Türkiye'yi en çok etkileyen gezici basınç merkezleri şunlardır:

a. Sibirya YB Merkezi: Sibirya üzerinde oluşur. Türkiye'yi kışın etkiler. Soğuk ve kar getirir. 60° enlemleri çevresinde oluşmasına rağmen, soğumadan dolayı termik kökenlidir.

b. Asor YB Merkezi: Atlas Okyanusu üzerindeki Asor Adaları çevresinde, 30° DYB alanına bağlı olarak oluşur.

Kış mevsiminde Sibirya antisisilonu ile birleşerek Türkiye üzerinde etkili olduğunda İzlanda siklonu Türkiye'ye sokulamaz. Bunun sonucunda da ülkemizde kışlar soğuk, sert ve kar yağışlı geçer.

c. Basra AB Merkezi: Basra Körfezi çevresinin aşırı ısınmasıyla oluşur. Samyeli rüzgârları vasıtasıyla Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde etkili olur. Havadaki nemi kurutarak sıcaklık ve buharlaşmayı artırır. 30° Kuzey enlemi çevresinde oluşmasına rağmen, ısınmadan dolayı termik kökenlidir. Türkiye'de yaz mevsiminde etkilidir.

d. İzlanda AB Merkezi: İzlanda üzerinde oluşur. Türkiye'de kışın ve ilkbaharda etkili

olur. Etkili olduğu Türkiye’de kışlar ılık, kısa ve yağmurlu geçer. 60° enlemleri çevresinde oluştuğu için dinamik kökenlidir.

RÜZGÂRLAR

a. Soğuk Yerel Rüzgârlar

Karayel: Balkanlar’daki yüksek basınç ve Basra Körfezi’ndeki alçak basınç sonucu oluşur. Kuzeybatıdan soğuk ve kuru olarak eser. Kış mevsiminde Marmara Bölgesi ile Batı Karadeniz’de sıcaklıkları azaltarak kar yağışına neden olur.

Yıldız: Kuzeyden eser. Karadeniz üzerinden geldiği için soğuk ve nemlidir. Karadeniz Dağları’nda yağış bırakır.

Poyraz: Marmara, Karadeniz ve İç bölgelerimize kuzeydoğudan esen soğuk, kuru bir rüzgardır. Doğu Avrupa’daki yüksek basıncın etkisi sonucunda oluşur. Kışın sıcaklıkları azaltarak kar yağışına neden olur. Yaz poyrazı ise serin ve kuru olarak eser.

Ege Denizi’nde, yazın poyraz benzeri rüzgârlar tam kuzeyden eserler. Eski Yunanlılar bu rüzgarlara, ticaret rüzgârı anlamında Etesia demişlerdir. Bugün de, Dünya literatüründe Ege Denizi’nde yazın kuzeyden esen rüzgârlara etezyen (etesien) denilmektedir.

b. Sıcak Yerel Rüzgârlar

Lodos: Kuzey Afrika’daki yüksek basınç ve Hazar Denizi’ndeki alçak basınç sonucu oluşur. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde etkilidir. Akdeniz’den geldiği için nemli ve sıcaktır. İç kesimlere sokulurken yükseltinin etkisiyle soğuyarak yağışa neden olur. Kış mevsiminde etkili olduğu bölgelerde, sıcaklığı artırarak kar erimelerine neden olur.

Kible: Güneyden eser. İç kesimlerimizde etkili olur. Akdeniz Bölgesi’nde nemli ve sıcak, iç kesimlerde ise, kuru ve sıcak olarak eser.

Keşişleme (Samyeli): 30° enlemi çevresindeki dinamik yüksek basıncın etkisi sonucu oluşur. Suriye Çölü’nden Güneydoğu Anadolu’ya doğru eser. Sıcak ve kurudur. Bitkiler üzerinde kurutucu etkisi vardır.

C. NEM ve YAĞIŞLAR

- Türkiye’de yağış dağılışı haritası ile yerşekilleri haritası karşılaştırıldığında, aralarında yakın ilgi bulunduğu tespit edilmektedir.
- Türkiye’de fazla yağış alan yerler (1000 mm. den fazla), Doğu ve Batı Karadeniz bölümleri ile bazı Batı ve Doğu Anadolu dağlarıdır. En fazla yağış alan yer Rize çevresidir. (2400 mm. den fazla)
- Türkiye’de orta derecede yağış alan yerler (500 mm - 1000 mm arası), Akdeniz, Ege, Marmara, Orta Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu’nun kuzey kesimleridir.
- Türkiye’de az yağış alan yerler (500 mm nin altında), İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve yer yer Doğu Anadolu’nun çukur yerleridir. En az yağış alan yer, Tuz Gölü çevresi ile Iğdır Ovası civarıdır. (250 mm nin altında)

YERYÜZÜNDEKİ BAŞLICA İKLİM TİPLERİ ve TABİİ BİTKİ ÖRTÜSÜ

A. SICAK İKLİMLER

1. Ekvatorial İklim

Ekvator çevresinde, 0° – 10° Kuzey ve Güney enlemleri arasında görülür. Yıllık ortalama sıcaklık 25°C dolayındadır.

Yıllık sıcaklık farkı 2 - 3°C yi geçmez. Yıllık yağış miktarı 2000 mm den fazladır. Her mevsim yağışlı olmakla birlikte, ekinoks tarihlerinde yağış maksimum düzeye erişir. Tabii bitki örtüsü oldukça gür ve geniş yapraklı ormanlardır.

Ekvatorial iklim, Amazon ve Kongo havzalarının büyük bir kesiminde, Gine Körfezi kıyılarına yakın bölgelerde, Endonezya ve Malezya’nın büyük bir bölümünde etkili olmaktadır.

2. Tropikal İklim (Subtropikal - Savan)

10° - 20° Kuzey ve Güney enlemleri arasında ve 0° - 10° enlemlerinde 1000 m. den sonra görülür. Ekvatorial kuşak ile çöller arasında bir geçiş iklimidir.

Yıllık ortalama sıcaklık 20 °C dolayındadır. Yıllık sıcaklık farkı 4 - 5 °C dir. Yıllık yağış miktarı 1000 - 2000 mm. arasındadır. Güneş ışınlarının dik geldiği yaz ayları yağışlı, kışlar kuraktır. Tabii bitki örtüsü yüksek boylu ve gür bitki toplulukları olan savanlardır.

3. Muson İklimi

Muson rüzgârlarının etki alanlarında görülür. Yıllık ortalama sıcaklık

15 - 20 °C dir. Yıllık sıcaklık farkı 10 °C civarındadır.

Yıllık ortalama yağış 2000 mm. dolayındadır. Yıllık yağışların % 85'i yaz aylarında düşer. Kış mevsimi kurak geçmektedir. Tabii bitki örtüsü kışın yaprağını döken, yazın yeşillenen ormanlardır. Yağışların azaldığı yerlerde ise savanlar görülür.

4. Çöl İklimi (Sıcak ve Kurak İklim)

Dönenceler civarında, Asya ve Kuzey Amerika'da karaların iç kısımlarında ve Güney Amerika'da görülür. Bu iklim tipini, yağışların yok denecek kadar az olması belirler. Çöllerdeki nem yetersizliği, günlük sıcaklık farkının büyümesine zemin hazırlamıştır. Günlük sıcaklık farkının 50°C yi bulduğu zamanlar olmaktadır. Yıllık yağış miktarı 100 mm nin altındadır. Yağışlar daha çok sağanak yağmurlar şeklindedir. Tabii bitki örtüsü bazı kurakçıl otlar ve kaktüs bitkileridir.

Afrika'da B. Sahra, Ortadoğu'da Necef, Asya'da Gobi, Taklamakan, Avustralya'da Gobbon ve Gibson, Güney Afrika'da Kalahari ve Namib, Güney Amerika'da Patagonya, Atacama ve Peru yeryüzündeki başlıca çöl alanlarıdır.

B. ILIMAN İKLİMLER

1. Akdeniz İklimi

Genel olarak, 30° - 40° enlemleri arasında görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Yıllık ortalama sıcaklık 15 - 20°C dir.

Yıllık sıcaklık farkı ise 18°C kadardır. Yıllık yağış miktarı 600 - 1000 mm arasında değişir. En fazla yağış kışın, en az yağış yazın görülür. Karakteristik bitki örtüsü, kızılçam ormanlarının tahrip edilmesiyle ortaya çıkan makilerdir.

Makiler, sürekli yeşil kalabilen, kısa boylu, sert yapraklı, kuraklığa dayanabilen, çalimsı bodur bitkilerdir. Mersin, defne, kocayemiş, zeytin, süpürge çalısı, bodur, ardıç gibi bitkiler başlıca maki türleridir. Akdeniz ikliminde yağışın az çok yeterli olduğu orta yükseklikteki yamaçlarda iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar (Kızılçam, sarıçam, karaçam ormanları gibi) yer alır.

Akdeniz iklimi en belirgin olarak Akdeniz çevresinde görülmekle birlikte, Güney Portekiz, Afrika'nın güneyinde Kap Bölgesi, Avustralya'nın güneybatısı ve güneydoğusu, Orta Şili ve ABD'nin Kaliforniya eyaletinde de etkili olmaktadır.

2. Okyanusal İklim

Genel olarak, 30° - 60° enlemleri arasında, karaların batı kıyılarında görülür. Yazlar fazla sıcak, kışlar da fazla soğuk olmaz. Yıllık sıcaklık ortalaması 15°C dir. Yıllık sıcaklık farkı 10°C yi bulmaktadır.

Yıllık yağış ortalaması 1500 mm. dir. En fazla yağış sonbaharda görülür. Tabii bitki örtüsü yayvan ve iğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlardır. Ormanların tahrip edildiği yerlerde çayırlar bulunur.

Okyanusal iklim, Batı Avrupa, Kuzey Amerika'nın kuzeybatısı, Güney Şili, Avustralya'nın kuzeydoğusu ve Yeni Zelanda'da etkili olmaktadır.

3. Karasal İklim

Genel olarak, 30° - 65° enlemleri arasında, karaların deniz etkisinden uzak iç kısımlarında ve kıtaların doğu kıyılarında görülmektedir. Kışlar çok soğuk geçer ve uzun sürer. Yazlar ise sıcaktır. Yıllık sıcaklık ortalaması 0 - 10°C arasında değişir. Yıllık sıcaklık farkı 20 - 40°C dir. Yıllık yağış miktarı 500 - 600 mm dolayındadır.

En fazla yağış yazın, en az yağış kışın düşer. Kış yağışları daha çok kar şeklindedir.

Tabii bitki örtüsü iğne yapraklı ormanlardır. Yağışın azaldığı kesimlerde de bozkırlar (step) görülür. Sibirya ve Kanada da iğne yapraklı ormanlara tayga ormanları adı verilir. Taygalar, Dünya ormanlarının % 15'ini oluştururlar.

Karasal iklim, Sibirya, Kanada ve Doğu Avrupa'da geniş bir yayılım sahasına sahiptir.

4. Step İklimi (Yarıkurak İklim)

Step iklimi, bir geçiş iklimi özelliği gösterir. Step iklimlerinde yıllık sıcaklık farkı 15 - 30°C dir.

Yıllık yağış miktarı 300 - 500 mm. dir. Step iklimlerinde en fazla yağış ilkbaharda ve yazın düşmektedir. Tabii bitki örtüsü yağışlı mevsimde yeşeren, kurak mevsimde sararan step (bozkır) tir.

İnsanlar tarafından ağaç kesilerek, yakılarak ormanların ortadan kaldırılması sonucunda oluşan bozkırlara antropojen bozkır denir. Bu tür bozkırlar, ormanların tahrip edilmesi sonucunda ortaya çıktığından yer yer orman ağacı topluluklarına rastlanır.

C. SOĞUK İKLİMLER

1. Tundra İklimi (Kutupaltı İklimi)

Genel olarak, 65° - 80° Kuzey enlemleri arasında görülür. Sıcaklığın çok düşük olduğu bir iklim tipidir. Bu iklimde en sıcak ayın ortalaması dahi 10°C yi geçmez. Kışın değerler - 30°C ile -40°C ye iner. Yıllık sıcaklık farkının 65°C yi bulduğu yerler vardır. Yağışlar ortalama 200 - 250 mm kadardır. En fazla yağış yaz aylarında görülür. Tabii bitki örtüsü çalı, yosun ve yazın yeşeren kurakçıl otlardan oluşan tundralardır.

Tundra iklimi, Avrupa'nın kuzey kıyıları, Kuzey Sibirya, Kuzey Kanada, Grönland Adası kıyıları ve Orta kuşaktaki yüksek dağlarda etkili olmaktadır.

2. Kutup İklimi

Karlar ve buzullarla kaplı kutup bölgelerinde görülür. Sıcaklık ortalaması bütün yıl

boyunca 0°C nin altındadır. Sıcaklık, çoğu zaman -40°C ye, hatta daha altına iner. Yıllık sıcaklık farkı 30°C dolaylarındadır. Yağışlar son derece az ve kar şeklindedir. Ortalama yağış 200 mm. civarındadır. Bu iklim tipinde bitki örtüsü yoktur.

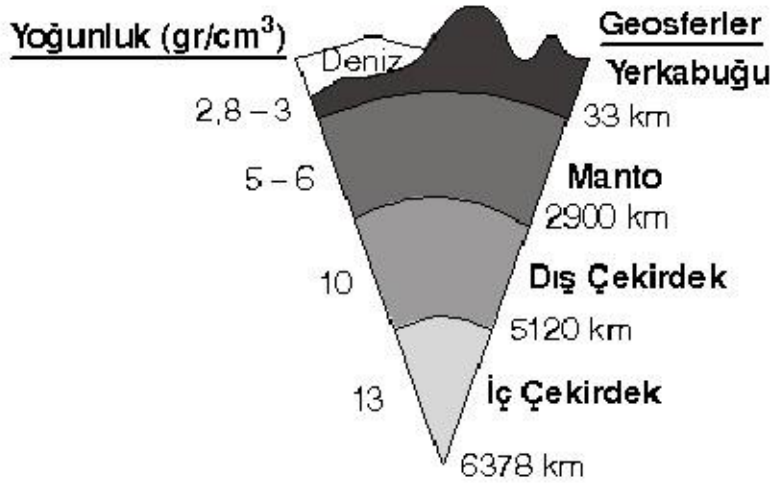
Kutup iklimi, Kuzey Kutbu çevresinde Grönland Adası'nın iç kısımlarında ve Antarktika'da etkilidir.

YERYÜZÜNÜ BİÇİMLENDİREN KUVVETLER

YERKÜRE'NİN YAPISI

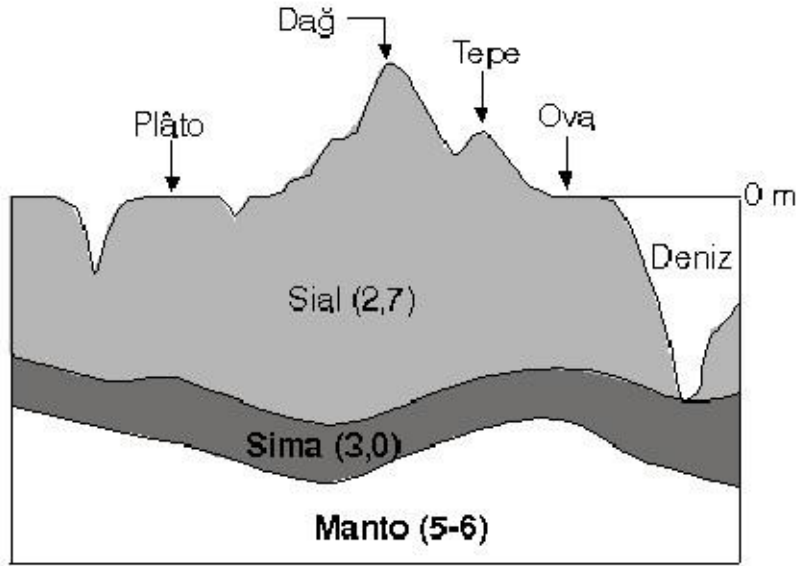
Yeryuvarlağı, iç içe kürelerden meydana gelmiştir. Bunlara geosfer adı verilir.

Geosferlerin yoğunlukları ve bileşimleri birbirinden farklıdır.

A. YERKABUĞU

Litosfer ya da taşküre olarak da adlandırılır. Yerküre'nin en hafif ve en ince tabakasıdır. Yeryüzünden itibaren ortalama 33 km derinliğe kadar uzanır. Yerkabuğu, bileşimleri ve yoğunlukları birbirinden farklı iki tabakadan oluşur.

1. Granitik Kabuk (Sial)

Bileşiminde silisyum ve alüminyum olduğundan bu ismi almıştır. Yoğunluğu 2,7 – 2,8 gr/cm³ tür. Katı halde bulunur. Kalınlığı okyanus tabanlarında az iken, kıta tabanlarında fazladır.

2. Bazaltik Kabuk (Sima)

Bileşiminde silisyum ve magnezyum olduğundan bu ismi almıştır. Yoğunluğu 3 gr/cm³ dolayındadır. Sial'in tersine okyanus tabanlarında kalınlaşır, kıta tabanlarında inceler.

B. MANTO

Yer çekirdeğinin örtüsü durumunda olduğundan bu ad verilmiştir. Astenosfer adı da verilir. Yerküre'nin yaklaşık 33 km ile 2900 km derinlikleri arasında yer alır. Yoğunluğu yerkabuğuna oranla daha fazladır. (5 – 6 gr/cm³) Mantonun üst kısmındaki maddeler plastik özelliği gösterir. Sıvı haldeki manto malzemesine magma denir.

C. ÇEKİRDEK

En kalın ve ağır olan katmandır. Barisfer adı da verilir. Mantonun altında başlar ve Dünya'nın merkezine kadar uzanır. Kalınlığı 3478 km dir. Yoğunluğu 10 gr/cm³ olan ve

sıvı halde bulunan üst kısmına dış çekirdek denir. Bunun altında, yoğunluğu 13gr/cm³ olan ve katı halde bulunan iç çekirdek vardır. Dünya'nın merkezinde sıcaklık 4500 – 5000 °C yi bulmaktadır.

YERKABUĞUNU OLUŞTURAN TAŞLAR

1. Püskürük (Katılaşım) Taşlar

- İç püskürük taşlar: Mağma, her zaman yeryüzüne kadar çıkamaz. Bazen yerkabuğunun belirli yerlerine sokularak katılaşır. Soğuma yavaş olduğundan iri kristalli olurlar. Bu taşlara örnek olarak granit ve siyanit verilebilir.
- Dış püskürük taşlar: Mağmanın yeryüzünde soğuyup katılaşması sonucunda oluşur. Soğuma hızlı olduğundan kristalleşme ya hiç olmaz, ya da çok az olur. Bu taşlara örnek olarak andezit ve bazalt verilebilir.

2. Tortul (Sediment) Taşlar

- Kimyasal tortul taşlar: Sularda erimiş halde bulunan maddelerin kimyasal yollarla çökmesi sonucunda oluşurlar. Kireçtaşı (kalker), traverten, kayatuzu, jips (alçı taşı) ve dolomit kimyasal tortul taşlardandır.
- Organik tortul taşlar: Canlı kalıntılarının üst üste birikerek katılaşması sonucu oluşurlar. Turba, linyit, taşkömürü, antrasit ve mercan kalkerleri organik tortul taşlardandır.
- Mekanik (klastik veya kırıntılı) tortul taşlar: Akarsular, rüzgârlar ve buzullar gibi dış kuvvetlerin aşındırdığı materyalleri taşıması ve çukur alanlarda biriktirmesi sonucu oluşurlar. Kiltası, kumtaşı (Gre), buzultaşı (moren) ve konglomera kırıntılı tortul taşlardandır.

3. Başkalaşım (Metamorfik) Taşlar

Püskürük ve tortul taşların, aşırı sıcaklık ve basınç altında kalarak değişime uğramasıyla oluşurlar. Bu tür taşlar, eski özelliklerini kaybederek yeni özellikler kazanırlar. Mermer, killi şist, kristalli şist, gnays ve kuvars başkalaşım taşlarının en

yaygın olanıdır.

İÇ KUVVETLER

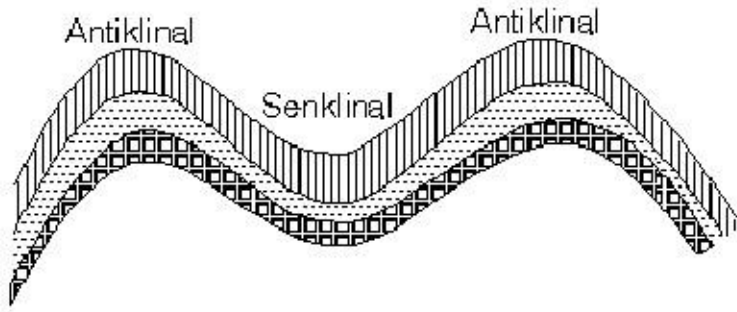
A. DAĞOLUŞUMU HAREKETLERİ (OROJENEZ)

1. Kıvrılma

Akarsular, rüzgârlar ve buzullar gibi dış kuvvetlerin aşındırdığı maddeler, yer kabuğunun büyük çukurluklarında biriktirilir. Bu çukurluklara jeosenklinal adı verilir.

Jeosenklinalerde biriktirilen tortul maddeler, çeşitli yan basınçlara uğrarlarsa kıvrılarak deniz yüzeyine çıkarlar. Böylece yeryüzünün büyük kıvrım dağları oluşmuş olur.

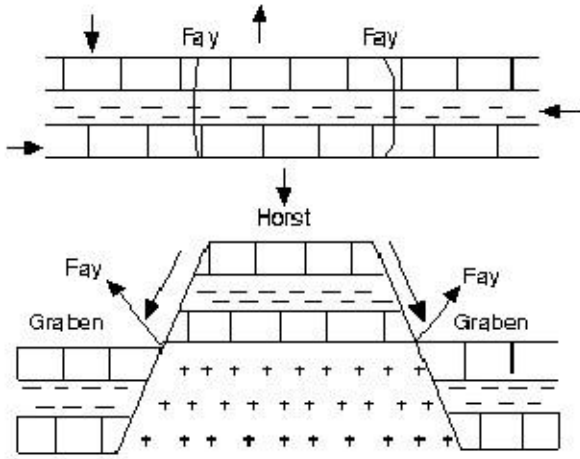
Kıvrılma sonucunda yüksekte kalan kesimlere antiklinal, alçakta kalan kesimlere de senklinal denir.

Avrupa'da Alp'ler, Asya'da Himalaya'lar, Türkiye'de Toros ve Kuzey Anadolu Dağları bu tür hareketlerle meydana gelmişlerdir.

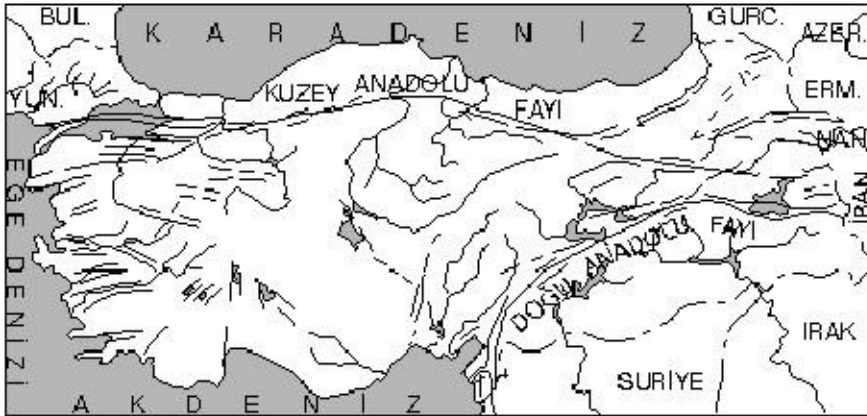
2. Kırılma

Yer kabuğunun eskiden beri kara haline geçmiş, katılaşmış kısımları, yan basınçlara uğradığı zaman bükülüp katlanamazlar. Bu nedenle, bu gibi yerlerde kıvrılmalar yerine kırıklar meydana gelir. Kırıkların iki yanındaki kısım birbirine göre yer değiştirirse, bu özellikteki kırığa fay denir. Kırılma sonucunda yüksekte kalan kesimlere horst, alçakta kalan kesimlere de graben denir.

Türkiye’de, en yaygın horst ve graben sistemi Ege Bölgesi’nde bulunmaktadır.

TÜRKİYE'DEKİ FAY HATLARI

Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF): Saroz Körfezi’nden başlar, Marmara Denizi, Sapanca Gölü, Adapazarı, Tosya ve Erzincan üzerinden Van Gölü kuzeyine kadar uzanır.

Doğu Anadolu Fay Hattı (DAF): Hatay grabeninden başlar, K. Maraş, Adıyaman, Malatya ve Elazığ ovalarından geçerek Bingöl’e kadar sokulur.

Batı Anadolu Fay Hattı (BAF): Ege Bölgesi’nde, kuzeyden güneye doğru uzanan çok sayıda fay hatlarından oluşur.

Fay hatları, yer kabuğunun zayıf ve hareket halindeki bölgeleridir. Volkanik sahalar, genç kıvrım dağları ve deprem alanlarının uzanışı fay hatlarıyla paralellik gösterir.

B. KITA OLUŞUMU HAREKETLERİ (EPİROJENEZ)

Kara ve denizlerde düşey doğrultudaki alçalma yükselme hareketlerine epirojenez denir. Başka bir ifade ile, yer kabuğunun geniş alanlı yayılanma hareketleridir.

Farklı yoğunluktaki yer kabuğu parçaları manto üzerinde dengeli bir biçimde dururlar. Bu olaya izostazi, dengeye ise izostatik denge denir. Herhangi bir yerde epirojenez olayının olabilmesi için, izostatik dengenin bozulması gereklidir.

İzostatik dengeyi bozan yukarıdaki olaylar sonucu karalar hafiflemekte ve yükselmektedir. Karalar yükselince deniz seviyesi gerilemekte, deniz altındaki alanlar kara haline gelmektedir. Bu şekilde, deniz seviyesinin alçalması olayına regresyon denir.

Karalardaki, lâvlar, birikmeler, buzullaşma, vb. olaylar sonucunda da karaların yükü artmakta ve ağırlaşarak ya da iç kuvvetlerin etkisiyle çökmektedir.

Bu alçalma sonucunda denizler karalara doğru ilerlemekte ve kara parçaları sular altında kalmaktadır. Bu şekilde, deniz seviyesinin yükselmesi olayına da transgresyon adı verilir.

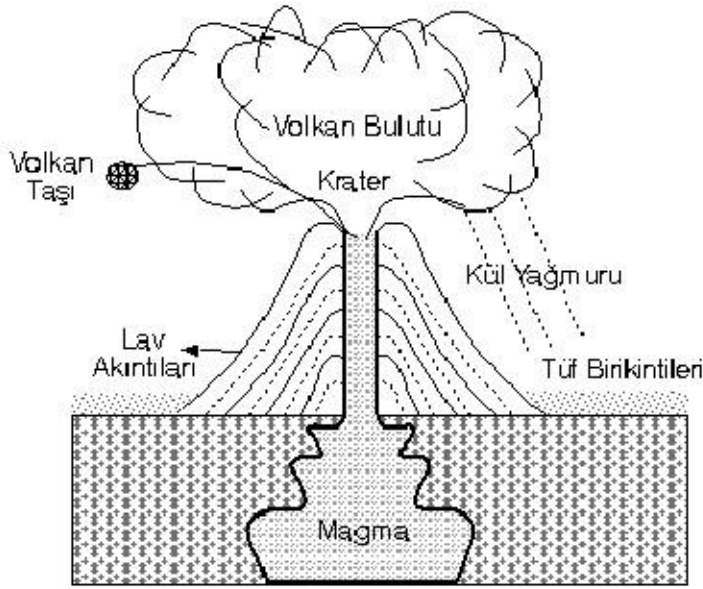
Epirojenik hareketlere örnek olarak, İskandinav Yarımadası ve Kanada verilebilir. Buzul çağında buralarda 1 – 2 km kalınlığında bir buz tabakası vardı. Sonradan buzullar eriyince, karaların üzerindeki yük azaldı ve mağmaya doğru gömülen bu kara parçaları tekrar yükselmeye başladı. Bu yükselme, günümüzde de yavaş yavaş devam etmektedir.

Epirojenik hareketler, Türkiye’de de olmaktadır. Anadolu milyonlarca yıldır yükselmekte, buna karşılık Karadeniz ve Doğu Akdeniz havzaları çökmektedir. Buna bağlı olarak, Çukurova Havzası ile Ergene Ovası hızlı bir çökme içine girmişler ve tortulanma alanı olmuşlardır.

C. VOLKANİK HAREKETLER (VOLKANİZMA)

Yer'in derinliklerinde bulunan mağmanın, yerkabuğunun zayıf kısımlarından yeryüzüne doğru yükselmesine volkanizma denir.

Katı, sıvı ya da gaz halindeki maddelerin yeryüzüne çıktığı yere volkan ya da yanardağ, bu maddelerin çıkışına da püskürme denir. Püskürdüğü bilinen volkanlar etkin volkanlar, püskürdüğü bilinmeyen volkanlar da sönmüş volkanlar olarak adlandırılır.

Volkanlardan çıkan akışkan maddelere lav, katı maddelere de volkan tüfü (proklastik maddeler) denir. Lavların ve tüflerin yeryüzüne çıkmak için izledikleri yola volkan bacası adı verilir. Yüzeye çıkan lav ve tüfün oluşturduğu yer şekline volkan konisi, koninin tepe kısmındaki çukur kısmına da volkan ağzı (krater) denilmektedir.

Kraterlerin patlamalar ya da çökmelerle genişlemiş şekillerine kaldera denir.

Volkanların şekli ve püskürme özellikleri çıkardıkları maddelere göre değişir. Volkanik etkinlikler bazen yalnızca gaz patlaması şeklindedir. Bu durumda patlama çukurları oluşur. İç Anadolu'da Karapınar ve Nevşehir dolaylarında bu tür patlama çukurları yaygındır. Bu patlama çukurları maar olarak adlandırılır.

Türkiye'deki Volkanik Sahalar

- Doğu Anadolu Bölgesi'nde; Büyük Ağrı, Küçük Ağrı, Süphan, Tendürek ve

Nemrut dağları

- İç Anadolu Bölgesi'nde; Erciyes, Hasandağı, Melendiz, Karadağ, Karacadağ ve Karapınar çevresi
- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; Karacadağ
- Kuzeybatı Anadolu'da; Köroğlu Dağları
- Akdeniz Bölgesi'nde; Hatay yakınında Hassa çevresi
- Ege Bölgesi'nde; Kula (Manisa) çevresi

D. SEİZMA HAREKETLERİ (DEPREMLER)

Yerkabuğundaki herhangi bir sarsıntının, çevreye doğru yayılan titreşim biçimindeki hareketine deprem denir.

1. Volkanik depremler

Volkanik püskürmeler esnasında görülen ve etki alanları dar olan depremlerdir.

2. Çöküntü (Göçme) depremleri

Kayatuzu, jips, kalker gibi kolay eriyebilen karstik sahalarda, zamanla yer altında büyük boşluklar oluşur. Bu boşlukların üstü bir müddet sonra çökerse sarsıntılar oluşur. Etki alanları en dar olan depremler bunlardır.

3. Tektonik (Dislokasyon) depremler

Yer kabuğunun derinliklerinde basınç ve gerilimler sonucu, katmanların yer değiştirme, oynama ve kırılma gibi hareketlerinin ortaya çıkardığı sarsıntılardır. Etki alanları en geniş olan ve en çok hasara neden olan depremler bunlardır.

Depremin, yerin içinde oluştuğu kısmına iç merkez (hiposantr) denir. Depremin yeryüzüne en kısa yoldan ulaştığı yere de dış merkez (episantr) denir. Deprem bilimi sismoloji, deprem şiddetini ölçen alet de sismograf olarak adlandırılır.

Depremlerin ne kadar kuvvetli olduğunu belirlemek için iki türlü ölçek kullanılır.

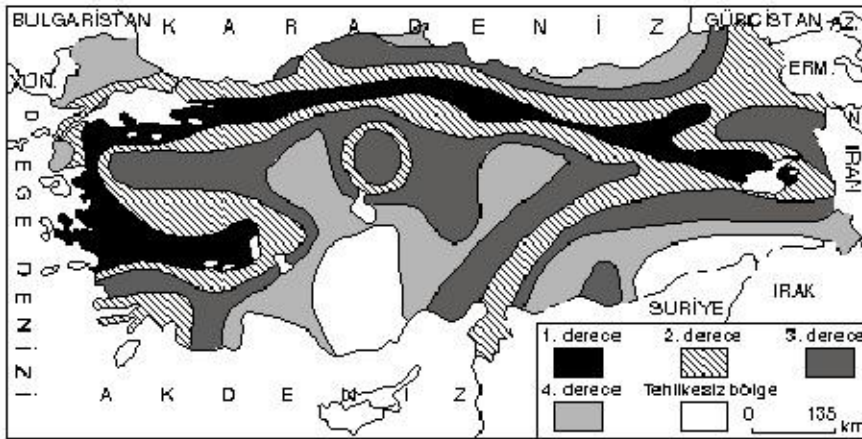
- Richter (Rihter) ölçeği
- Mercalli - Sieberg ölçeği (Şiddet İskalas)ı

Mercalli - Sieberg ölçeği sarsıntının yol açtığı zarar ve değişikliklere göre düzenlenmiştir. Richter ölçeği ise, iç merkezde depremle boşalan enerjinin ölçülmesi esasına dayanır. Deprem sırasında boşalan bu enerjiye depremin büyüklüğü (magnitüdü) denir.

Pasifik Okyanusu, Japonya çevresi, Antil Adaları, Doğu Hint Adaları, Akdeniz çevresi ve Amerika kıtalarının batı kesimleri yeryüzünde depremlerin en çok olduğu alanlardır.

Buna karşılık, eski jeolojik devirlerde oluşan Doğu Avrupa, Kanada, Sibiry, Grönland Adası, Avustralya ve İskandinav Yarımadası'nda hemen hemen hiç deprem olmamaktadır.

Türkiye'deki Deprem Alanları

Türkiye nüfusunun % 60'a yakını, faal olan ve zarar verebilen deprem alanları üzerinde yerleşmiştir.

Daha önce görülen Erzurum, Erzincan, Van, Bolu, Çankırı, Tokat, Adapazarı, Kütahya, Burdur, Lice, Bingöl, Dinar, Ceyhan, Gölcük ve Düzce depremlerinin büyük oranda can ve mal kaybına neden olmasında, bu kentlerin fay hatları üzerinde yer almalarının önemli rolü olmuştur.

Konya Ovası, Karaman, Mersin (Taşeli Plâtosu çevresi), Ergene Havzası ve Mardin Eşiği deprem bakımından tehlikesi az olan yerlerdir.

DIŞ KUVVETLER

A. KAYALARIN ÇÖZÜLMESİ, TOPRAK OLUŞUMU VE TOPRAK ÇEŞİTLERİ

1. Kayaların Çözülmesi

Kayalar ve taşlar, dış olayların etkisi altında zamanla değişikliğe uğrayarak paslanmış, çürümüş gibi bir görünüm alır. Zamanla taşı oluşturan mineraller arasındaki bağ gevşer ve taş parçalara ayrılır, ufalanır. İşte, kayaların ve taşların uğradıkları bu değişikliklere çözülme denir. Kayaların yapısal değişikliğe uğraması iki şekilde gerçekleşir.

• Fiziksel (Mekanik) Çözülme

Kayaların, kimyasal yapıları değişmeden, yalnızca fiziki yapılarında görülen parçalanma, ufalanma ve ayrışma olayıdır.

Fiziksel çözülme, daha çok aşırı sıcaklık farkı görülen yerlerde, kayaların gündüzleri aşırı sıcaktan genişlemesi, geceleri de aşırı soğuktan dolayı büzülmesi sonucu gerçekleşir.

Fiziksel çözülme, çöl, karasal, step, tundra gibi, aşırı sıcaklık farkı görülen iklimlerin etkili olduğu yerlerde daha kolay meydana gelir.

• Kimyasal çözülme

Kayaları oluşturan unsurların eriyerek, kimyasal bileşimlerinin değişmesi sonucundaki parçalanma, ufalanma ve ayrışma olayıdır. Kimyasal çözülme, daha çok, sıcaklık farkının az olduğu sıcak ve nemli iklim bölgelerinde görülür. Ekvatorial, Muson, Okyanus ve Akdeniz iklimlerinin etkili olduğu yerlerde daha kolay meydana gelir.

2. Toprak Oluşumu

Çözölmeye uğrayan kayaların yüzeyi zamanla, ayrıışmış mineraller, organik maddeler ve mikroorganizmalardan oluşan bir örtüyle kaplanır. Bu örtüye toprak denir. Toprak tabakası, yerkabuğı üzerinde bulunur. Kalınlığı birkaç cm den, 2 - 3 m ye kadar olabilir. Oluşumunu tamamlayan bir toprak kesitinde; ana kaya, ayrıışmış kaya, ham toprak, olgun toprak katları bulunmaktadır.

Bitki artıklarının toprakta birikmesiyle oluşan, koyu renkli organik maddeye humus denir. Humus, kayaların ufalanması veya ayrışmasında etkili değildir. Toprağa verimlilik kazandıran bir maddedir.

3. Toprak Çeşitleri

Taşınmış Topraklar (Azonal Topraklar): Akarsular, rüzgârlar ve buzullar gibi dış kuvvetlerin, çeşitli sahalardan aşındırarak taşıdıkları materyalleri biriktirmeleriyle oluşan topraklardır.

Bunlardan;

- Akarsu biriktirmesiyle oluşanlara alüvyal topraklar,
- Buzul biriktirmesiyle oluşan topraklara moren topraklar,
- Rüzgâr biriktirmesiyle oluşan topraklara da lös topraklar denilmektedir.

Yerli Topraklar (Zonal Topraklar): Kayaların, bulundukları yerlerde çözülmeleriyle oluşan topraklardır.

a. Nemli Bölge Toprakları

• Tundra Toprakları

Kutuplara yakın, soğuk tundra bölgelerinin topraklarıdır. Toprak genelde ya donmuş haldedir ya da bataklık halinde bulunur. Bu nedenle tarım yapmaya elverişli değildir. Türkiye’de bu tür topraklar görülmez.

• Podzol Topraklar

İğne yapraklı ormanlarla kaplı, soğuk ve nemli iklim bölgelerinin topraklarıdır. Çok yıkanmış olduklarından üst kısımlarının rengi soluklaşmıştır. Yine aynı sebepten dolayı, topraktaki besin maddeleri de azdır. Bunun sonucunda verimsizleşmiştir. Türkiye’de, Batı Karadeniz Bölümü’nde kahverengi ve kırmızımsı sarı podzolik topraklar yaygındır.

- Kahverengi Orman Toprakları

Nemli orta kuşağın, geniş (yayvan) yapraklı ormanlarla kaplı bölgelerinde görülür.

Humus bakımından zengin oldukları için verimlidirler.

Türkiye’de, bu tür topraklar, Karadeniz Bölgesi’nde yaygın olmakla birlikte, İç Anadolu’nun 1000 - 1200 m’den yüksek alanlarında da yer yer görülür. İç Anadolu’da, daha çok Kuzey Anadolu Dağları’nın güneye bakan yamaçlarında yaygındır.

Yine, Trakya’nın kuzeyinde Yıldız Dağları’nda, İçbatı Anadolu’da, Güneydoğu Toroslar üzerinde de kahverengi orman topraklarına rastlanır.

- Kırmızı Topraklar (Terra - rossa)

Nemli subtropikal iklim bölgesi ile Akdeniz iklim bölgelerinde, genellikle kalkerler üzerinde görülen topraklardır. Toprağa kırmızı rengini veren bileşimindeki demiroksittir.

Türkiye’de, Akdeniz Bölgesi ile Kıyı Ege ve Güney Marmara’da yaygın olarak görülür.

- Laterit Topraklar

Dönenceler arasında yer alan, sıcak ve nemli iklim bölgelerinin karakteristik toprak tipidir. Şiddetli bir kimyasal çözülme sonucu oluşur. Rengi kiremit kırmızısıdır. Humus oranı azdır. Buna bağlı olarak verimli değildir. Türkiye’de tam olarak laterit özelliği taşıyan toprak görülmez. Ancak, Doğu Karadeniz Bölümü’nde, laterit türü (lateritleşmiş) topraklara rastlanabilmektedir.

b. Kurak Bölge Toprakları

- Çernezyomlar

Çernezyomlar, Orta Kuşağın yarı nemli step bölgelerinde görülür. Kara topraklar adı da verilir. Fazla yıkanmadıkları için mineral ve kireç bakımından zengindir. Toprağın üst kısmında, steplerden oluşan bitki artıklarının oluşturduğu, kalın bir humus tabakası vardır. Bu nedenle Dünya’nın en verimli toprakları arasındadır.

Çernezyomlar, ülkemizde en yaygın olarak, Erzurum - Kars Plâtosu’nda oluşmuştur. Ayrıca, İç Anadolu Bölgesi’nin kuzey kesiminde de yer yer bu tür topraklar görülmektedir.

- Kestane veya Kahve Renkli Step Toprakları

Az yağış alan step iklimlerinde görülen topraklardır. Üzerindeki bitki örtüsü seyrek olduğu için, humus oranı azdır. Bu yüzden verimleri düşüktür. Türkiye’de, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu plâtoları ile İçbatı Anadolu’da yaygındır.

- Çöl Toprakları

Çöl iklim bölgelerinde görülür. Çok az yağış alıp, fazla yıkanmadıkları için, kireç ve tuz oranı oldukça fazladır. Humus, hemen hemen hiç yoktur. Bu topraklarda tarım yapılamaz.

Türkiye’de, bu tür topraklar görülmemekle birlikte, Tuz Gölü çevresinde çölleşmiş topraklara rastlanır.

B. YER GÖÇMELERİ VE KAYMALAR

Herhangi bir yamacın, bir kısmının kayarak aşağıya doğru yer değiştirmesine yer göçmesi ya da heyelan denir. Eğer, ana kaya üzerinden yalnızca toprak örtüsü kayıyorsa, buna da yer kayması adı verilir.

Yer Göçmeleri ve Yer kaymalarını oluşturan etkenler

a. Fazla eğim: Yer göçmeleri ve kaymalarına etki eden en önemli faktör eğimdir. Düz bir arazide diğer şartlar olsa bile heyelan olayı gerçekleşmez. Vadilerle çok yarılmış dik yamaçlı yerlerde, göçmeler daha çok ve daha sık görülür.

b. Şiddetli yağış: Yağışlarla yeryüzüne düşen sular, toprak arasına sızar. Bu durum sürtünmeyi azaltır. Bünyesine su alan topraklar kayganlaşır. Göçmelerin ve kaymaların, çoğunlukla sürekli bol yağışların düştüğü ve karların eridiği dönemlerde meydana gelmesinin sebebi budur.

c. Yerçekimi: Yer kaymaları ve göçmelerini harekete geçiren kuvvet yerçekimidir. Kuvvetli yerçekimi, toprak tabakalarının aşağılara doğru kaymasında etkilidir.

d. Tabakaların durumu: Tabakaların eğiminin yamaç eğimine paralel olduğu yerlerde heyelan daha kolay olur. Tabakalar eğime dik ise, bu durumda heyelan olma ihtimali azalır. Daha çok toprak kayması görülür.

e. Kayanın ve toprağın cinsi: Kayalar ve topraklar farklı dirençtedir. Bazıları kolay, bazıları da zor aşınıp koparlar. Bazıları ise, bünyesine suyun hepsini alarak kayma için

elverişli bir ortam hazırlar.

Türkiye’de yer göçmeleri ve kaymalar

Türkiye’de yer göçmeleri ve kaymalar en çok Karadeniz Bölgesi’nde özellikle Doğu Karadeniz Bölümü’nde görülür. Sürmene, Of, Geyve, Sera, Çatak ve Senirkent heyelanları ülkemizde son elli yılda meydana gelen birçok yer göçmesinin başlıcalarıdır.

İklim olaylarına bağlı olarak, kar erimeleri ve yağmur şeklindeki yağışlardan dolayı, en fazla heyelan ilkbaharda, en az heyelan yaz ve sonbahar mevsimlerinde görülmektedir.

C. TOPRAK EROZYONU

Toprak tabakasının üst kısmının, akarsular, sel suları ve rüzgârlar gibi dış kuvvetlerin etkisiyle taşınıp sürüklenmesi olayına erozyon denir.

Kurak bölgelerde ve bitki örtüsünden yoksun arazilerde hem rüzgâr, hem de akarsu erozyonu çok fazla görülür.

Erozyonu artıran faktörler

- Bitki örtüsünden yoksunluk
- Toprağın aşırı işlenmesi
- Meraların aşırı otlatılması
- Toprağın eğime paralel sürülmesi
- Yangınlar
- Ani su taşkınları
- Yağışların düzensiz olması

Erozyon derecesi hafif aşınım, orta aşınım, şiddetli aşınım ve çok şiddetli aşınım olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır. Türkiye yüzölçümünün yaklaşık % 36 sı şiddetli aşınımına uğrarken, % 22 si de çok şiddetli aşınımına uğramaktadır. O halde

topraklarımızın önemli bir kısmı şiddetli ve çok şiddetli erozyon etkisindedir.

Erozyonu önlemek ve zararlarından korunmak için;

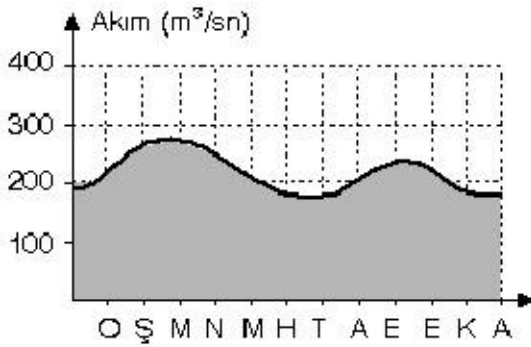
- Ağaçlandırma çalışmaları yapmak,
- Eğimli arazilere sekiler (taraçalar) yapmak,
- Mevcut bitki örtüsünü korumak,
- Tarlaları eğim doğrultusunda sürmemek,
- Anız örtüsünü yakmamak,
- Ürünleri nöbetleşe ekmek,
- Meraları korumak ve iyileştirmek,
- Baraj gölü yamaçlarını ağaçlandırmak,
- Usulsüz tarla açmanın önüne geçmek,
- Erozyonun zararları hususunda halkı bilinçlendirmek, gereklidir.

D. AKARSULAR

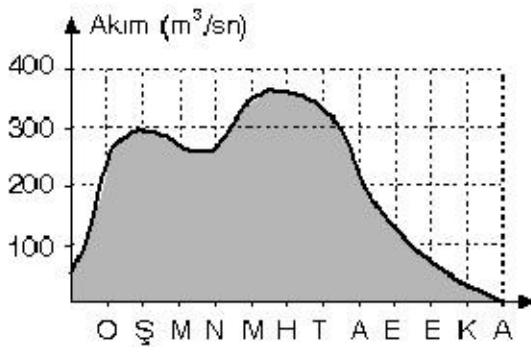
Akarsularla İlgili Terimler

1. Akarsu kaynağı: Akarsuyun doğduğu yerdir.
2. Akarsu ağızı: Akarsuyun herhangi bir denize veya göle döküldüğü yerdir.
3. Akarsu yatağı: Kaynakla ağız arasında uzanan, akarsuyun içinden aktığı çukurluktur.
4. Akarsu vadisi: Akarsuların, içinde aktıkları yatağı aşındırmalarıyla ortaya çıkan çukurluktur.
5. Akarsu havzası: Bir akarsuyun bütün kollarıyla birlikte sularını topladığı ve faaliyet gösterdiği alanlardır. Eğer akarsular, topladıkları suyu denize ulaştırabiliyorsa, böyle akarsuların havzası açık havzadır. Ancak, akarsular topladıkları suyu denize ulaştıramıyorsa, kara içinde bir göle dökülüyorsa veya yer altına sızıyorsa, bu tür akarsuların havzası kapalı havzadır.

6. Su bölümü çizgisi: İki akarsu havzasını birbirinden ayıran sınırdır. Genellikle dağların doruk noktalarından geçerler.
7. Akarsu ağı (Akarsu drenajı): Akarsu havzası, içindeki kollarıyla birlikte bir ağ oluşturur. Buna akarsu ağı (drenajı) denir. Havzanın eğimi, yapıyı oluşturan taşların cinsi ve tabakaların özelliklerine göre, değişik tipte akarsu drenajları oluşur.
8. Akarsu debisi (akımı): Akarsu yatağının, herhangi bir kesitinden geçen su miktarının m^3/sn cinsinden değeridir.
9. Akarsu rejimi: Akarsuyun yıl içerisindeki debi değişiklikleridir. Akım düzeni olarak da adlandırılır. Su seviyesinde fazla değişiklik olmayan akarsuların rejimleri düzenlidir. Aylara ve mevsimlere göre, seviye değişikliği fazla olan akarsuların rejimleri düzensizdir.

Düzenli akarsu rejimi

Düzensiz akarsu rejimi

10. Akarsu hızı: Akarsuyun birim zamanda aldığı yoldur (m/sn). Akarsu hızı muline denilen bir araçla ölçülür.

11. Hız çizgisi: Akarsu hızının en fazla olduğu noktaları birleştiren çizgidir.
12. Sürekli akarsu: Yatağında her zaman su bulunduran akarsudur.
13. Geçici akarsu: Yatağında her zaman su bulundurmeyen, bazen kuruyan akarsudur.
14. Taban seviyesi: Akarsular aşındırmalarını derine, yana ve geriye doğru yaparlar. Hiçbir akarsu yatağını deniz seviyesinin daha altına kadar ııındıramaz. Bu seviyeye taban seviyesi denir.
15. Yamaç gerilemesi: Özellikle nemli iklim bölgelerinde yamaçlar hem alttan, hem de sel sularıyla üstten aşınırlar. Bunun sonucunda yamaç gerilemesi olayı meydana gelir ve yamaç profili oluşur.

AKARSULARDA AŞINDIRMA

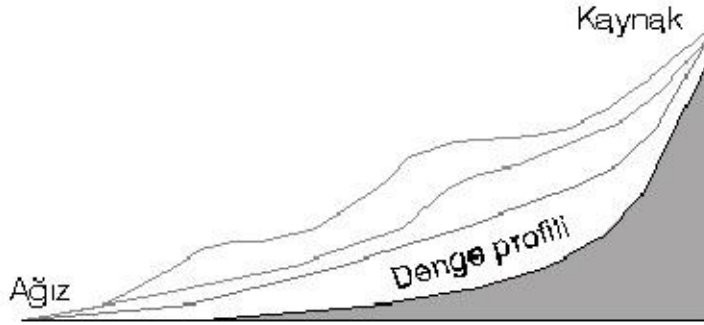
1. Kimyasal aşındırma: Sıcaklığın yüksek olduğu zamanlarda veya sürekli sıcak bölgelerde, akarsuların geçtikleri yeri eritmesiyle yaptığı aşındırmadır.
2. Fiziksel (Mekanik) aşındırma: Akarsular, eğime bağılı olarak kazandıkları güçle, yatağındaki kayaları parçalayarak aşındırır. Akarsular genelde fiziksel yolla aşındırma yaparlar.

Akarsuların fiziksel aşındırması üç şekilde olur.

- a. Derine aşındırma: Akarsuların yatağını düşey doğrultuda ııındırarak, deniz seviyesine indirmeye çalışmasıdır.
- b. Yana aşındırma: Akarsuların içlerindeki materyallerle birlikte, eğimin azaldığı yerde salınımlar yaparak, yanlara çarpması sonucu meydana gelen aşındırmadır.
- c. Geriye aşındırma: Akarsularda su miktarı en çok ağız kısmında olur. Çünkü, bu kısımda akarsu bütün kollarından aldığı suyu taşır. Bu kesimdeki su fazlalığı nedeniyle, akarsular yataklarını, denize döküldükleri yerden başlayarak geriye doğru aşındırmaya başlarlar. Böylece aşınan nokta, kaynağı doğru kayar ve zamanla akarsu üzerindeki şelaleler ortadan kalkar. Buna geriye doğru aşındırma denir.

Akarsular vadilerini kazıp derinleştirdikçe, yataklarının eğimi gittikçe azalır. Bu yüzden zamanla akış yavaşlar, aşındırma eski hızını kaybeder ve en sonunda hemen hemen

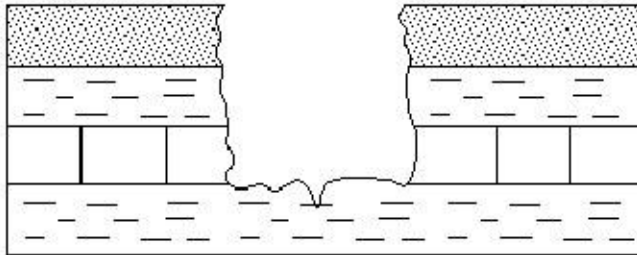
sona erer. Akarsu yatağında artık, başlangıçtaki pürüzler, şelaleler ortadan kaldırılmış olur. Bu duruma erişen bir akarsuyun, ağzından kaynağına doğru uzanan profili iç bükey bir eğri halindedir. Buna denge profili denir.

AKARSU AŞINIM ŞEKİLLERİ

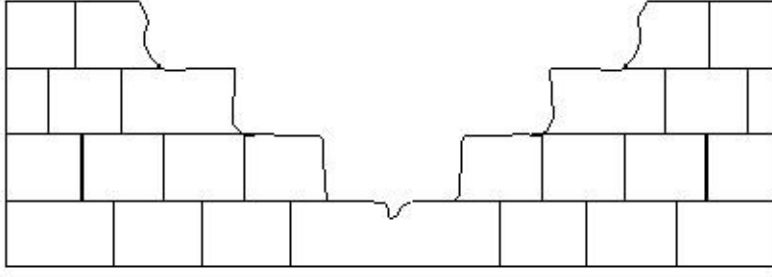
1. Vadiler

a. Boğaz Vadi (Yarma Vadi): Yüksek dağ sıralarını enine yarıp geçen akarsular bu tür vadiler oluştururlar. Vadilerin yamaçları oldukça diktir ve vadi dardır.

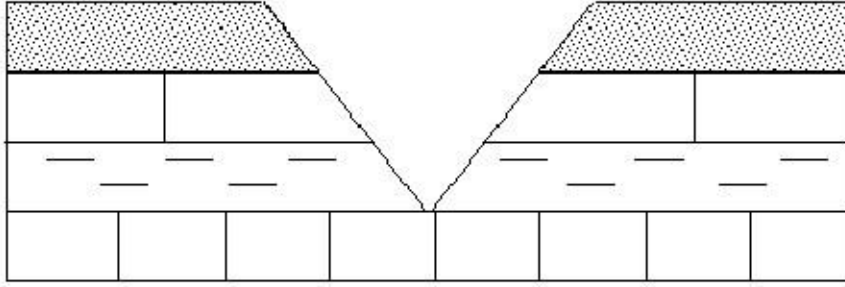
Türkiye'de, Kızılırmak, Yeşilırmak, Fırat, Sakarya, Seyhan ve Göksu nehirleri ile Zapsuyu böyle vadilerden akarlar.

b. Kanyon Vadi: Yamaçlardaki farklı aşınma sonucu, basamaklı bir biçimde oluşan vadi tipidir. Yamaçlar oldukça dik ve derindir. Genellikle kolay aşınabilen kalın kalker tabakaları içerisinde oluşurlar.

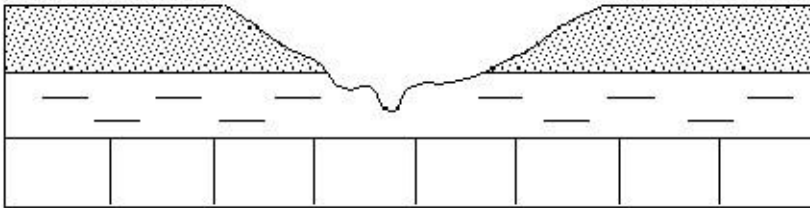
Kanyon vadiler, Türkiye’de pek yaygın değildir. Akdeniz Bölgesi’ndeki Göksu vadisinde kanyonlar görülür.

c. Çentik (Kertik) Vadi: Akarsu yatağında aşındırma derine doğru sürüyorsa “V” şekilli vadiler oluşur. Bu tür vadilere çentik vadi adı verilir.

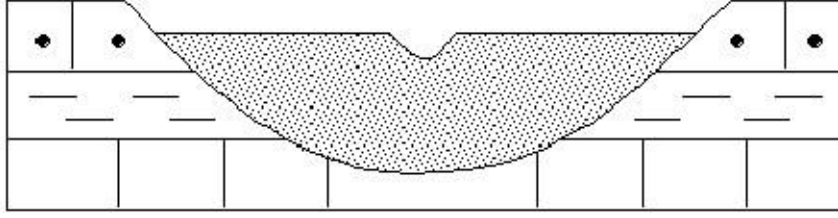

Çentik vadiler ülkemizde en yaygın olan vadi tipleridir. Dağlık alanlarda bu tür vadilere sıkça rastlanır.

d. Yatık yamaçlı vadi: Farklı aşınma sonucunda farklı yükseklikteki yamaçlara sahip olan vadi tipidir. Akarsu yatağının eğiminin azaldığı yerlerde görülür.

e. Tabanlı vadi: Akarsu aşındırmasının ileri safhalarında oluşan vadi şeklidir. Vadi tabanı ova özelliği kazanır. Vadi yamaçları iyice yatıklaşır ve belirginliğini kaybeder.

Türkiye’de özellikle Batı Anadolu’da bu tür vadiler yaygındır.

2. Menderesler

Akarsular, eğimlerinin azaldığı yerlerde kıvrılarak akarlar. Hem aşındırma, hem de biriktirme sonucunda, bu kıvrımlar daha da genişleyerek menderesleri oluştururlar.

Menderesler aşınım şekilleri olmakla birlikte, oluşumunda akarsu biriktirmesi de etkili olmuştur.

Mendereslerde yana aşındırma fazla olduğu için sık sık yatak değiştirirler. Ülkemizde, ovaların tabanlarında ve olgun vadilerdeki akarsular menderesler çizerek akarlar.

3. Kırgıbayır (Badlands)

Şiddetli yağmurların oluşturduğu selinti suları, bitki örtüsünün bulunmadığı ve kolay aşınabilen arazileri aşındırır.

Bunun sonucunda, arazi yüzeyi girintili çıkıntılı bir görüntü alır. Bu tür arazilere kırgıbayır adı verilir.

Kırgıbayır, özellikle sağanak yağışların görüldüğü, yarıkurak bölgelerde daha sık meydana gelir. Türkiye’de, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygındır.

4. Çağlayan ve Çavlanlar (Şelaleler)

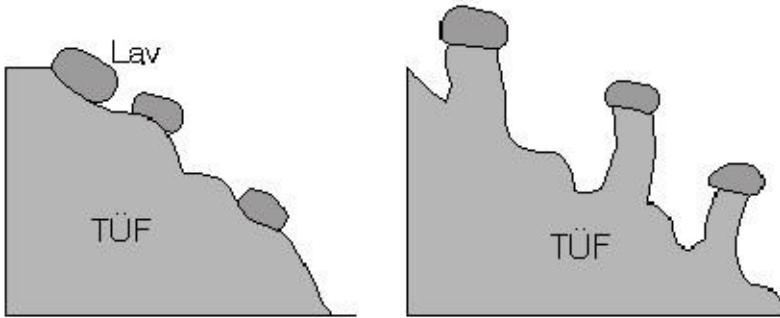
Akarsu yataklarında, bazen bazı tabakalar aşınmaya karşı farklı direnç gösterirler. Bunun sonucunda da basamaklar oluşur. İşte, akarsuların bu basamaklardan akan kısımlarına çağlayan adı verilmektedir. Eğer basamaklar yüksekçe ve düşen su miktarı fazla ise, böyle kısımlar da çavlan veya şelale olarak isimlendirilir. Ülkemizdeki en

tanınmışları, Manavgat Çağlayanı ile Düden, Muradiye ve Gürlevik şelaleleridir.

Çağlayan ve çavlanlarda suların yüksekten düştüğü kısım aşırırsa, derin oyuklar oluşur. Bu oyuklara dev kazanı adı verilir.

5. Peribacaları

Volkanik arazilerde, selinti sularının, aşınmaya karşı farklı dirençteki tabakaları aşındırması sonucunda oluşan şekillerdir.

Türkiye’de Nevşehir, Ürgüp, Göreme, Avanos çevresinde yaygındır.

6. Peneplen (Yontukdüz)

Akarsuların ve akarsularla birlikte diğer dış kuvvetlerin, yeryüzünü aşındırması sonucunda deniz seviyesinde hafif dalgalı düzlükler oluşur. Bunlara peneplen (yontukdüz) adı verilir.

AKARSULARDA BİRİKTİRME

Akarsuların biriktirme yapabilmesi için;

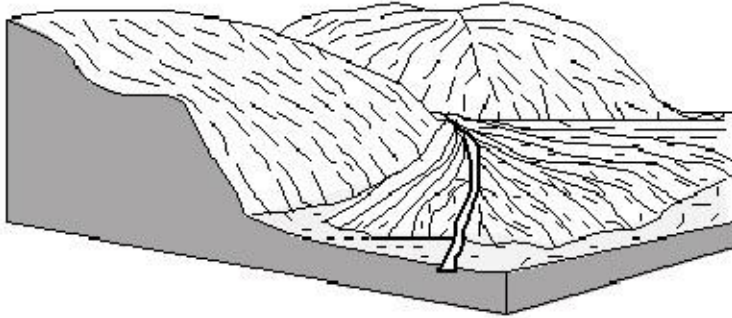
- Eğimin azalması
- Suyun azalması,
- Akarsu hızının azalması,
- Akarsu yükünün artması,

gereklidir. Bu faktörler bir arada olunca, akarsuyun gücü azalır ve biriktirme başlar.

AKARSU BİRİKİM ŞEKİLLERİ

1. Birikinti Konileri ve Yelpazeleri

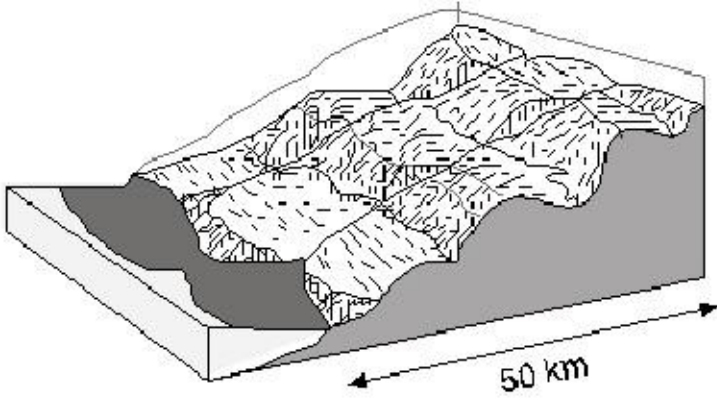
Dağ yamaçlarından düzlüğe inen akarsular, taşıdıkları materyalleri eğimin azaldığı yerlerde yarım koni şeklinde biriktirirler. Bunlara birikinti konisi denir.

Akarsuların taşıdıkları maddeler ince ise, geniş bir alana yelpaze gibi yayılırlar. Bunlara da birikinti yelpazesi denir. Ülkemizde dağ eteklerinde, bu tip şekillere sıkça rastlanır.

2. Dağ Eteği Ovaları

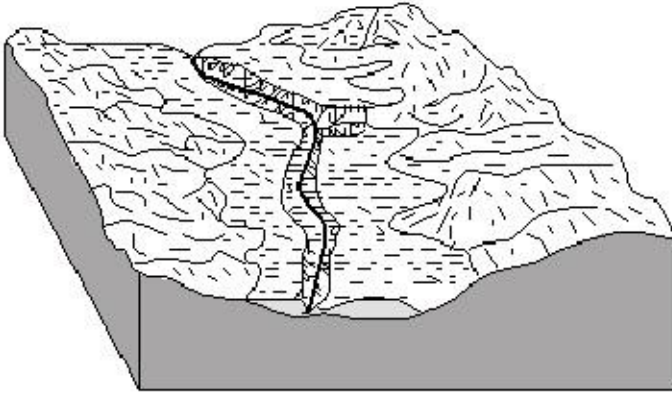
Dağ eteğinde, eğimin azaldığı yerlerde meydana gelen birikinti konileri ve yelpazelerinin zamanla yanlara doğru büyüyerek birleşmeleri sonucu oluşan ovalardır.

Bursa ovalı, Uludağ'ın eteğinde oluşmuş bir dağ eteği ovalıdır.

3. Dağ İçi Ovaları

Dağ içlerinde, eğimin azaldığı yerlerde, akarsuyun taşıdığı malzemeleri biriktirmesi sonucu oluşan düzlüklerdir. Engelibeli ülkelerde daha fazla oluşur.

Malatya, Muş, Elazığ ovaları bu şekilde oluşmuşlardır.

4. Taban Seviyesi Ovaları

Akarsuların denize yaklaştıkları yerlerde taşıma gücü azdır. Böyle yerlerde akarsular, taşıdıkları malzemeleri biriktirirler ve ova yüzeyini alüvyal dolgu alanı haline getirirler. Böyle oluşan düzlüklere taban seviyesi ovalı veya alüvyal taşkın ovalı denir.

5. Delta Ovaları

Akarsuların taşıdıkları malzemeleri, deniz içerisinde biriktirmesi sonucu, üçgene benzeyen düzlükler meydana gelir. Bunlara delta ovalı adı verilir.

Türkiye’de birçok delta ovası vardır. Başlıcaları Çukurova, Bafra ve Çarşamba ovalarıdır.

6. Taraçalar (Sekiler)

Alüvyal tabanlı vadi üzerindeki akarsuların, yeniden canlanarak, yatağını kazması sonucunda oluşan yüksekte kalmış eski vadi tabanlarıdır.

Türkiye’de, çeşitli zamanlarda epirojenik hareketler görüldüğü için, vadiler boyunca taraçalar görülür.

Taraçalar birikim şekilleri olmakla birlikte, oluşumunda akarsu aşındırması da etkili olmuştur.

7. Kum Adacıkları

Akarsu eğiminin azaldığı ve yatağın genişlediği yerlerde, taşınan alüvyonlar ve kumlar küçük adacıklar şeklinde biriktirilir. Bunlara kum adacıkları denir.

E. YER ALTI SULARI VE KAYNAKLAR

Yağışlarla yeryüzüne düşen suların bir kısmı yüzeyden akarken, bir kısmı da yer altına sızarak orada akış oluştururlar. Bunlara yer altı suyu, yer altı sularının kendiliğinden yeryüzüne çıktığı yerlere de kaynak adı verilir.

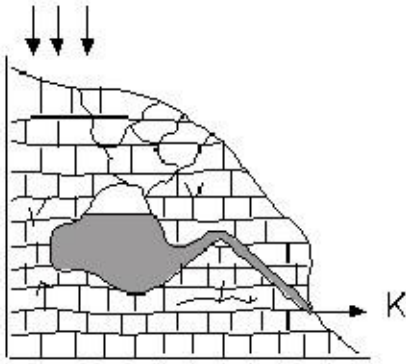
1. Yer altı Suları

Türkiye, yer altı suları bakımından oldukça zengin sayılır. Jeolojik yapı ve yerşekilleri yer altı sularının özelliklerini belirler. Kumlu ve çakıllı yapılarda bol miktarda yer altı suyu bulunur. Ülkemizde, özellikle kıyı bölgelerimizdeki ovalar ve deltalar, oldukça zengin yer altı suyuna sahiptir. Ayrıca, karstik alanlarımızda da yer altı suyu oldukça fazladır.

2. Kaynaklar

Artezyen Kaynaklar: Özellikle kıvrımlı yapılarda iki geçirimsiz tabaka arasında bulunan geçirimli tabakalarda basınçlı yer altı suları birikir. Bu suların bulunduğu alanlar sondajla açılırsa, bu sular basınçlı bir şekilde fışkırır. Böyle kaynaklara artezyen kaynak adı verilir.

Karstik Kaynaklar: Kireçtaşlarının çatlaklarından sızan suların, yer altı mecralarında toplanması ve bunların vadi tabanı ile yamaçlarında bol debili akması sonucunda oluşurlar.

Karstik kaynaklar, kalkerli arazide olduğu için, suları bol miktarda kireç içerir.

Ülkemizde başta Akdeniz Bölgesi olmak üzere karstik arazilerin bulunduğu alanlarda bol su çıkaran karstik kaynaklar bulunur.

Fay kaynakları: Fay hatlarındaki çatlaklardan yeryüzüne çıkan sıcak suların oluşturduğu kaynaklardır. Ülkemizde fay kaynakları en çok, Ege Bölgesi ve Güney Marmara Bölümü'ndeki grabenler boyunca görülür. Ayrıca Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde de bu tür kaynaklar oluşmuştur.

Yamaç kaynakları: Dağ ve vadi yamaçlarında, geçirimsiz bir tabakanın yüzeyi kestiği yerlerde oluşurlar.

Termal Kaynaklar ve Kaplıcalar: Yerin derinliklerine sızan sular, yerin iç ısısının etkisiyle ısınarak yeryüzüne çıkarlar. Bu şekilde oluşan sıcak su kaynaklarına termal kaynak ve kaplıca adı verilir. Eğer bu kaynakların suyu çok sıcak ise ve basınçlı olarak yeryüzüne çıkıyorlarsa, bunlara gayzer, suları az sıcak ise, bunlara da ılıca denir.

Sıcak su kaynakları aynı zamanda bileşimlerinde çözünmüş halde kimyasal madde

bulundururlar. İçlerinde mineral bulunan bu sular maden suyu olarak adlandırılmıştır.

F. KARSTİK SULAR, AŞINDIRMA VE BİRİKTİRME ŞEKİLLERİ

Kayatuzu, jips (alçıtaşı), kalker (kireçtaşı) gibi suda kolay eriyebilen kayaların bulunduğu arazilere karstik araziler adı verilir. Bu arazilerde suların etkisiyle birtakım şekiller oluşur. Bu şekillere karstik şekiller denir.

1. Aşındırma (Çözünme) Şekilleri

Lapyalar: Karstik arazilerde, yağışlar sonucunda yeryüzüne düşen sular, kireçtaşlarını aşındırarak oyuklar ve yarıklar oluşturur. Bunlara lapyalar denir.

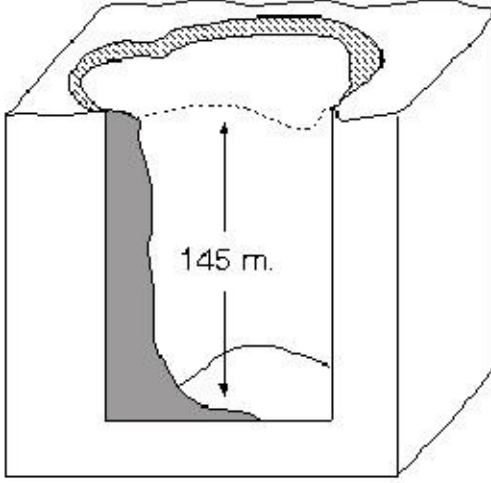
Lapyalar en küçük karstik çözünme şekilleridir. Toroslar'da, Bolkar Dağları ile Aladağlar'ın yamaçlarında bu tür şekiller yaygın olarak görülür.

Dolinler: Lapyalar zamanla genişleyip birleşerek dolinleri oluştururlar. Derinlikleri birkaç metredir. Çapları ise birkaç yüz metreyi bulabilir. Göller Yöresi'nde, Geyik ve Bolkar Dağları ile Aladağlar üzerinde, İç Anadolu'nun güneyindeki Obruk Plâtosu'nda sayısız örnekleri vardır.

Uvala ve Polyeler: Karstik sahalarda dolinler zamanla genişleyerek uvala denilen şekilleri oluştururlar. Uvalalar da genişleyip birleşirlerse polye adı verilen şekilleri meydana getirirler. Ülkemizdeki bazı ovalar polye ovası özelliğindedir. Bunların en önemlileri Muğla, Elmalı, Kestel, Çeltikçi, Suğla, Bozova, Kızılova, Bademağacı, Kızılkaya, Seki ve Gembos polyeleridir.

Obruklar: yer altındaki mağara ve galeri tavanlarının çökmesiyle oluşmuş derin karst kuyularıdır. Obrukların bazılarının tabanlarında sular birikmiştir ve obruk gölleri meydana gelmiştir.

Ülkemizin özellikle Konya Bölümü'nde obruklar yaygın olarak görülür. Bu bölümde Kızılören, Timraş, Kuruobruk ve Çalideniz obrukları en çok bilinenlerdir. Ayrıca Akdeniz Bölgesi'nde Akseki'nin doğusunda çok derin obruklar bulunur. Silifke'nin doğusundaki Cennet - Cehennem obrukları turistik açıdan önemlidir.

Mağaralar: Karstik alanlarda yer altı sularının eritmesi sonucu oluşan doğal yer altı boşluklarına mağara denir. Bu mağaralar birer turizm alanıdır. En tanınmış olanları Damlataş (Alanya), Karain (Antalya), İnsuyu (Burdur), Dim (Alanya), Zindan (Isparta), Dilek kuyu (Mersin) ve Narlı kuyu (Mersin) mağaralarıdır.

Tüneller ve Doğal Köprüler: Karstik alanlarda yeryüzündeki sular yer altına sızarlar ve tabakaların bu sularla çözünmesi sonucu tüneller oluşur.

Özellikle, Akdeniz Bölgesi'nde bu tüneller sıkça görülür. Buralardaki bazı akarsular, akışlarının bir kısmını yer altındaki bu tünellerle gerçekleştirirler.

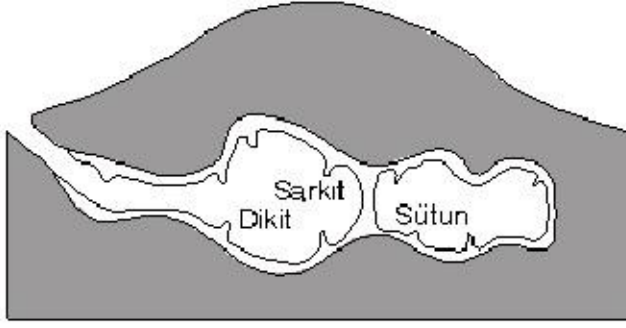
yer altında oluşan bu tüneller yer yer çökerek doğal köprüler oluştururlar. Örneğin, Silifke'nin kuzeydoğusunda Göksu nehri üzerindeki Yerköprü bu şekilde oluşmuştur. Uzunluğu 500 m kadardır.

2. Biriktirme Şekilleri

Travertenler: Karstik alanlardan kaynaklanan suların içerisinde eriyik halde bulunan kireç, buharlaşma ve sudaki karbondioksitin ayrışması sonucu çökelir ve travertenler meydana gelir.

Ülkemizde traverten oluşumu en yaygın olarak, Antalya Ovası'ndadır. Bursa'da, Denizli civarında, Pamukkale'de ve Silifke'de de travertenler oluşmuştur.

Sarkıt, Dikit ve Sütunlar: Mağara tavanından sarkan kalsiyum karbonat çökelti taşlarına sarkıt, mağara tabanından yükselen kalsiyum karbonat çökelti taşlarına ise dikit adı verilir.

Sarkit ve dikitler birleşirse sütun adı verilen şekiller oluşur. Akdeniz Bölgesi'ndeki karstik mağaralarda sarkit, dikit ve sütunlar fazlaca oluşmuşlardır.

G. BUZULLAR VE BUZULLARIN OLUŞTURDUĞU ŞEKİLLER

Kutuplarda ve yüksek dağlar üzerinde yağışlar genellikle kar halinde olur. Sıcaklık çok düşük olduğu için yağan karlar erimeden üst üste birikir. Biriken bu karlara toktağan (kalıcı) kar denir. Yaz ve kış karla örtülü olan böyle yerlerin alt kısımlarına ise, toktağan (kalıcı) kar sınırı adı verilir.

Türkiye'de IV. Jeolojik zamanda buzullaşmaya uğrayan sahalar

Kar örtüsü başlangıçta yumuşak ve gevşektir. Ancak, daha sonra soğuğun etkisi ve yağan karların sıkışması ile sertleşir. Buna buzkar denir. Buzkarlar, daha sonra üstüste yağan karların basıncı ile iyice katılaşır ve buzul haline gelir.

Binlerce km² lik sahaları geniş ve kalın bir örtü gibi kaplayan buzullara örtü buzulu, dağların zirvelerinde oluşan buzullara da dağ buzulu denilmektedir. Ülkemizdeki buzullar dağ buzulu şeklinde oluşmuşlardır.

Buzulların Aşındırma Şekilleri

Buzul Vadisi: Buz örtüleri altında kalmış olan bölgelerde, buzun yatağını aşındırıp derinleştirmesi sonucunda oluşan “U” şeklindeki vadilerdir.

Hörgüç kaya: Anakayanın buzullar tarafından işlenmesi sonucunda oluşan kaya tepeleridir.

Sirk Çanağı (Buz Yalağı): Dağ yamaçlarındaki bazı buzulların, bulundukları alanı aşındırmasıyla oluşan çanaklardır. Buzullar bazen eriyince bu çanaklar sularla dolarak sirk göllerini meydana getirirler.

Türkiye’de, buzulların aşındırma şekilleri, en çok aşağıdaki dağlarımızda görülür:

- Toroslar’da, Bey Dağları, Sultan Dağları, Bolkar Dağları ve Aladağlar
- Göller Yöresi’nde, Davras ve Dedegöl Dağları
- Doğu Anadolu Bölgesi’nde, Mescit, Yalnızçam, Bingöl, Buzul, Süphan, Sat ve Ağrı Dağları
- İç Anadolu Bölgesi’nde, Erciyes Dağı
- Marmara Bölgesi’nde, Uludağ
- Karadeniz Bölgesi’nde, Kaçkar ve Giresun Dağları

Buzulların Biriktirme Şekilleri

Moren (Buzultaş): Buzulların aşındırdıkları malzemeleri biriktirmesiyle oluşurlar.

Ortalama kalınlıkları 50 - 60 m kadardır.

Drumlin: Buzulların taşıyıp biriktirdiği materyallerin, buzulun alt kısmındaki erimeler sonucu meydana gelen dereler tarafından işlenmesiyle oluşan birikintilerdir.

Sander Ovası: Eriyerek çekilen buzul sularının oluşturduğu düzlüklerdir.

Türkiye’de, buzul birikim şekillerinden sadece morenler bulunur. Ancak, bunlar da pek yaygın değildir. Çünkü, morenlerin büyük bir kısmı akarsular tarafından taşınmıştır.

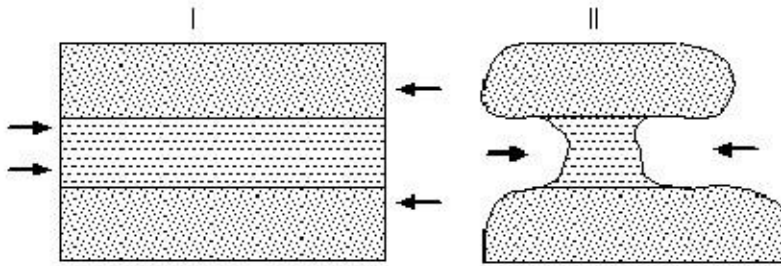
H. RÜZGÂRLARIN OLUŞTURDUĞU ŞEKİLLER

Rüzgârlar, kopardıkları parçacıkları havalandırarak taşımak, bu parçacıkları çarptırarak aşındırmak ve gücü bitince de biriktirmek yoluyla yeryüzünde şekillendirme yaparlar.

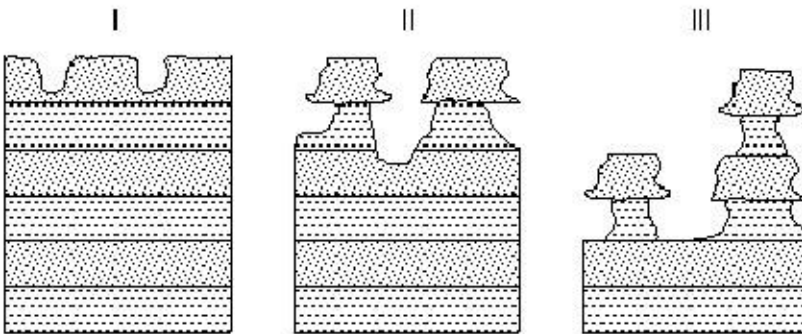
Rüzgârlar, en fazla kurak ve yarıkurak bölgelerde etkilidirler. Çünkü, bu bölgelerde bitki örtüsü zayıf, arazi kuru, rüzgâr hızlıdır.

Rüzgâr Aşındırma Şekilleri

Rüzgârlar, güçleri ölçüsünde yeryüzünden kopardıkları parçacıkları veya mevcut materyalleri sürükleyerek, havalandırarak taşırlar ve önüne çıkan engellere çarptırır. Bunun sonucunda, kayaların yüzeyinde çizikler ve oyuklar oluşur. Aşınmaya karşı farklı dirençteki tabakalar üst üste oluşmuş ise bu oyuklar büyür ve bazı şekiller meydana gelir. Bu şekillerin en sık görülenleri şeytan masaları (mantar kayalar) ve şahit kayalardır.

Mantar kayaların oluşum aşaması

Şahit kayaların oluşum aşaması

Rüzgâr Biriktirme Şekilleri

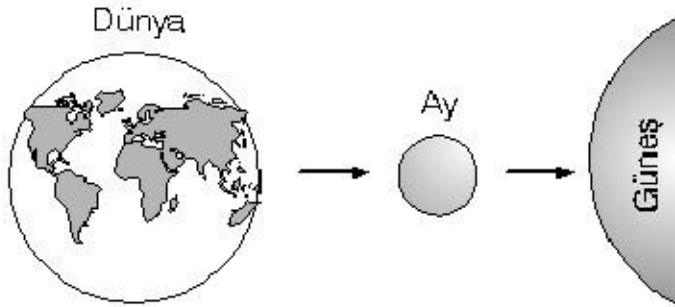
Rüzgâr biriktirme şekillerinden en yaygın olanları kumullardır. Kumullar, rüzgâr hızının azaldığı alanlarda kum yığınları şeklinde meydana gelirler.

Rüzgâr yönünde uzanan kumul tepelerine boyuna kumul, rüzgâra dik yönde olanlara da enine kumul denir. Hilal biçimindeki enine kumullara da barkan adı verilmektedir. Kumul alanlarına yakın yerlerde oluşan ince toz birikintilerine ise lës toprakları adı verilmektedir.

I. GEL-GİT (MED-CEZİR) DALGALAR ve AKINTILAR

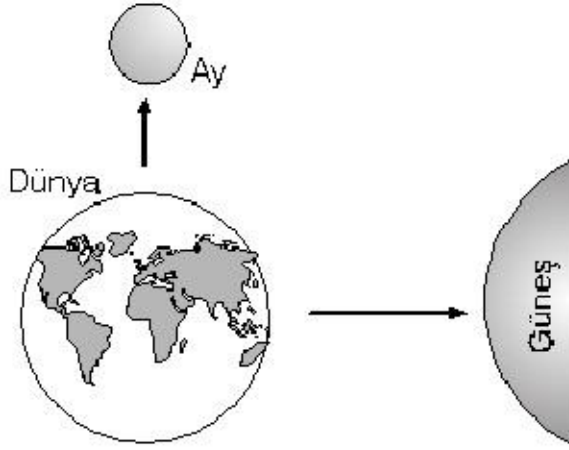
1. Gel - Git (Med - Cezir)

Özellikle, Ay'ın ve Güneş'in çekim gücü tesiriyle okyanuslarda görülen alçalma - yükselme hareketleridir. Ay, Dünya'ya Güneş'ten daha yakın olduğu için, gel - git oluşumundaki etkisi daha fazladır. Ay ve Güneş aynı doğrultuda oldukları zaman çekim güçleri birbirine eklenir ve kabarma daha fazla olur. Buna Büyük Gel-git denir

Ay ve Güneş birbirlerine dik doğrultuda oldukları zamanlarda çekim güçleri birbirini zayıflatır.ve kabarma daha az olur.

Buna da Küçük Gel-Git denir.

Suların kabarma ve çekilme düzeyleri arasındaki dikey yükselti farkına gel - git genliği denir. İç denizlerde genlik az iken (30 - 80 cm), kıyı denizlerde fazladır. (8 - 20 m)

Gel - git'in etkisi sonucunda;

- Akarsu ağzlarında delta oluşumu engellenir.
- Akarsu vadilerinin ağzlarının tıkanması önlenir.
- Kıyı kirlenmesi önlenir.
- Haliçler oluşur. Deniz yükseldiği zaman akarsuların ağız kısımlarına sokulur ve haliç şekli meydana gelir. Bu çeşit kıyılara estuar (haliç tipi) kıyılar denir.
- Watt kıyıları oluşur. Deniz, belli aralıklarla alçalıp yükselince kıyı çizgisi değişir. Deniz alçalınca ortaya çıkan, deniz yükselince ortadan kalkan bu kıyılara watt kıyıları denir.

2. Dalgalar

Dalga, deniz yüzeyindeki salınım hareketleridir.

Dalgaları oluşturan nedenler;

- Dünya'nın dönmesi,
- Rüzgârlar,
- Depremler,
- Denizaltı heyelanı,

- Volkanizma'dır.

Deniz dibindeki depremlere ve volkanik faaliyetlere bağlı olarak oluşan dalgalara tsunami dalgaları denir.

3. Akıntılar

Deniz yüzeylerindeki suların, bulundukları yerlerden başka alanlara doğru taşınmasına akıntı denir. Akıntılarının oluşmasına neden olan faktörler şunlardır:

a. Yoğunluk farkı

- Sıcaklık farkı: Yoğunluğu fazla olan soğuk sular, alttan sıcak su alanlarına doğru, yoğunluğu az olan sıcak sular, üstten soğuk su alanlarına doğru akarlar.
- Tuzluluk farkı: Yoğun olan tuzlu sular, alttan tatlı su bölgelerine doğru, yoğunluğu az olan tatlı sular ise üstten tuzlu su bölgelerine doğru akarlar.

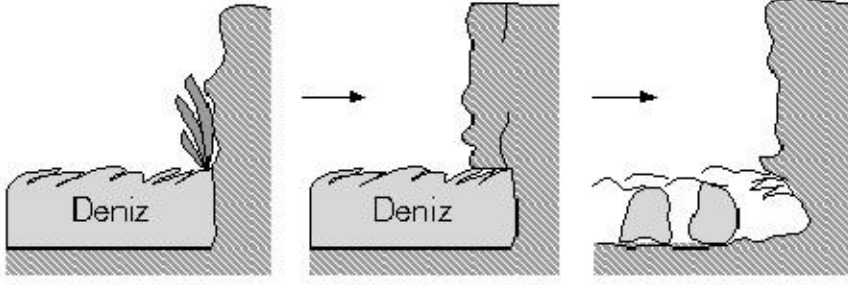
b. Seviye farkı: Beslenme kaynakları fazla olan denizlerin seviyeleri, beslenme kaynakları az olan denizlere göre fazladır. Örneğin, İstanbul ve Çanakkale boğazındaki akıntılar gibi.

c. Sürekli rüzgârlar: Okyanus ve denizlerdeki akıntılarının en önemli nedeni, sürekli rüzgârlardır. Rüzgârların süresi ve şiddeti, akıntılarının etkili olma süresi ve alanını etkiler.

d. Gel - git olayı: Deniz ve okyanuslardaki akıntılarının oluşum sebeplerinden birisi de, gel - git olayıdır. Gel - git'in etkili olduğu kıyılarda şiddetli akıntılar, buna bağlı olarak aşınım ve birikim şekilleri oluşur.

4. Türkiye'de Dalga ve Akıntılarının Oluşturduğu Kıyı Şekilleri

Falezler (Yalıyarlar): Yüksek kıyılarda dalgaların etkisiyle kıyılarının alt kısımları aşındırılır ve bazı oyuklar oluşur. Bu oyuklar büyüdüğü zaman tavanları çöker ve denize dik kıyılar meydana gelir. Bu dik kıyılara falez ya da yalıyar adı verilir.

Ülkemizde, falezler en çok Karadeniz kıyılarında oluşmuştur. Çünkü, en dik kayılarımız Karadeniz kıyılarıdır. Hopa - Sarp kıyıları ile Cide - İnebolu kıyıları arasında ve Şile çevresinde falezli kıyıların en tipik örnekleri görülür. Akdeniz’de Teke ve Taşeli kıyılarında da falezler oluşmuştur.

Kıyı Kumsalları (Plajlar): Dalga ve akıntıların etkileriyle kıyıdan koparılan malzemeler, bir müddet sonra sürtünme sonucu iyice ufalanır, incelir. Dalgalar bu küçülen malzemeleri alçak kıyılarda biriktirirler. Sonuçta kıyı kumsalları yani plajlar oluşmuş olur.

Kıyı Okları ve Kordonları: Dalgalar ve kıyı akıntıları, taşıdıkları materyalleri özellikle koyların kenarında biriktirirler. Sonuçta kıyılarda çıkıntılar oluşur.

Bunlara kıyı oku denir. Kıyı okları zamanla daha da genişler ve uzar. Bunlara da kıyı kordonu adı verilir.

Kıyı okları ve kordonları, en belirgin olarak Çukurova, Göksu, Çarşamba ve Bafra deltalarında oluşmuştur.

Lâgünler: Koyların önünde oluşan kıyı kordonları zamanla koyun önünü tamamen kapatır ve denizle olan bağlantısını keserek deniz kenarında bir göl oluşumuna sebebiyet verir. Böyle oluşan göllere lâgün ya da deniz kulağı denir.

Türkiye’deki bütün delta ovalarında küçük lagünler oluşmuştur. Ayrıca, Büyük ve Küçük Çekmece Gölleri ile Durusu Gölü birer lagündür.

Tombololar: Kıyı yakınındaki bir adanın bir kordonla kıyıya bağlanması sonucu oluşan yarım adalara tombolo denir. Türkiye’de Güney Marmara kıyılarındaki Kapıdağ Yarımadası tomboloya örnek olarak verilebilir.

5. Başlıca Kıyı Tipleri

- a. Fiyort Kıyılar: Buzul vadilerinin sular altında kalması sonucu oluşan kıyılardır. Bu kıyı tipine ait en güzel örnek, İskandinav Yarımadası'nın Atlas Okyanusu kıyılarıdır. Dünya'nın en büyük fiyord Norveç'teki Soğne fiyordudur.
- b. Skyer Kıyılar: Buzulların aşındırdığı tepeciklerle veya buzulların biriktirdiği moren yığınlarıyla şekillenmiş kıyılar sular altında kalınca yüzlerce adacık ortaya çıkar. Bu tür kıyılara skyer kıyılar denir. Baltık Denizi'nin kuzeydoğusunda bu tür kıyılar görülür.
- c. Ria tipi kıyılar: Plâtoları yaran derin vadilerin sular altında kalmasıyla oluşan kıyılardır. Dünya'da en güzel örnekleri, Güneybatı İrlanda ve Kuzeybatı İspanya'da görülür. Ülkemizde'de Güneybatı Ege kıyıları, İstanbul ve Çanakkale boğazları ile Haliç, ria tipi kıyılara örnek olarak verilebilir.
- d. Liman tipi kıyılar: Alçak kıyılardaki geniş vadilerin sular altında kalması ve bunların önünün kıyı setleriyle kapatılması sonucunda oluşmuştur. Dünya'daki en iyi örnekleri, Ukrayna'nın Karadeniz kıyılarında görülür. Ülkemizde de örnek olarak Büyük ve Küçük Çekmece kıyıları gösterilebilir.
- e. Dalmaçya tipi kıyılar: Deniz sularının, kıyıya paralel uzanan dağlar arasındaki çukurluklara dolmasıyla oluşan kıyılardır. Dünya'daki en iyi örneği Adriya Denizi kıyılarında görülür. Ülkemizde de Kaş (Antalya) çevresinde bu tür kıyılara rastlanır.
- f. Haliç (Estuar) tipi kıyılar: Gel - git olayı sonucunda akarsu ağızlarının aşındırılmasıyla oluşan ve huniye benzeyen kıyılardır. Dünya'nın en büyük halici

Hamburg halicidir.

g. Boyuna kıyılar: Dağların denize paralel uzandığı yerlerde boyuna kıyılar görülür. Bu kıyılarda girinti ve çıkıntı son derece azdır. Karadeniz ve Akdeniz kıyıları bu tiptendir.

h. Enine kıyılar: Dağların denize dik uzandığı yerlerde enine kıyılar görülür. Bu kıyılarda girinti - çıkıntı son derece fazladır. Ege kıyıları bu tiptendir.

İ. GÖLLER VE OLUŞUMLARI

1. Yerli Kaya Gölleri

a. Tektonik Göller: Yer kabuğunun çökmesi veya kırılması neticesinde meydana gelen çukurluklara suların dolmasıyla oluşurlar. Dünya'nın en derin gölü olan Baykal Gölü (1741 m), Lût Gölü, Hazar Gölü ve Çad Gölü yeryüzündeki başlıca büyük tektonik göllerdir.

Ülkemizdeki başlıca tektonik göller ise şunlardır:

- Marmara Bölgesi'nde; Sapanca, İzmit, Ulubat ve Manyas gölleri,
- Ege Bölgesi'nde; Simav Gölü,
- Göller Yöresi'nde; Beyşehir, Eğirdir, Acıgöl, Burdur, Ilgın (Çavuşçu), Akşehir, Eber, Suğla ve Kovada gölleri,
- İç Anadolu Bölgesi'nde; Tuz, Seyfe ve Tuzla gölleri,
- Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hazar, Hozapın ve Van gölleri.

Türkiye'nin en büyük tabii gölü olan Van Gölü, tektonik bir çukurluğun önünün lavlarla kesilmesi sonucu oluştuğundan volkanik set gölü olarak da bilinir.

b. Karstik Göller: Bu tür göller, kayatuzu, jips, kalker gibi çözünebilen tabakaların bulunduğu sahalarda meydana gelir. Bazı karstik göllerin oluşumunda tektonik olaylar da etkili olmuştur.

Karstik göller, ülkemizde en fazla Toros Dağları'nın batı kesiminde bulunur. Buralarda yer alan Kızılören obruk gölü, Kestel, Avlan, Yarıklı ve Salda gölleri tipik birer

karstik göldür. Bu göllerimiz sadece, kireçtaşlarının çözülmesiyle oluşan çanaklar üzerinde meydana gelmişlerdir.

Bununla birlikte, bu alandaki bazı göllerimizin ise oluşumu, tektonik çanaklarda başlamış, karstik olaylarla devam etmiştir. Bu göllerimizin başlıcaları, Beyşehir, Eğirdir, Burdur, Acıgöl, Kovada ve Suğla gölleridir.

c. Volkanik Göller: Volkanik faaliyetler esnasında oluşan patlama çukurları içerisinde meydana gelen göllerdir.

Başlıca volkanik göllerimiz, Meke Gölü, Acıgöl, Nemrut ve Gölcük gölleri ile Süphan Dağı'nın yan kraterlerinden birinde bulunan Aygır Gölü'dür.

d. Buzul (Sirk) Gölleri: Dağ doruklarında, buzulların aşındırmasıyla oluşan ve sirk adı verilen çukurluklarda meydana gelirler. Ülkemizde Sat, Ağrı, Erciyes, Kaçkar ve Bolkar dağları ile Aladağlar üzerinde yer yer bu türden göller bulunmaktadır.

2. Set Gölleri

a. Alüvyal Set Gölleri: Alüvyonlarla akarsuyun önünün kapanması sonucu oluşur. Ülkemizde, Marmara, Çamiçi (Bafa), Köyceğiz, Mogan ve Eymir Gölleri ile Uzungöl bu tür göllerdendir.

b. Kıyı Set Gölleri: Dalga ve akıntıların taşıdığı malzemeleri koy ve körfezlerin ağız kısmında biriktirmesiyle oluşur. Ülkemizde, Büyük ve Küçük Çekmece gölleri, Durusu (Terkos) gölü, Çukurova deltasındaki Akyatan gölü kıyı set gölleridir.

c. Heyelan Set Gölleri: Heyelan sonucu bir akarsuyun önünün kapanmasıyla oluşur. Tortum, Sera, Abant, Zinav ve Sülük gölleri ile Yedigöller bu tür göllerdendir.

Abant Gölü'nün oluşumunda tektonik hareketler ile alüvyal birikimlerin de etkisi oluşmuştur.

d. Volkanik Set Gölleri: Volkanizma sonucu vadi önlerinin kapanmasıyla meydana gelir. Van, Erçek, Nazik, Çıldır, Haçlı ve Balık gölleri ülkemizdeki volkanik set gölleridir.

e. Baraj (Yapay) Gölleri: Yapay göllerimizin en büyükleri, Atatürk, Keban, Karakaya ve Hirfanlı barajlarının gerisinde kurulan göllerdir.

TÜRKİYE'NİN BEŞERÎ COĞRAFYASI

NÜFUS

Nüfus, belirli bir yerde yaşayan insan sayısını ifade eder.

NÜFUS ARTIŞI

Doğum oranı ile ölüm oranı arasındaki fark nüfus artışını gösterir. Bir ülkede doğum oranı fazla, ölüm oranı az ise nüfus artışı meydana gelir. Ölüm oranı doğum oranından fazla olursa, nüfusta azalma meydana gelir. Genellikle az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı fazla, gelişmiş ülkelerde ise nüfus artış hızı azdır.

- Nüfus artış hızı kalkınma hızından yüksek ise, ülkenin gelişimi yavaşlar veya geriler.
- Nüfus artış hızı kalkınma hızından düşük ise, ülkenin gelişimi artar.

Nüfus artışının olumlu sonuçları olduğu gibi, olumsuz sonuçları da olabilmektedir.

TÜRKİYE'DE NÜFUS SAYIMLARI VE SONUÇLARI

Nüfusla ilgili bilgiler, genellikle nüfus sayımı sonuçlarından elde edilir. Bu sayımlarla nüfusun sayısı, meslek grupları, yaş durumu, eğitim, ailedeki nüfus sayısı, kadın - erkek nüfusu, nüfus artış hızı gibi bilgiler elde edilebilir. Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında, en son nüfus sayımı ise, 22 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır.

- 1927 - 2000 yılları arasında nüfus yoğunluğu ve miktarı sürekli artmıştır.
- 1927 yılında 13,6 milyon olan nüfus, 1997 yılında 62,8 milyona yükselmiş, 2000

yılındaki son sayımda 70 milyon civarında olmuştur.

- Nüfus artış hızı en az 1940 - 1945 yılları arasında, en fazla 1955 - 1960 yılları arasında gerçekleşmiştir.

TÜRKİYE'DE NÜFUSUN DAĞILIŞI

Türkiye'deki coğrafi bölgeler, bölümler ve yöreler arasında nüfus miktarı ve yoğunluğu yönünden önemli farklar bulunmaktadır. Türkiye'de nüfusun farklı dağılışında etkili olan faktörler şunlardır:

1. Fiziki Faktörler

- a. İklim özellikleri: Ülkemizde nüfusun yoğun olduğu yerlerin, genelde kıyı bölgeler olmasında ılıman iklimin büyük etkisi vardır. Kurak ve kışları aşırı soğuk geçen yerlerde nüfus fazla yoğun değildir.
- b. Yerşekilleri: Ülkemizde yüksek ve engebeli yerlerde nüfus azdır. Doğu Anadolu Bölgesi, Taşeli plâtosu, Menteşe yöresi gibi yerler bunlara örnek verilebilir.
- c. Toprak özellikleri: Verimli toprakların bulunduğu alanlar (Çukurova, Gediz, B. Menderes) nüfusça kalabalık iken, Tuz Gölü çevresi gibi yerlerde verimsiz topraklar bulunduğundan nüfus çok azdır.

2. Beşeri Faktörler

- a. Sanayileşme: Bütün Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de, sanayileşmenin arttığı yerlerde nüfus yoğunluğu artmıştır. İstanbul, İzmit, Adapazarı, Bursa, Adana ve İzmir buna örnektir.
- b. Tarım: Tarımın geliştiği yerler yoğun nüfusludur. Çukurova, Gediz, Bafra ve Çarşamba ovaları çevresi gibi.
- c. Yeraltı kaynakları: Madenlerin veya enerji kaynaklarının işletilmesinde yoğun nüfusa ihtiyaç olduğundan, bu alanlarda da nüfus fazladır. Zonguldak, Soma, Elbistan buna örnektir.
- d. Turizm: Ülkemizde, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki merkezlerde turizmden dolayı

nüfus yoğunlaşmıştır.

e. Ulaşım: Ulaşım yolları kavşağında bulunan illerimizin nüfusu artmıştır. Eskişehir, Ankara, Kayseri, İstanbul gibi illerin gelişmesinde, ulaşım yolları üzerinde bulunmaları da etkili olmuştur.

NÜFUS YOĞUNLUĞU

1. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Bir ülke veya bölgedeki toplam nüfusun, o ülke veya bölgenin yüzölçümüne bölünmesiyle elde edilen sayıya, aritmetik nüfus yoğunluğu denir. Türkiye'nin aritmetik nüfus yoğunluğu, 2000 yılında gerçek alana göre 83,3 iz düşüm alana göre 87,5'tir.

Ancak, bu yoğunluk çok kaba olarak nüfusun dağılışını gösterir ve sadece ülkelerin nüfus yoğunluklarını kıyaslamak için kullanılır.

2. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Bir ülkede veya herhangi bir sahada, tarım ve hayvancılıkla geçinen nüfusun, tarımsal alana bölünmesiyle elde edilen nüfus yoğunluğuna tarımsal nüfus yoğunluğu denir. Bu yöntem, aritmetik nüfus yoğunluğuna göre, daha gerçekçidir. Genel olarak, tarımsal nüfus yoğunluğu, dağlık alanlarımızda fazla, geniş tarımsal ovalarımızda ise düşüktür.

3. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu

Toplam nüfusun, ekili - dikili alanlara bölünmesiyle ortaya çıkan yoğunluğa fizyolojik nüfus yoğunluğu denilmektedir.

TÜRKİYE NÜFUSUNUN ÖZELLİKLERİ (NÜFUS YAPISI)

Bir ülke nüfusunun cinsiyet, yaş, eğitim, ekonomik durumu gibi özellikleri o ülkenin nüfus yapısını gösterir.

1. Nüfusun yaş grupları ve cinsiyetlere göre dağılımı

• Nüfusun yaş durumu

Nüfus, yaş gruplarına göre, genç, olgun ve yaşlı olmak üzere 3 kısma ayrılır.

0 - 14 ® Genç nüfus

15 - 64 ® Olgun nüfus

65 + ... ® Yaşlı nüfus

Bu sınıflamaya göre, Türkiye nüfusunun 1990 yılında yaş gruplarına göre dağılımı şu şekildedir:

Yaş Grubu	Toplam nüfus içinde oranı (%)
0 - 14	36,2
15 - 64	59,7
65 ve Üzeri	4,1

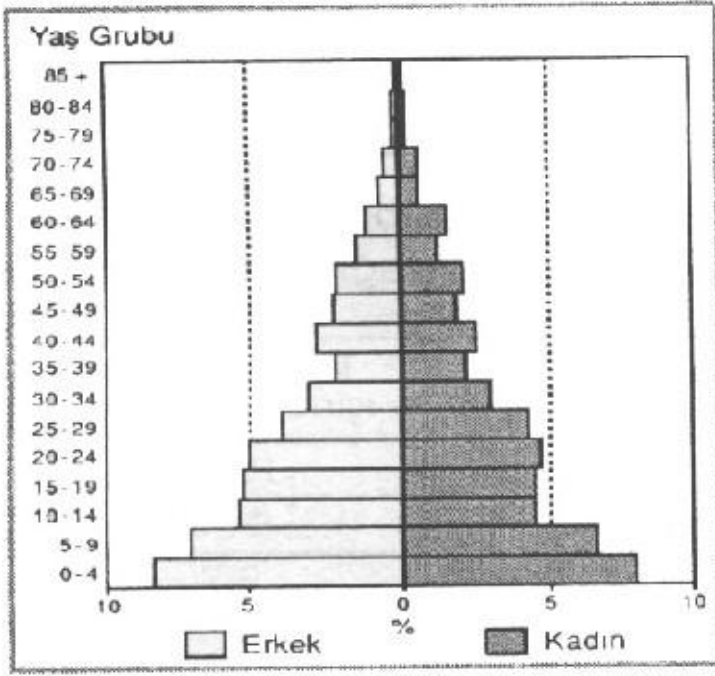
Buna göre, ülkemizde genç nüfus fazla, yaşlı nüfus azdır. Bunun en önemli nedeni olarak doğum oranının fazlalığı söylenebilir.

Türkiye’de, 0 - 14 yaş grubundakilerin fazla olması beslenme, giyinme ve eğitim ihtiyaçlarının gözönüne alınması gerektirmektedir. Bu alanda yapılan yatırımlara demoğrafik yatırımlar denir.

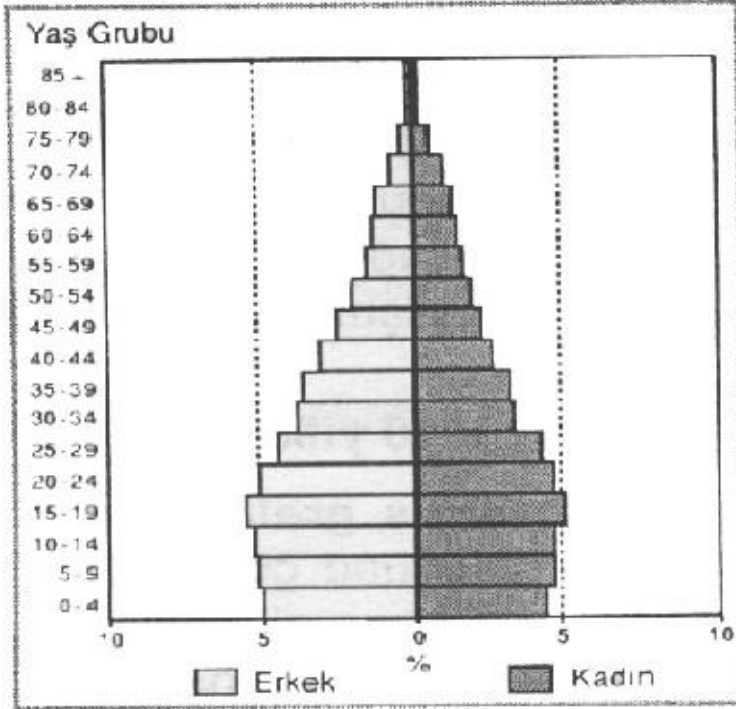
Çalışan nüfusun, bakımına muhtaç olduğu için, 0 - 14 ile 65 ve üzeri yaş grubuna aynı zamanda bağımlı nüfus denilmektedir. Bağımlı nüfus oranı, gelişmiş ülkelerde az iken, az gelişmiş ülkelerde fazladır.

Türkiye’de 1955 ve 2000 yılları nüfus grafikleri

1955 yılı Türkiye nüfus grafiği: Bu grafik, Türkiye’nin gelişmekte olduğunu gösterir. 0 - 4 yaş grubunun oluşturduğu tabanın çok geniş olması, doğum oranının çok yüksek olduğunu göstermektedir.

2000 yılı Türkiye nüfus grafiği: Bu grafikten de, Türkiye'nin gelişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 0 - 4 yaş grubu, 1955 yılına göre daha dardır. Bu da ülkemizde doğum oranının azaldığını göstermektedir.

- Nüfusun cinsiyet durumu

1945 yılındaki sayıma kadar, ülkemizde kadın nüfusunun erkek nüfustan daha fazla olduğunu görüyoruz. Bu durumda, Kurtuluş Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı tehlikesi etkili olmuştur. Fakat, 1945'ten sonra erkek nüfusu kadın nüfusunu geçmiştir. Şu anda erkek nüfus % 1,2 oranında fazlalık gösterir.

Türkiye'de dışarıdan göç alan İstanbul, Ankara, İzmir gibi merkezlerde erkek nüfus fazla iken, dışarıya göç veren Trabzon, Tokat, Yozgat gibi merkezlerde kadın nüfusu daha fazladır.

2. Aktif Nüfus

Aktif nüfus, çalışan nüfus veya faal nüfus olarak da adlandırılır.

15 - 64 yaş arasındaki nüfusa çalışma çağındaki nüfus denilmektedir. Bu nüfusun hepsi bir işte çalışmaktadır. Çalışabilecek yaştaki nüfus içinde, çalışan nüfus oranı ne kadar çoksa, işsizlik oranı o kadar azdır. Genellikle, sanayileşmiş ve buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerde işsizlik az iken, az gelişmiş ülkelerde işsizlik fazladır.

3. Çalışan nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı

Ekonomik faaliyetler üç büyük gruba ayrılır. Bunlar

- Tarım (Tarım, hayvancılık, ormancılık, vs.)
- Sanayi (Endüstri, madencilik, vs.)
- Hizmet (İnşaat, ticaret, turizm, vs.) sektörleridir.

Az gelişmiş ülkelerde, toplam çalışan nüfusun % 90'a yakını tarımsal nüfus özelliği taşır.

Gelişmiş ülkelerde ise tarımsal nüfus % 10 civarındadır. Diğer nüfus, hizmet ve sanayi sektöründe çalışmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan nüfus, gelişmiş ülkelere göre daha azdır.

Yıllar	Tarım Sek.	Sanayi Sek.	Hizmet Sek.
1927	89.6	5.6	4.8
1935	79.9	7.8	12.3
1945	73.7	8.5	17.8
1955	77.4	6.7	15.9
1960	74.9	7.5	17.6
1965	71.9	7.9	20.2
1970	70.2	10.2	19.6
1975	65.1	11.5	23.4
1980	62.5	11.6	25.9
1985	58.5	13.0	28.5
1990	50.5	13.4	36.1
2000	48.0	13.5	38.5

Türkiye’de nüfusun 1927 - 2000 yılları arasındaki sektörel dağılımı.

Sanayi ve hizmet sektöründeki nüfusun büyük bölümü, Marmara Bölgesi’ndeki Çatalca - Kocaeli ve Güney Marmara bölümlerinde yoğunlaşmıştır. İzmir, Ankara, Eskişehir, Adana, Mersin, Zonguldak, Ereğli, Karabük, Gazi Antep, Kayseri, Denizli, Konya gibi illerde sanayi nüfusu yoğunur.

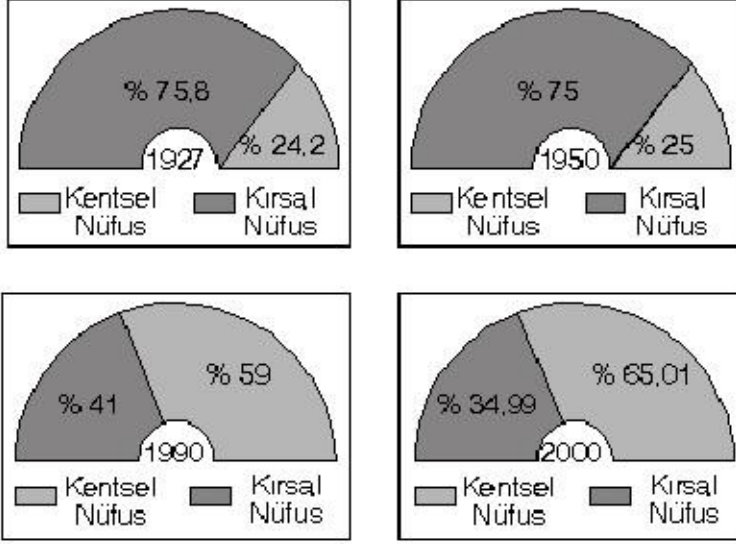
4. Nüfusun Eğitim Durumu

6 yaşını bitiren nüfusa, tüm Dünya’da eğitim verilmeye çalışılır. Eğitim okur - yazarlık, ilköğretim, lise ve üniversite olmak üzere sınıflandırılabilir.

1990 yılına göre, Türkiye’deki faal nüfusun % 55’e yakını ilköğretim mezunları, % 7,4’e yakını okur - yazar, % 5’e yakını ortaokul ve lise mezunları, % 4’ünü de üniversite mezunları oluşturmaktadır.

5. Nüfusun Kırsal - Kentsel Durumu

Türkiye’de nüfusu 10.000’den az olan yerleşmelere kır nüfusu, fazla olan yerleşmelere de kent nüfusu denilmektedir.

2000 yılındaki sayımda kent nüfusu % 65,01'e ulaşmıştır. Bu sonuç, ülkemizde sanayi ve hizmet sektöründe çalışan nüfusun arttığını göstermektedir. Yukarıdaki grafikler, Türkiye'nin kentsel ve kırsal nüfus değişimlerini daha iyi ifade etmektedir. Dikkatle inceleyiniz.

NÜFUS HAREKETLERİ (GÖÇLER)

İnsanların, doğdukları yerden başka yerlere geçici ya da sürekli olmak üzere taşınmasına göç denir.

A. İÇ GÖÇLER

Ülke içerisinde, nüfusun yer değiştirmesine iç göç denir. İç göçlerle bir ülkenin toplam nüfusunda değişme olmaz. Sadece, bölgelerin ve illerin nüfusunda artma ya da azalma meydana gelir.

İç göçler, sürekli ve mevsimlik göçler olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Sürekli İç Göçler

Ülke içerisinde yer değiştiren insanların, göç ettikleri yerlere yerleşmesiyle gerçekleşir. Türkiye'de, Cumhuriyetin başlangıcından günümüze kadar, özellikle kırsal alanlardan kentlere doğru hızlı bir göç olayı görülmektedir.

İç göçün nedenleri

- Kırsal alanlardaki hızlı nüfus artışı
- Miras yoluyla tarım alanlarının daralması ve ailelerin geçimini karşılamaması
- Tarım alanlarının yetersiz gelmesi ve erozyonun artmasıyla toprağın verimsiz hale gelmesi
- Tarımda makineleşmenin artması ve buna bağlı olarak tarımsal işgücünün azalması
- Kırsal kesimde iş imkanlarının sınırlı olması
- Ekonomik istikrarsızlık ve sosyal problemler
- Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği
- İklim ve yerşekillerinin olumsuz etkileri
- Kentlerde sanayinin gelişmiş olmasından dolayı iş olanaklarının fazlalığı
- Kentlerde eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlığı

İç göç, özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki illerde daha fazla olmaktadır.

Yüksek oranda göç alan şehirlerin başlıcaları şunlardır:

İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Şanlı Urfa, Antalya, Mersin, Konya, Samsun, Gazi Antep, Diyarbakır gibi illerdir. İç göç, ülkemizde özellikle sanayileşmiş merkezlere daha fazla olmaktadır.

2. Mevsimlik İç Göçler

Kırsal kesimdeki bazı ailelerin büyük şehirlere, tarımın yoğun olarak yapıldığı yerlere, yaz turizminin geliştiği yerlere bir müddet çalışmak üzere göç etmeleri ile gerçekleşir.

Yaylaya çıkma olayı da mevsimlik göçler içerisinde yer alır. Mevsimlik göçlerle Adana, Mersin, Hatay, Aydın, Muğla, Antalya gibi merkezlerde, yaz ile kış mevsimleri arasındaki nüfus miktarlarında önemli değişimler olmaktadır.

B. DIŞ GÖÇLER

Bir ülkeden diğer bir ülkeye yapılan göçlere dış göç denir.

Dış göçler ve Türkiye

Ülkemize 1923 - 1989 yılları arasında çoğu Balkan ülkelerinden olmak üzere 2,2 milyon göç olmuştur. Bu sayı nüfusumuzun % 5'ini oluşturur.

1950'den sonra, başta Almanya olmak üzere yurt dışına işçi gitmeye başlamıştır. Bugün Fransa, Belçika, Hollanda, İngiltere, İsveç, ABD, Avustralya, Libya, S. Arabistan, Kuveyt ve Orta Asya ülkelerinde işçilerimiz bulunmaktadır.

Yıllar	Gönderilen işçi sayısı
1961 - 1964	109 205
1965 - 1969	241 056
1970 - 1974	459 321
1975 - 1979	76 453
1980 - 1986	317 847

1961 - 1986 yılları arasında Türkiye'den yurtdışına yapılan resmi işçi göçü

Türkiye'den yurt dışına göç sonucunda;

- Ülkemize giren işçi dövizini artırmıştır.
- Ülke turizminin gelişmesi sağlanmıştır.
- Türk ticaretinin yaklaşık % 20 sine kaynak sağlanmıştır.
- Artan nüfusun işsizlik sorununa kısmen çözüm bulunmuştur.

YERLEŞME

İnsanların, çok farklı türdeki konutlarda, yaşamlarını toplu ya da dağınık şekilde

sürdürmelerine yerleşme denir.

YERLEŞME ÇEŞİTLERİ

A. KIRSAL YERLEŞME

Türkiye’de, nüfusu 10.000’in altında olan yerleşmelere denmektedir. Kır yerleşmeleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin birlikte yapıldığı ya da ön plana çıktığı yerleşmelerdir. Kırsal yerleşmelerin bazılarında yerleşik hayat tarzı (köy gibi), bazılarında konar - göçerlik veya yaylacılık gibi yarı yerleşik tarz görülür.

Kırsal kesimde yerleşmeler toplu ve dağınık olmak üzere ikiye ayrılır.

Toplu Yerleşme: Evlerin birbirine yakın olduğu yerleşme biçimidir. Suyun az olduğu yerlerde ve arazinin düz olduğu ovalık alanlarda insanlar toplu olarak yerleşmişlerdir. Türkiye’de İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde su kaynakları az olduğu için toplu yerleşmeler fazladır.

Dağınık Yerleşme: Suyun (yağışların) bol olduğu yerlerde, arızalı ve eğimli bölgelerde, evlerin birbirinden uzak olduğu bahçeler içerisinde insanlar dağınık olarak yerleşmişlerdir. Türkiye’de Karadeniz Bölgesi, dağınık yerleşmenin en yaygın olarak görüldüğü yerdir. Dağınık yerleşmede su fazlalığı ve yerşekillerinin engebeliliği etkilidir.

Kırsal yerleşme çeşitleri

a. Köy altı yerleşmeleri: Çiftlik, mezra, kom, divan, oba, yayla gibi yerleşmelere denir. Bunlar köylerden küçüktür. Daha çok, hayvancılık amaçlı veya yazları serinlemek amacıyla kurulmuştur. Doğu Anadolu, G. Doğu Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yaygındır.

b. Köyler

c. Bucak ve nahiyeler

Kırsal meskenlerin yapımında kullanılan malzemeler doğal çevre ile yakından ilişkilidir.

Çevrede taş malzemeler yaygınsa konutlarda taş kullanılır. Ormanlık yörelerde

meskenlerde daha çok ahşap kullanılır. Taş ve ahşap malzemenin bulunmadığı yarı kurak bölgelerde, meskenlerde kerpiç malzeme kullanılır.

- Taş meskenler: Köylerimizde çok rastlanan mesken tiplerinden biri olup, daha çok Akdeniz, Ege ve Doğu Anadolu bölgelerinde rastlanır.
- Ahşap meskenler: Ahşap köy meskenlerinin en yoğun olduğu yerler ormanlık yörelerimizdir. Daha çok, Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Güney Marmara'da yaygındır.
- Kerpiç meskenler: Ülkemizde İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olarak görülür.

B. KENTSEL YERLEŞME (ŞEHİRLER)

Türkiye'de, nüfusu 10.000 den fazla olan yerleşmelere kentsel yerleşme denmektedir. 1935'e kadar nüfusun % 80'i köylerde otururken, kent nüfusu % 20'sini oluşturuyordu. 2000 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre, ise nüfusun % 65,01'i kentlerde % 34,99'u kırsal kesimde toplanmıştır.

Türkiye'de kentleşme hızı sanayileşme hızından daha yüksektir.

Bu durum gecekondulaşma gibi bir çok problemi beraberinde getirmiştir. 1997 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, kentleşme oranının en yüksek olduğu bölge Marmara'dır. Bu durum, bölgenin çok göç aldığını ve sanayileşmede ileri gittiğini gösterir. Marmara'yı, Ege, İç Anadolu, Akdeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri takip eder. Kentleşme oranı en az Karadeniz Bölgesi'nde görülür.

TÜRKİYEİN EKONOMİK COĞRAFYASI

İnsanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlerin başında tarım, sanayi ve maden ürünleri üretimi gelir. Bu işlerin tamamına ekonomik faaliyetler denir.

TARIM

İnsanların toprağı işleyerek, çeşitli kültür bitkileri yetiştirmesi ve onlardan ürün elde etmesine tarım denir.

TARIMDA VERİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1. Toprak ve Bakımı

Tarım topraklarında devamlı üretim yapılabilmesi, toprağın mineralce zengin olmasına bağlıdır. Sürekli olarak üzerinde tarım faaliyeti yapılan toprağın, çeşitli şekillerde bakımının yapılması gereklidir.

2. Sulama

Türkiye’de tarımsal verimi etkileyen en önemli faktör sulamadır. Ülkemizin büyük bir bölümü kurak ve yarı kurak iklimin etkisindedir. Çoğu yerde tarımsal faaliyetin yoğunlaştığı yaz döneminde, kuraklık hüküm sürmektedir. Bu da tarımdaki su ihtiyacını artırmaktadır. Ayrıca, yağışların düzensiz düşmesi, özellikle tahıl tarımının yaygın olduğu sahalarda, her yıl üretimde dalgalanmalara neden olmaktadır.

3. Gübreleme

Sulamadan sonra, verimi artıran en önemli faktör gübrelemedir. Toprağın devamlı kullanılması minerallerin azalmasına neden olmakta ve verimi azaltmaktadır. Gübreleme ile mineral takviyesi yapılarak toprağın verimi artırılmaya çalışılır.

4. Tohum Islahı

Tarım ürünlerinden yüksek verim elde edilmesi, sulama ve gübrelemenin yanında kaliteli tohumun kullanılmasıyla da yakından ilişkilidir.

5. Zirai Mücadele

Hastalık ve haşerelerin üretimde zaman zaman % 20 - 30 civarında verim düşüklüğüne neden olduğu görülmüştür. Türkiye’de zirai mücadele ile tarlalardaki yabancı otların gelişmesi önlenmekte ve haşerelerin çoğalmasına imkân verilmemektedir. Böylece verim düşüklüğünün önüne geçilmektedir.

6. Toprak Analizi

Toprak analizi ile topraktaki mineral maddeler belirlenir. Böylece toprağın hangi tür bitkilere elverişli, hangi tür gübreye ihtiyacı olduğu saptanarak daha bilinçli tarım yapılır.

7. Makineleşme

Toprakların kısa sürede ve zamanında sürülmesi, hasadın zamanında yapılabilmesi günümüzde makineleşme ile mümkündür. Türkiye’de bazı alanlarda makineli tarıma tam geçilememiştir.

8. Çiftçinin Eğitimi

Günümüzde tarım, modern aletler, kaliteli tohum ve hassas ilaçlar kullanımıyla yapılmaktadır. Bütün bunlar çiftçinin eğitimini gerektirmektedir. Ülkemiz genelinde çiftçilerin eğitim düzeyi düşüktür.

9. Tarımı Destekleyen Kuruluşlar

Tarım ürünlerinin toplanması, pazarlanması ve işlenmesi yönüyle çiftçilerin desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye’de tarıma destek sağlayan çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır.

TARIM İŞLETME METODLARI

a. İntansif (Yoğun) Tarım: Modern tarım metodu olarak da bilinir. Nüfus yoğunluğunun fazla, tarım alanlarının sınırlı olduğu ülkelerde ve bölgelerde gelişmişlik derecelerine göre uygulanır. (Hollanda, Belçika, Almanya, İsrail, Japonya, vb.)

Bu metodla, birim alandan en yüksek verim elde etme amaçlanır. Bunun için sulama, gübreleme, tohum ıslahı ve makine kullanımı gibi verimi artıran tüm yöntemler uygulanır. Üretimde yıllar arasında çok farklılıklar olmaz. Elde edilen verim ve gelir fazla olur.

b. Ekstansif (Yaygın) Tarım: Tarım alanlarının geniş, nüfus yoğunluğunun fazla olmadığı ülkelerde ve bölgelerde yaygın olarak kullanılan metoddur. (Arjantin, Kanada, Brezilya, Hindistan vb.)

Bu metod uygulanırken toprak yoğun bir şekilde işlenmez. İklim şartlarına göre, verimde değişiklik olabilir. Daha çok tahıl ürünleri yetiştirilir.

c. Nadaslı (Kuru) tarım: Buna ilkel tarım metodu da denir. Yağışların yetersiz olduğu ve sulama yapılamayan sahalarda uygulanır. Topraklardan iki yılda bir ürün alınır. Ürün ekilemeyen yıllarda toprak sürülür, havalandırılır. Böylece su depolaması ve mineral zenginleşmesi sağlanır. Türkiye’de en fazla, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulanır. Karadeniz kıyılarında ise, yağışlı iklimden dolayı nadas tarımına ihtiyaç yoktur.

TARIM ÜRÜNLERİ ve YETİŞME KOŞULLARI

A. TAHILLAR

Buğday: Orta kuşakta yarı kurak iklim bölgelerinde yetişen ve ülkemizde en yaygın üretilen tarım ürünüdür.

- İlkbahar döneminde filizlenmek ve büyümek için yağış, yaz döneminde ise olgunlaşmak için kurak ve sıcak bir ortam ister.
- Kışların aşırı soğuk geçmediği yerlerde sonbaharda, Doğu Anadolu’nun soğuk yerlerinde ilkbaharda ekilir.
- Akdeniz ve Ege kıyılarında Haziran ayında, İç Anadolu’da Temmuz’da, Doğu

Anadolu'da Ağustos'ta hasat edilir.

- Türkiye'de en fazla üretim İç Anadolu Bölgesi'nde yapılır. Konya, Ankara ve Adana ise il olarak ilk üç sırayı paylaşır.
- Karadeniz kıyılarında yazların yağışlı geçmesinden, Doğu Anadolu'nun yüksek yerlerinde ise yazların serin geçmesinden dolayı üretilmez.

Arpa: Türkiye'de buğdaydan sonra en çok üretilen tahıl ürünüdür. Buğdaya göre, biraz daha soğuk ve kurak şartlarda ve nispeten mineral oranı az olan topraklarda yetişir. Buğdaya göre, daha kısa sürede olgunlaşır (80 - 90 gün) Bu nedenle buğdayın yetişmediği Erzurum - Kars plâtolarında 2000 - 2200 m ye kadar yetişebilir. Üretim alanları genelde buğday ile paralellik gösterir. Türkiye üretiminin yarıya yakın kısmını İç Anadolu karşılar.

Çavdar: Tahıllar içerisinde soğuğa en dayanıklı olanıdır. Bu nedenle, buğday ve arpanın yetiştirilemediği serin ve yüksek yerlerde yetiştirilebilir. Ülkemizde en çok, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde üretilir.

Yulaf: Yulaf, sıcak ve kurak şartlarda üretildiği gibi, serin bölgelerde de yetişebilir. Daha çok bisküvi ve yem sanayiinde kullanılır. Ülkemizde daha çok İç Anadolu, Marmara ve Çukurova'da yetiştirilmektedir.

Mısır: Yaz döneminde yağış alan veya sulama yapılan sahalarda yetiştirilir. En uygun iklim, yaz yağışlarının olduğu Karadeniz iklimidir. Bu özelliğinden dolayı arpa ve buğday tarımından farklılık arzeder.

Mısır, ülkemizde Karadeniz kıyı şeridinde, Marmara'nın kuzey kesimlerinde tabii olarak yaz yağışlarıyla yetişebilirken, bunun dışındaki Akdeniz, Ege ve diğer iç bölgelerde yazın sulamayla yetiştirilir.

Son yıllarda, mısırın yem ve yağ sanayiinde kullanımının artmasıyla, özellikle Çukurova'da üretimi yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda da Akdeniz Bölgesi mısır üretiminde, Karadeniz Bölgesi'ni geçmiştir.

Çeltik (Pirinç): Yetiştirme süresi boyunca yüksek nem ve sıcaklık isteği vardır. Türkiye'de üretim, genelde akarsu boylarında ve alüvyal ovalarda yaygındır. Yetiştirme döneminde çoğu zaman suyun içinde kalması gerektiğinden üretim zordur.

En fazla, Edirne'de Meriç ve Ergene nehirlerinin kenarlarında, daha sonra Samsun,

Çorum, Kastamonu, Adana, Diyarbakır gibi illerimizden geçen akarsu kenarlarında yetiştirilir.

B. BAKLAGİLLER

Mercimek: Yetiştirme döneminde yağış, olgunlaşma döneminde sıcak ve kurak iklim ister. Her türlü toprak koşullarına dayanıklıdır. Ülkemizde kırmızı mercimek en fazla Güneydoğu Anadolu'da, yeşil mercimek ise İç Anadolu Bölgesi'nde üretilir.

Nohut: Yarı kurak iklim şartlarında yetişebilen nohut, en fazla İç Anadolu, Akdeniz, İç Ege ve Güneydoğu Anadolu'da üretilir. Baklagiller içerisinde en fazla üretim miktarına sahiptir.

Fasulye: Yüksekliği 2000 m yi aşmayan ve yaz döneminde sulanabilen tüm sahalarda yetiştirilir. En önemli yetiştirme alanları, kıyı bölgelerimizdeki ovalardır. Özellikle Çukurova ve Antalya ovaları ile Güney Marmara Bölümü'ndeki ovalarda fasulye tarımı yaygın olarak yapılır. İç bölgelerimizde ise, akarsu boylarındaki bahçelerde yetiştirilir. Yıllık fasulye üretimimiz 200 bin ton civarındadır.

C. SANAYİ BİTKİLERİ

Tütün: Kıraç toprakları seven, yetiştirme döneminde nem ve yüksek sıcaklığa ihtiyacı olan bir bitkidir. Türkiye'nin genelinde iklim ve toprak yapısı tütün üretimine elverişlidir. Fakat, kalitesinin azalmaması için devlet ekim alanlarını belirlemekte ve kaliteye göre fiyatlandırma yapmaktadır.

Türkiye'deki tütün üretiminin yaklaşık yarısı Ege Bölgesi'ndeki Manisa, İzmir, Denizli, Muğla ve Uşak gibi illerde yapılır. Karadeniz Bölgesi'nde Samsun, Amasya, Tokat ve Sinop çevresinde, Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Siirt, Batman çevresinde, Marmara'da Balıkesir, Bursa çevresinde, Doğu Anadolu'da Malatya, Muş, Bitlis çevresinde de tütün üretimi yapılmaktadır.

Pamuk: Yetiştirme döneminde yağış, olgunlaşma döneminde sıcak ve kurak iklim ister. Ürün verdiği dönemlerde tabandan sulanması gerekir. Bu dönemdeki yaz yağışları

ürünün kalitesini düşürdüğü için Karadeniz kıyılarında yetiştirilemez.

Pamuk üretiminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta gelir. Türkiye üretiminin % 48'ini bu bölgemiz gerçekleştirir. İkinci sırayı Ege, üçüncü sırayı Akdeniz bölgeleri alır.

Şeker pancarı: Ülkemizde şekerpancarı üretimi, 1926 yılında Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarının yapılmasıyla başlamıştır. Şekerpancarının fazla sıcaklık isteği yoktur. Ancak, yetiştirme ve ürün verme döneminde tabandan sulanması gerekir. Bu sebeple, üretim alanlarında mutlaka sulama imkânı gelişmiştir. Üretimi en fazla, İç Anadolu Bölgesi'nde yapılır. Daha sonra Orta Karadeniz, Marmara, Doğu Anadolu ve İç Ege çevresinde üretilir. Fazla yağıştan hoşlanmadığı için Karadeniz kıyılarında, aşırı sıcak ve kurak olan G. Doğu Anadolu'da ve yüksek gelir getiren ürünler bulunduğu Ege ve Akdeniz kıyı ovalarında yetiştirilmemektedir.

Çay: Tropikal iklim bölgelerinin tarım ürünüdür. Nemli sıcak veya nemli ılıman iklim koşullarında tarımı yapılabilir.

Türkiye'deki çay üretiminin tamamını Karadeniz Bölgesi karşılar. Doğu Karadeniz'de Rize çevresi en önemli çay üretim merkezidir. Artvin, Trabzon, Giresun ve Ordu illerinin yer yer 10 - 20 km içerilerekadar kışı şeridinde, 300 - 400m. yüksekliklere kadar çay tarım alanları oluşturulmuştur. Böylece çay tarım alanları genişlemiştir.

Haşhaş: Uyuşturucu yapımında kullanılmasından dolayı, devletin denetimi altında, sınırlı alanlarda ve az miktarda yetiştirilen bir bitkidir. Ekim döneminde 7 - 8°C, olgunlaşma döneminde 12 - 13°C sıcaklık isteği vardır. Kapsüllerinin toplandığı dönemler olan yaz mevsiminde yağış istemez. Ülkemizde üretim, İç Ege'deki Afyon, Kütahya, Uşak, Denizli illerinden elde edilir.

Keten - Kenevir: Tropikal bölgelerin bitkisi olan keten - kenevirin liflerinden keten kumaşı ve kot bezi yapılır. Ayrıca kenevir tohumundan, yağ çıkarımında faydalanılır. Keten - kenevirden uyuşturucu da yapıldığından devletin kontrolü vardır. Keten - kenevir üretimi daha çok, Batı Karadeniz'deki Kastamonu, Sinop ve Zonguldak çevresinde ve Marmara'da Kocaeli çevresinde yapılır.

D. YAĞ BİTKİLERİ

Zeytin: Akdeniz ikliminin tabii bitkilerindendir. Yabani zeytinin (Delice) aşılınmasıyla kültür zeytini elde edilir. Soğuğa karşı duyarlı olduğundan, kışların ılık geçtiği ve don

olaylarının görülmediği Akdeniz, Ege, Güney Marmara ile Karadeniz'in bazı kıyı kesimlerinde yetiştirilir.

Ülkemizde zeytin en fazla Ege Bölgesi'nde (% 60) üretilmektedir. Güney Marmara kıyıları (Gemlik- Mudanya) ile Akdeniz kıyıları ve Kilis çevresinde de yoğun olarak yetiştirilir.

Ayçiçeği: Yetiştirme döneminde yağış, olgunlaşma döneminde güneşli bir iklim ister. Olgunlaşma döneminde yağış istememesinden dolayı, Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimlerinde yetiştirilemez. Diğer bütün bölgelerimizde tarımı yapılabilir.

Ayçiçeği üretiminin % 78'ini Marmara Bölgesi'nde başta Tekirdağ ve Edirne olmak üzere Kırklareli, Balıkesir, Bursa illeri karşılar. Daha sonra, İç Anadolu Bölgesi ve Orta Karadeniz Bölümü gelir.

Soya Fasulyesi: Yağı insan beslenmesinde, unu ise yem olarak kullanılan soya, en çok Akdeniz Bölgesi'nde (%88) üretilir. Yetiştirme devresi kısa olduğundan ikinci ürün olarak ekilir.

Susam: Ilıman iklim bölgelerinde tarımı yapılmaktadır. Türkiye'de Marmara, Ege, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu gibi sıcak bölgelerde üretilir.

Yerfıstığı: Meyveleri toprak içinde olgunlaşır. Sıcak ve nemli iklim şartlarında ve gevşek topraklarda tarımı yapılır. Türkiye'de yerfıstığı üretiminin % 82'sini Akdeniz Bölgesi'ndeki Adana, Hatay, ve Mersin illeri karşılar. Ege ve Marmara ovalarında da üretilir.

E. YEM BİTKİLERİ

Yonca, yulaf, fiğ, burçak ve korunga gibi bitkilere yem bitkileri adı verilmektedir.

Türkiye'de ahır hayvancılığının gelişmesi ve et üretiminin artmasında yem bitkilerinin ayrı bir önemi vardır. Çünkü ülkemizdeki çayır ve meralar yetersizdir. Yem bitkilerinden kuru ve yaş olarak istifade edilir. Daha çok Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde üretilen yem bitkileri, fabrikalarda işlenerek kullanıma hazır hale getirilir.

F. SEBZECİLİK

Sebze üretiminde ilk sırayı Akdeniz Bölgesi alır. Bu bölgemizde kışlar ılık geçtiğinden

seralarda kışın bile sebze üretilebilir. Ayrıca tarla sebzeleri de ilk önce bu bölgemizde üretilir.

Turfanda sebzecilik ise, bir mevsim başı üretim faaliyetidir. Bazı sebze ve meyvelerin, açık hava koşullarında erkenden yetiştirilip pazarlanması esasına dayanır. İlkbaharın erken başladığı yörelerimizde, sebze ve meyveler erken olgunlaşırlar ve 30 - 40 gün önceden pazarlara sunulurlar. Bu üretim faaliyetine turfanda sebzecilik, bu sebzelere de turfanda sebze denir.

G. MEYVELER

Fındık: Ilıman iklim bölgelerinin bitkisidir. Kış sıcaklığının 5 - 6 °C, yaz sıcaklığının da 20 - 25 °C olduğu ve yıllık 1000 - 1500 mm yağış alan, ılıman ve serin iklim bölgelerinde yetişir. Don olayı ve yaz kuraklığı verimi düşürür.

Ülkemizde fındık tarımı, Karadeniz kıyılarında yaygındır. Özellikle Ordu, Giresun ve Trabzon illeri üretimin yarısından çoğunu sağlamaktadır. Daha sonra, Bolu ve Zonguldak illeri gelir. Karadeniz Bölgesi toplam üretimin % 76'sını karşılar. karşılar. Marmara Bölgesi'nde de Sakarya ve İzmit çevresinde fındık üretimi yapılır.

Turunçgiller: Narenciye adı da verilen bu ürünler portakal, mandalina, limon, greyfurt ve turunçtan oluşur. Anavatanı Güneydoğu Asya'dır. Soğuğa karşı çok hassastırlar. Kışın sıcaklığın 0 °C nin altına düşmediği bölgelerde yetişebilir. Akdeniz Bölgesi'nin kıyı kesimi üretimin % 91'ini verir. Geri kalanı ise Ege kıyılarındaki Muğla, İzmir, Aydın illeri sağlar. Kışları ılık geçtiğinden bir miktar da Rize kıyılarında yetiştirilir.

İncir: Anavatanı Doğu Akdeniz kıyılarıdır. Kışların ılık, yazların sıcak geçtiği, yıllık yağışın 600 - 700 mm olduğu denizel iklimlerde rahatça yetişebilir. Soğuğa karşı hassas olduğundan iç bölgelerimizde fazla yetiştirilemez.

İncir, en fazla Ege Bölgesi'ndeki Aydın ve İzmir çevresinde üretilir.

(%78) Bundan başka, az miktarda Akdeniz ve Karadeniz kıyıları ile, Güney Marmara ve Güney Doğu Anadolu'da üretilir.

Üzüm: Kışın -40 °C sıcaklığa kadar dayanır. Yazın sıcaklığa ve kuraklığa dayanıklı bir bitki olduğundan ülkemizde hemen her bölgede yetiştirilir. Yazların yağışlı geçmesinden dolayı Karadeniz kıyılarındaki ve Doğu Anadolu'nun sıcaklığı yetersiz yüksek yerlerinde

yetiştirilemez.

Üretim en fazla Ege Bölgesi'nde yapılmaktadır. G. Doğu Anadolu, İç Anadolu, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde de üretilir. Özellikle Ege Bölgesi'nde Manisa, İzmir, Denizli yörelerinde üretilen çekirdeksiz üzüm kurutularak önemli bir kısmı ihraç edilir. Üzüm, soğuğa ve kuraklığa dayanıklı olduğundan, ülkemizde elma ile birlikte en yaygın olan meyvedir.

Elma: Türkiye'de üzümle birlikte en çok yetiştirilen bir meyvedir. Çiçek açma döneminde düşük sıcaklıklardan etkilenir. Diğer dönemlerde -35 °C ye kadar dayanabilir. Az kireçli ve derin topraklarda yüksek verim sağlar.

Elma üretimi, İç Anadolu'daki Niğde, Nevşehir, Konya çevresinde, Orta Karadeniz'de Amasya çevresinde, Akdeniz'de Isparta, Antalya ve Burdur çevresinde yaygındır.

Muz: Tropikal bölge bitkisidir. Yetiştmesi için yüksek sıcaklık ve bol nem gereklidir. Düşük sıcaklıklarda yetişemez ve don olayına karşı en hassas bitkidir. Türkiye'de, sadece Akdeniz Bölgesi'nde Antalya - Mersin arasındaki çok dar bir kıyı şeridinde tarımı yapılabilir.

Antep fıstığı: Dünya'nın oldukça sınırlı bölgelerinde yetişen ve meyvesi kuru yemiş olarak kullanılan bir bitkidir. Yaz kuraklığına ve sıcaklığına dayanıklı bir bitkidir. Ülkemizde en fazla Gazi Antep, Şanlı Urfa ve Siirt çevresinde üretilmektedir.

Kayısı: Ülkemizde karasal iklim bölgelerinin alçak yörelerinde yetiştirilmektedir. Kayısı üretimi en fazla Malatya, Elazığ, Konya, Ankara ve İzmir illerinde yapılır.

HAYVANCILIK

Ekonomik değer taşıyan hayvanların üretilmesi, beslenmesi ve pazarlanması gibi işlere hayvancılık denir.

Mera Hayvancılığı

Doğal otlaklarda yapılan hayvancılıktır. Et ve süt verimi ahır hayvancılığına göre düşüktür. Yağışın fazla olduğu yıllarda otlakların gürleşmesine bağlı olarak et ve süt üretimi artar. Ülkemizde Doğu Anadolu, İç Anadolu, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygındır.

Besi ve Ahır Hayvancılığı

İslah edilmiş veya iyi cins ithal hayvanlarla ahırlarda yapılan hayvancılıktır. Modern usullerle yapıldığı için et ve süt verimi daha fazladır.

Otlakların azalmasından sonra ahır hayvancılığının gerekliliği artmıştır. Ülkemizde besi ve ahır hayvancılığı büyükbaş hayvanlarla yapılır. Ege, Marmara, İç Anadolu bölgelerinde yaygındır. Ayrıca şeker fabrikalarının etrafında da ahır hayvancılığı gelişmiştir.

TÜRKİYE'DE HAYVAN VARLIĞI VE COĞRAFİ DAĞILIŞI

1. Küçükbaş Hayvancılık

Koyun: Ülkemizde en çok beslenen küçükbaş hayvandır. İç Anadolu ile Doğu Anadolu bölgelerindeki koyun sayısı ülke genelinin yarısına yakındır.

Güneydoğu Anadolu, İç Ege ve Güney Marmara çevresinde de beslenmektedir. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında çok azdır. Türkiye’de, kıvırcık, dağlıç, karaman, merinos ve sakız gibi çeşitli ırklara ait koyunlar bulunur.

Keçi: Koyuna göre daha dayanıklı olan, engebeli arazilerde yayılabilen ve süt üretimi iyi olan küçükbaş hayvan türüdür. Kıl keçisi ve tiftik keçisi gibi türleri vardır.

2. Büyükbaş Hayvancılık

Sığır: Ülkemizin genelinde doğal şartlar büyükbaş hayvancılığa çok elverişli değildir. Bu yüzden, büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık kadar yaygın değildir.

Fakat, et ve süt veriminin daha fazla olmasından dolayı, son yıllarda daha çok tercih edilmeye başlamıştır. Özellikle Marmara, Ege ve İç Anadolu gibi bölgelerimizde modern ahır hayvancılığı giderek artmaktadır.

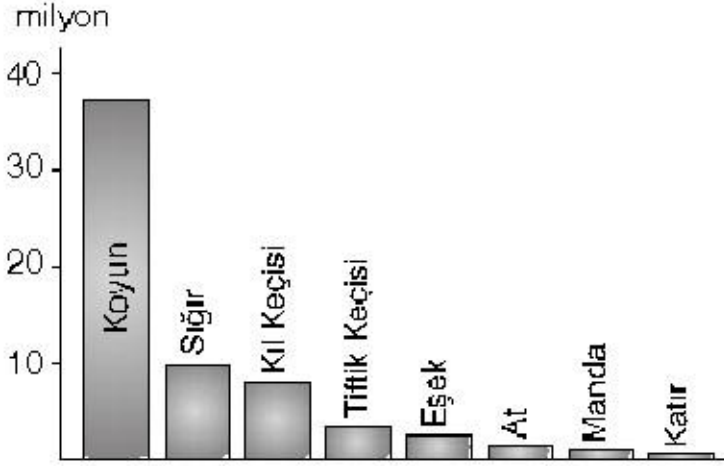
Türkiye’de sığır yetiştiriciliği en fazla, Erzurum - Kars Bölümü ile Doğu Karadeniz Bölümü’nde yaygındır. Buralarda yazlar serin ve yağışlı geçtiğinden gür otlaklar gelişir. Bunun sonucunda da sığır yetiştiriciliği kolaylaşır.

Manda: Akarsu ya da bataklık kenarlarında beslenir. Suyu çok seven bir hayvandır.

Sütü yağlı olduğundan kaymak yapımında kullanılır.

Türkiye’de daha çok Karadeniz Bölgesi’nde beslenir. Sayıları gittikçe azalmaktadır.

1994 de 305 bine düşmüştür.

Türlerine göre Türkiye'deki hayvan varlığı (1992)

3. Kümes Hayvancılığı

Küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıktan sonra, hayvancılığımızın en önemli uğraş alanlarından biridir. Özellikle son yıllarda, kent nüfusunun artması ve sağlığa daha yararlı olmasından dolayı beyaz et tüketimi artmış ve kümes hayvancılığında çok büyük gelişmeler olmuştur. Kümes hayvancılığı en çok Marmara Bölgesi’nde yapılır. Ege ve İç Anadolu bölgelerinde de oldukça yaygındır.

4. Arıcılık

Ülkemiz, iklim ve bitki çeşitliliğinin fazla olmasından dolayı arıcılığa son derece elverişlidir. Ege Bölgesi’ndeki Muğla, İzmir, Manisa ve Aydın illeri, Akdeniz Bölgesi’ndeki Antalya ve Mersin illeri ile Erzurum, Kars, Hakkâri, Ordu, Rize ve Elazığ çevresinde arıcılık gelişmiştir.

5. İpek Böcekçiliği

Dut yaprakları ile beslenir. Salgıladığı sıvının katılaşması ile ipek telleri oluşur.

İpekböcekçiliği en çok Güney Marmara'da Bursa, Gemlik, Balıkesir, Bilecik çevresinde yapılır.

6. Balıkçılık

Deniz balıkçılığı: Ülkemizdeki su ürünlerinin büyük bir kısmı (% 90) denizlerden elde edilmektedir. Denizlerden sağlanan balık üretiminin

% 67'sini Karadeniz, % 11'ini Marmara, % 13'ünü Ege, % 9'unu Akdeniz karşılar.

Tatlı su balıkçılığı: Bu balıkçılık akarsularda tatlı su göllerinde ve barajlarda yapılır.

Eğirdir, Beyşehir, Ulubat, İznik, Sapanca, Çıldır göllerinde tatlı su balıkçılığı yapılırken, Tuz Gölü, Burdur, Acıgöl ve Van Gölü'nün akarsu ağzları dışında balık üretimi yapılamaz. Son yıllarda Keban, Karakaya, Seyhan, Hirfanlı, Atatürk gibi baraj göllerinde balık üretim çalışmaları başlamıştır.

Kültür Balıkçılığı: Son yıllarda ülkemizde temiz akarsu boylarında, özel yapılmış havuzlarda kültür balıkçılığı yapılmakta ve çoğunlukla alabalık yetiştirilmektedir.

ORMANCILIK

Türkiye, sıcaklık ve yağış koşulları bakımından ormanın yetişmesine genel olarak elverişlidir. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bazı alanlar hariç, ülkemizin % 70'lik kısmının orman olması gerekir. Fakat, bugün bu oran % 26 civarındadır. Bu durum ormanlarımızın büyük bir kısmının yok edildiğini göstermektedir.

Türkiye'de ormanların coğrafi dağılışı (%)

Karadeniz Bölgesi	25
Akdeniz Bölgesi	24
Ege Bölgesi	17
Marmara Bölgesi	13
Doğu Anadolu Bölgesi	11
İç Anadolu Bölgesi	7

Ülkemizdeki ormanların % 79'u kıyı bölgelerimizde toplanırken, % 21'i iç bölgelerimizde toplanmıştır. İç bölgelerdeki orman azlığının nedeni, sıcaklıkların ve yağışların yetersiz olmasıdır.

MADENCİLİK ve ENERJİ KAYNAKLARI

A. MADENCİLİK

Yerkabuğunun farklı derinliklerinden çıkarılan, ekonomik değer taşıyan mineral ve elementlere maden denir. Türkiye'de madencilik faaliyetleri 1935 yılında kurulan M.T.A. ile özel sektör tarafından yürütülmektedir.

Türkiye'de çıkarılan önemli madenler

Demir: En zengin demir yataklarımız, Divriği (Sivas), Hekimhan ve Hasaңcelebi (Malatya), Edremit (Balıkesir), Dikili ve Torbalı (İzmir) ve Simav (Kütahya) çevresinde bulunmaktadır.

Ereğli, Karabük ve İskenderun'da demir - çelik fabrikaları bulunmaktadır.

Bakır: Ülkemizin en zengin madenlerinden biri olan bakır yatakları, çoğu kez kurşun ve çinko ile birlikte bulunur. En önemli bakır yataklarımız Karadeniz Bölgesi'nde bulunur. Murgul (Artvin), Küre (Kastamonu), Çayeli (Rize) ve Köprübaşı (Giresun) bu bölgedeki başlıca yataklardandır. Ayrıca Maden (Elazığ) ve Ergani (Diyarbakır)'de de bakır yatakları mevcuttur.

Krom: Paslanmayan ve çok sert bir maden olduğundan, madeni eşya yapımında ve kaplamasında kullanılır.

Krom yatakları altı ana bölgede toplanmıştır.

- Fethiye, Köyceğiz, Denizli
- Alacakaya (Guleman) (Elazığ)
- Bursa, Eskişehir
- Adana, Kayseri, Mersin

- İskenderun, Kahraman Maraş, İslahiye
- Kopdağı (Doğu Anadolu)

Krom madeni Antalya ve Guleman'daki ferro-krom tesislerinde işlenmektedir.

Boksit: Alüminyumun hammaddesi olan boksit çok hafif olduğundan uçak sanayiinde, otomobil, ev, elektrik malzemesi yapımında kullanılır.

Boksit yatakları Seydişehir (Konya), Akseki (Antalya) İslahiye (Gazi Antep) ve Milas (Muğla) civarında bulunur. Buralarda çıkarılan boksit, Seydişehir alüminyum tesislerinde işlenmektedir.

Bor Mineralleri: Ülkemiz bor rezervi bakımından Dünya'nın en zengin yataklarına sahiptir. Bu nedenle, bor madeninin çoğu ihraç edilmektedir. Bor madeninden elde edilen boraks ve asit borik nükleer alanda, jet ve roket yakıtında katkı maddesi olarak, ayrıca sabun, tekstil, cam, kâğıt sanayii, vb alanlarda kullanılır.

Bor mineralleri Balıkesir, Susurluk, Bigadiç çevresi ile Kütahya, Emet ve Eskişehir çevresinde çıkarılır. Çıkarılan mineraller Bandırma'daki tesislerde işlenir.

Kükürt: Kükürt gübre, kimya ve boya sanayiinde kullanılır. Ayrıca kauçuğun işlenmesinde ve sülfirik asit üretiminde de kullanılır.

Ülkemizde kükürt yatakları Keçiborlu (Isparta) ve Milas (Muğla) çevresinde bulunmaktadır.

Zımpara Taşı: Çeşitli kesici, torpüleyici ve silici aletlerin yapımında kullanılan zımpara taşı yönünden ülkemiz çok zengindir. Tire (İzmir), Manisa, Söke (Aydın), Milas (Muğla) ve Tavas (Denizli) da çıkarılır.

Barit: Suda erimeyen bir maden olduğundan boya, deri, kimya, cam ve kauçuk sanayiinde kullanılır. Ülkemiz barit yatakları bakımından zengin sayılır. Antalya, Muş, Gazi Antep ve Eskişehir çevresinde barit yatakları bulunmaktadır.

Tuz: Türkiye tuz yatakları bakımından son derece zengindir. Kaya tuzu yatakları üçüncü jeolojik zamanda, kapalı göl havzalarında suların buharlaşması ile oluşmuştur. Son yıllarda tuz üretimimiz üç kat artmıştır.

Türkiye'deki tuz üretiminin çoğu, Tuz Gölü ile İzmir Çamaltı tuzlasından sağlanır. Kaya tuzu yatakları, Çankırı, Kars, Iğdır ve Nevşehir çevresinde bulunmaktadır.

Cıva: Tek sıvı madendir. Zirai ilaç yapımında, kâğıt sanayiinde, suni gübre üretiminde

ve boya sanayiinde kullanılır. Türkiye’de Sarayönü (Konya), Ödemiş (İzmir), Manisa ve Uşak çevresinde çıkarılmaktadır.

Kurşun - Çinko: Genelde kurşun ve çinko bir arada bulunur. Ülkemizde Keban (Elazığ) ve Kayseri çevresinde kurşun-çinko yatakları vardır.

Lületaşı: Eskişehir çevresinde çıkarılır ve işlenir. Süs eşyası yapımında kullanılır.

Oltutaşı: Erzurumun Oltu ilçesinde çıkarılır ve işlenir. Süs eşyası yapımında kullanılır.

Fosfat: Gübre hammaddesi olarak kullanılan fosfat ihtiyacımızı karşılamaz. Fas, Tunus ve Cezayir’de yaygın olarak görülür ve daha çok bu ülkelerden ithal edilir. Türkiye’deki en zengin fosfat yatakları Mazıdağı (Mardin), Adıyaman, Bingöl ve Bitlis’te bulunmaktadır.

Manganez: Çeliğe sertlik kazandırmak ve direncini artırmak için kullanılır. Uşak, Afyon, Muğla, Adana, Erzincan, Artvin ve Trabzon çevresinde manganez yatakları bulunur. İhtiyacı karşılamaz. Bu nedenle ithal edilir.

Mermer: Ülkemiz mermer bakımından zengindir. Afyon, Kütahya, Marmara Adası, Kırşehir, Tokat ve İzmir çevresinde çıkarılır. Yurt dışına ihracatı yapılır.

Volfram (Tungsten): Çok sert olması nedeniyle özel sanayi çeliği olarak kullanılır. Demiryolu, iş makineleri, uçak ve gemi yapımı yanında, ampüllerde enerjiyi ışığa çevirmede kullanılır. Bursa Uludağ’da çıkarılıp işletilmektedir. Fakat son yıllarda üretimi durmuştur.

Asbest (Amyant): 14 bin °C sıcaklığa dayanır. Isıya dayanıklı araç ve gereç yapımında kullanılır. Konserojen madde bulundurması nedeniyle, kullanımı sınırlandırılmıştır. Eskişehir, Bursa, Erzincan, Hatay, Kars, Ağrı, Malatya, Sivas, İskenderun, Uşak ve Konya’da çıkarılır.

B. ENERJİ KAYNAKLARI

Taşkömürü: Türkiye’de Zonguldak, Amasra, Ereğli arasındaki sahada çıkarılır.

Demir - çelik sanayiinde enerji kaynağı olarak tüketildiğinden, Karabük ve Ereğli demir - çelik fabrikaları buraya kurulmuştur.

Linyit: Türkiye genelde üçüncü jeolojik devirde oluştuğundan linyit en zengin enerji kaynaklarımızdan biridir. Bütün bölgelerde linyit rezervi bulunmaktadır. Taşkömürüne

göre kalorisi daha azdır. Ancak yaygın olduğundan enerji ihtiyacımızın en önemli kısmını karşılamaktadır.

Linyit yatakları Afşin, Elbistan (K. Maraş), Tavşanlı, Seyitömer (Kütahya), Soma (Manisa), Yatağan (Muğla), Saray (Tekirdağ), Aşkale (Erzurum), Aydın, Amasya ve Yozgat çevresinde bulunmaktadır.

Linyitten elektrik enerjisi elde eden termik santrallerimiz, Soma, Tunçbilek, Seyitömer, Afşin - Elbistan, Yatağan ve Orhaneli termik santralleridir.

Petrol: Günümüzün en önemli enerji kaynaklarından biri petroldür. Petrol ulaşım araçlarında yakıt olarak ve plastik, gübre, boya gibi çok değişik sanayilerde kullanılır. Türkiye'deki petrol yatakları fazla zengin sayılmaz. İhtiyacımızın % 90'nına yakını ithal etmekteyiz.

Petrol yataklarımızın % 98'i G. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunur. Petrol, Raman, Garzan, Kurtalan, Adıyaman ve Mardin çevresinde çıkarılmaktadır.

Ülkemizde çıkarılan ve ithal edilen petrol, Orta Anadolu (Kırıkkale), Aliağa (İzmir), Ataş (Mersin), İpraş (İzmit) ve Batman rafinerilerinde işlenmektedir.

Doğal gaz: Ülkemiz, doğal gaz yatakları bakımından zengin değildir. Şu anda sadece Trakya'da Hamitabat ve Güneydoğu Anadolu'da Mardin - Çamurlu sahasında üretim yapılmaktadır. Hamitabat'tan çıkarılan doğal gazdan aynı yerde elektrik enerjisi üretilir. Doğalgaz ihtiyacımızın önemli bir kısmı, Rusya Federasyonu ve Cezayir'den ithal edilmektedir.

Su Gücü (Hidroelektrik enerjisi): Barajlardaki suyun, elektrik üreten santralleri çalıştırması ile oluşan enerjiye hidroelektrik enerjisi denir.

Türkiye'de elektrik ihtiyacının % 40 lık kısmı hidroelektrik santrallerden elde edilmektedir. Keban, Karakaya, Atatürk, Hirfanlı, Seyhan, Kemer ve Demirköprü gibi birçok baraj elektrik ihtiyacımızı karşılamaktadır.

Dışarıya akıntısı olan bazı göllerimiz, tabii baraj özelliğindedir. Bunlardan elektrik üretilir. Başlıcaları, Hazar, Çıldır, Tortum ve Kovada gölleridir.

Rüzgâr Gücü: Ülkemizde eskiden yel değirmenlerinde ve yelkenli gemilerde kullanılmıştır. Fakat elektrik ve petrol enerjisinin devreye girmesiyle kullanım alanı çok

azalmıştır.

Jeotermal Enerji: Jeotermal enerji, yer altındaki sıcak sulardan ya da su buharından elde edilir. Türkiye yakın bir jeolojik devirde oluştuğundan ve genç kıvrım dağları kuşağında bulunduğundan dolayı, fay hatları ve fay kaynakları oldukça yaygındır. Özellikle Ege Bölgesi'ndeki Germencik (Aydın), Balçova (İzmir), Sandıklı (Afyon) ve Sarayköy (Denizli) civarında sıcak su kaynakları bulunmaktadır. Şu anda sadece Sarayköy (Denizli) de elektrik enerjisi üreten jeotermal santral bulunmaktadır.

Radyoaktif Mineraller: Radyoaktif mineraller, nükleer enerji üretiminde kullanılır. Uranyum ve toryum gibi radyoaktif maddelerin parçalanmasıyla enerji elde edilir.

Ülkemizde Aydın, Uşak, Manisa, Çanakkale ve Yozgat yörelerinde uranyum, Eskişehir çevresinde toryum yatakları tespit edilmiştir. Fakat, şu anda, ülkemizde radyoaktif maddelerden nükleer enerji üretimi yapılmamaktadır.

Güneş Enerjisi: Türkiye ve özellikle güney bölgelerimiz, Güneş enerjisinden iyi yararlanabilecek bir konuma sahiptir. Bu enerjiden, en çok su ısıtmada faydalanılır. Ayrıca, sera ısıtmasında, su pompası çalıştırılmasında, bazı elektronik aletlerin çalıştırılmasında, vs. Güneş enerjisi kullanılmaktadır.

SANAYİ

Hammaddenin mamül ve yarı mamül duruma getirilmesi faaliyetlerine üretim, üretim tekniğine de sanayi ya da endüstri denir.

TÜRKİYE'DEKİ SANAYİ KOLLARI

1. Besin Sanayii

Hammaddesi tarımsal ve hayvansal ürünlerden oluşan sanayi dalıdır.

Şeker fabrikaları: İlk defa 1926 yılında kurulmuştur. Şekerpancarı kıyı kesimler hariç her yerde yetişir. Hemen işlenmesi gerektiğinden fabrikaları üretim alanları yakınında kurulmuştur. Şu anda ülkemizde 30'a yakın şeker fabrikası bulunmaktadır.

Çay fabrikaları: Trabzon - Rize arasındaki bölgede bulunmaktadır.

Un fabrikaları: Buğday, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz kıyıları dışında her yerde

yetiştirilir. Aynı zamanda halkın temel besin maddesidir. Bu nedenle un fabrikaları her bölgeye dağılmıştır.

Makarna ve bisküvi fabrikaları daha çok İç Anadolu'da yoğunlaşmıştır.

Zeytin yağı fabrikaları: Ege ve Güney Marmara'da yoğun olarak görülür. Özellikle Edremit, Ayvalık, Burhaniye, Aydın, İzmir çevresinde yoğunlaşmıştır

Ayçiçek yağı fabrikaları: Trakya'da yoğun olmakla birlikte, İç Anadolu, Ege ve Güneydoğu Anadolu'da da görülür. Soya ve mısırdan ise Akdeniz Bölgesi'nde yağ elde edilir.

Tütün fabrikaları: İstanbul, İzmir, Samsun, Tokat, Malatya, Adana ve Bitlis'de bulunmaktadır.

İspirtolu içki ve şarap fabrikaları: İstanbul, Yozgat, Diyarbakır, Tekirdağ, İzmir, Ankara, Kırşehir, Gazi Antep, Elazığ gibi merkezlerde rakı, bira ve şarap fabrikaları bulunmaktadır.

Konserve ve salça fabrikaları: Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin kıyı kesimlerinde yaygındır.

Süt ürünleri fabrikaları: İzmir, Balıkesir, Edirne, Erzurum, Elazığ, Kars, İstanbul, Trabzon ve Bursa çevresinde yer alırlar.

2. Dokuma, Tekstil ve Deri Sanayii

Dokuma ve giyim, Türkiye'de en gelişmiş ve üretimin önemli bir kısmının ihraç edildiği bir sanayi koludur.

Pamuk ipliği ve pamuklu dokuma: Adana, Antalya, K. Maraş, Tarsus, Nazilli, Denizli, Manisa ve İzmir

Yün ipliği ve yünlü kumaş: Hereke

Suni ipek ve kumaş: İstanbul ve Bursa

Tabii ipek ve kumaş: Gemlik ve Bursa

Hazır giyim sanayii: İstanbul, Bursa ve İzmir

Halıcılık: Isparta, Uşak, Gördes ve Kayseri

Deri ve kösele işleme: İstanbul, İzmir, Bolu, Gerede ve Uşak

3. Maden Sanayii (Metalurji Sanayii)

Demir - elik fabrikaları: Karabük, Ereğli, İskenderun, Kırıkkale, Sivas ve İzmir’de bulunmaktadır.

Alüminyum fabrikaları: Seydişehir’de bulunmaktadır.

Bakır işleme fabrikaları: Samsun ve Artvin (Murgul) de bulunmaktadır.

Kurşun ve çinko fabrikaları: Elazığ ve Kayseri’de bulunmaktadır.

Krom işleme fabrikaları: Menteşe Yöresi’ndeki krom madeni Antalya’da, Elazığ ve çevresindeki kromlar da Guleman’daki fabrikalarda işlenmektedir.

4. Makine Sanayii

Türkiye otomotiv sanayiinde son yıllarda yabancı marka otomobillerin de fabrikalarının kurulmasıyla üretimde artış meydana getirmiştir. Bursa, İstanbul, İzmir, İzmit, Adapazarı, Konya, Adana gibi merkezlerde otomobil, kamyon ve otobüs fabrikaları bulunmaktadır.

Eskişehir ve Adapazarı’nda lokomotif ve vagon fabrikaları, Ankara - Mürted’de uçak fabrikası, İstanbul, Tuzla, Pendik, Gölcük ve İzmir’de gemi tersaneleri bulunmaktadır.

5. Kimya Sanayii

Petrokimya: Batman, İzmit, Mersin, İzmir ve Kırıkkale’de petrol rafinerileri bulunmaktadır.

İlaç fabrikaları: İstanbul, İzmir, Ankara, Adapazarı çevresinde yoğunlaşmıştır. 130 civarında ilaç fabrikamız bulunmaktadır.

Lâstik fabrikaları: İzmit, Adapazarı ve Kırşehir’de bulunmaktadır.

Gübre fabrikaları: Mersin, Bandırma, Elazığ, Kütahya, Tekirdağ ve İskenderun’da bulunmaktadır. Ülkemizdeki gübre üretimi yeterli değildir.

6. Orman Ürünleri Sanayii

Ağaç malzemeden üretilen tüm malzemeler orman ürünleri endüstrisine girer.

Karadeniz Bölgesi'nde hammadde fazla bulunduğundan burada gelişmiştir.

Başlıca kereste fabrikaları Düzce, Bartın, Ayancık, Rize, Ordu, Ardeşen, Burdur, Antalya ve Isparta'da bulunur.

Mobilya Sanayii: Adapazarı, Ankara, İnegöl, İstanbul, İzmir ve Kayseri'de gelişmiştir.

Türkiye mobilya ürünlerini ihraç edebilmektedir.

Kâğıt fabrikaları: İzmit, Balıkesir, Giresun, Zonguldak, Taşucu, Dalaman, Bolvadin, Bartın ve Denizli çevresinde bulunur.

7. Çimento, Cam, Seramik Sanayii

Çimento fabrikaları: Hammaddesi kolay temin edilir. Her bölgede inşaat sanayiinde kullanılır. Ayrıca ulaşım masrafları maliyeti artırır. Bu nedenle çimento fabrikaları Türkiye'nin her bölgesine dağılmıştır. İstanbul, İzmit, Adana, İzmir, Elazığ, Mersin, Yozgat, Denizli, Adıyaman, Ordu gibi merkezler bunlardan bazılarıdır.

Cam fabrikaları: İstanbul, Denizli, Mersin, Kırklareli ve Sinop'ta cam fabrikaları bulunmaktadır. Ülkemiz cam ürünleri üretiminde ve ihracatında Dünya'da sayılı ülkeler arasındadır.

Seramik fabrikaları: Çanakkale, Bilecik, Kütahya, İstanbul ve İzmir'de bulunmaktadır. Üretimin bir kısmı yurt dışına ihraç edilir.

ULAŞIM

İnsanların ürettikleri çeşitli ham ve işlenmiş maddelerin, haberlerin bir yerden başka bir yere nakledilmesine ulaşım veya ulaştırma denilmektedir.

BAŞLICA ULAŞIM YOLLARI

1. Kara Yolları

Ülkemizde en yaygın olan ulaşım türüdür. Yük taşımacılığının % 70'i, yolcu taşımacılığının da % 90'ı karayolu ile yapılmaktadır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra,

karayolu yapımı artmış ve ulaşım araçları çoğalmıştır. Ülkemizdeki en işlek karayolları, Edirne, İstanbul, Ankara, Adana arası ile İstanbul, Bursa, İzmir arası ve İzmir, Aydın, Denizli arasındır. Modern karayolu olan otoyollar ülkemizde sadece Edirne, İstanbul, Bolu ve Ankara arasında, Adana, Hatay çevresinde ve İzmir çevresinde bulunur.

2. Demir Yolları

Türkiye’de ilk demiryolu hattı 1866 yılında İzmir - Aydın arasında kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryoluna önem verilmiştir.

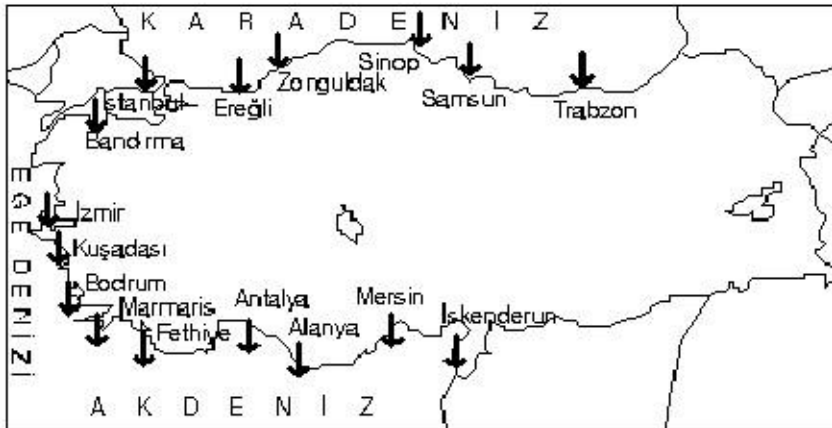
Ancak, 1950’li yıllardan sonra, karayollarına daha çok önem verildiğinden demiryolu yapımı azalmıştır. Şu anda, ülkemizde 8200 km uzunluğunda demiryolu ağı vardır.

Bu uzunluk yeterli değildir. Sözgelimi, Almanya’da 43 bin, Fransa’da 34 bin, İtalya’da 29 bin km lik demiryolu ağı bulunmaktadır.

3. Deniz Yolları

Türkiye’nin üç tarafının denizlerle çevrili olması ve iki önemli boğaza sahip olması, denizcilik alanında gelişmesi bakımından çok önemlidir. Dünya ticaretinde en fazla kullanılan yol deniz yoludur. Bu nedenle, ülkemizde deniz yolunun ve limanların geliştirilmesi gerekmektedir. 8333 km kıyı şeridine sahip olan ülkemizde, bölgeler arasında düzenli ve tarifeli yolcu ve yük taşımacılığı henüz gerçekleşmemiştir.

Dünya deniz ticaret filosundaki payımız % 1’e dahi ulaşmamıştır. Fakat, son yıllarda sanayi ve ticaretin gelişmesiyle, limanlarımızdaki indirilen - bindirilen yükte 8 - 10 katlık artışlar olmuştur.

Türkiye’de Başlıca Limanlar

4. Hava Yolları

Ülkemiz ulaşımında en az payı olan ulaşım sektörüdür. Çünkü, hava yolu ile ulaşım yüksek sermaye ve teknoloji gerektirmektedir.

Son yıllarda, Türk hava yollarının yanında, özel hava yolu şirketlerinin kurulması hava yolu taşımacılığında önemli artışlar meydana getirmiştir.

Ülkemizde en işlek olan hava limanlarımız İstanbul (Atatürk), Ankara (Esenboğa), İzmir (A. Menderes) dendir. Bunun yanında daha çok iç hat seferleri yapılan Adana, Antalya, Dalaman, Bodrum, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Elazığ, Van, Samsun, Trabzon gibi, 25 ayrı il merkezinde hava alanı bulunmaktadır.

TİCARET

Üretilen mal ve hizmetlerin alınıp satılmasına ticaret denir. İç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır.

1. İç Ticaret

Ülke sınırları içinde, bölge ve bölümler arasında yapılan ticarete iç ticaret denir.

Ülkemizde bazı il merkezleri ticaret şehirleri özelliği kazanmışlardır. Bunlar, İstanbul, Bursa, İzmit, İzmir, Denizli, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Ankara, Konya, Kayseri, Samsun, Trabzon, Erzurum ve Malatya gibi illerdir. Bu merkezlerde ticaretin gelişmesinde, ulaşım yolları üzerinde bulunmalarının büyük etkisi olmuştur.

İhracat (Dış satım): Bir ülkenin başka ülkelere yaptığı satışlardır.

İthalat (Dış alım): Bir ülkenin başka ülkelerden aldığı mallara denir.

2. Dış Ticaret

Bir ülkenin başka ülkelerle yaptığı alışverişe dış ticaret denir. Dış ticaretin para karşılığına dış ticaret hacmi denir. Gelişmiş ülkelerde dış ticaret hacmi fazla, gelişmemiş ülkelerde düşüktür. Yine, gelişmiş ülkelerde ihracat, genelde ithalattan daha

fazladır. Bu ülkeler dışarıdan daha çok hammadde alıp dışarıya işlenmiş sanayi ürünleri satarlar. Az gelişmiş ülkeler ise dışardan daha çok işlenmiş sanayi ürünleri alıp, dışarıya tarım ürünleri veya ham maddeler satarlar.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET

Başlıca İhraç Ürünlerimiz

- Tarım ürünleri (Pamuk, fındık, tütün, baklagiller, kuru ve yaş meyveler)
- Dokuma ve tekstil ürünleri
- Hayvan ve hayvansal ürünler (Deri, yumurta, yün, tiftik)
- Bitkisel yağlar
- Bazı dayanıklı tüketim malları (Televizyon, buzdolabı, vs.)
- İpekli dokuma ve giyim eşyaları
- Mobilya, çimento, cam ve seramik ürünleri
- Madenler (krom, bakır, cıva, demir, bor, tuz)

Başlıca İthal Ürünlerimiz

Fabrika kurmaya yarayan aletler, ham petrol, ilaç ve kimyasal maddeler, elektronik araçlar, motorlu araçlar, silah, optik araçlar, tropikal ürünler (muz, kahve, hurma, pirinç)

Dış ticaretimizde önemli ülkeler

Almanya, İtalya, ABD, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Japonya, İran, Suudi Arabistan ve son yıllarda Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan)

Ülkemizde son yıllarda uygulanmak istenen diğer bir ticaret şekli de serbest ticarettir. Serbest ticarete ülkeler ürettikleri çeşitli malları, belli yerlerde kurulacak pazarlarda gümrük vergisi ödmeden pazarlamaktadır. Ülkemizde serbest ticaret bölgesi olarak şu anda İstanbul, Mersin, İzmir, İskenderun, Antalya ve Trabzon illeri belirlenmiştir.

TURİZM

İnsanların gezmek, görmek, eğlenmek ve dinlenmek amacıyla yaptığı gezilere turizm denir. Bu geziyi yapan kişilere de turist adı verilmektedir.

İç turizm: Vatandaşların kendi ülkeleri içinde yaptıkları gezilere denir.

Dış turizm: Bir ülkeden başka ülkelere yapılan gezilere denir.

Dünya'nın çeşitli ülkelerindeki doğal güzellikler ve tarihi değerler insanlara çekici gelmektedir.

Turizme konu olan çekicilikler şunlardır:

- Bazı hastalıkları tedavi edici kaplıca ve içmecelerin bulunması
- Tabii manzaranın güzel olması
- Spor sahalarının ve denize girmeye uygun plajların bulunması
- Tarihi kalıntıların bulunması
- Kaliteli malların pazarlandığı merkezler olması
- Kutsal ibadet yerlerinin varlığı

Türkiye'de turizmi etkileyen faktörler

- Deniz turizmine ve kış turizmine elverişli iklim koşulları
- Doğal ve tarihi zenginlikler
- Folklor zenginliği
- Turizm alt yapısının (ulaşım, tanıtım, konaklama) yetersizliği

ÜLKELER COĞRAFYASI

AVRUPA KİT'ASI

Avrupa; doğuda Asya kıt'ası, güneyde Akdeniz batıda Atlas okyanusu ve kuzeyde ise Kuzey Buz denizi ile çevrilidir.

Büyük bir kısmı ova ve plâtolarla kaplı olan Avrupa'nın ortalama yükseltisi oldukça azdır. Avrupa'nın en önemli yükseltisi kıt'anın güney kısmında uzanan Alp dağlarıdır. Kıt'anın en yüksek yeri Fransa'daki Mont - Blanc (4810 metre) dağdır. Kıt'anın kuzeyinde ise İskandinav yarımadasında Norveç ve İsveç'in sınırlarını oluşturan İskandinav dağları yer alır.

Kıt'a, akarsu ve göl bakımından oldukça zengindir. Avrupa'nın ortalama yükseltisi az olması sonucunda akarsular denge profilini kazanmıştır. Bu yüzden Avrupa akarsularının enerji potansiyeli ve aşındırma gücü azdır. Akarsular üzerinde taşımacılık ve ulaşım çok yaygındır.

Kıt'anın kutba yakın yüksek enlemlerinde yer alan Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde buzulların oluşturduğu şekillere rastlanır. Bu ülkelerde buzul vadileri, fiyortlar, göl çanakları, morenler ve sirk gölleri yer alır. Dünya'nın en fazla göl bulunan ülkesi Finlandiya'dır.

Avrupa kıt'asında birçok farklı iklim görülür. Kıt'anın kuzeybatısında yer alan kısmında batı rüzgârları ve Gulf Stream sıcak su akıntısının etkisiyle ılıman okyanus iklimi görülür. Bu iklim özellikle İngiltere, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Almanya'yı etkilemektedir. Kıt'anın kuzeyinde İskandinav yarımadasının büyük bir kısmında sert ve soğuk iklimler hâkimdir.

Orta ve Doğu Avrupa'da ise karasal iklim koşulları hüküm sürer. Bu iklim özellikle Macaristan, Avusturya, İsveç ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeleri etkiler. Avrupa'nın güney kesimi ise, Akdeniz kıyısında bulunduğu için Akdeniz ikliminin etkisi altındadır.

Kıt'anın güneyinde maki bitki örtüsü, kuzeybatısında daima yeşil kalan ormanlar, kuzeyde iğne yapraklı tayga ormanları, Orta ve Doğu Avrupa'da ise bozkırlar yer alır.

Avrupa kıt'asında tarım ve hayvancılık çok gelişmiştir. Çünkü gelişmiş bütün teknolojik olanaklar kullanılarak tarım ve hayvancılık yapılır. Özellikle Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde intansif tarım yapılır. Bu sayede toprakları küçük olan bu ülkeler çok miktarda tarım ürünü yetiştirmektedir. Yine Hollanda çiçek yetiştiriciliği ve hayvancılıkta öne çıkmıştır. Kıt'ada en çok yetiştirilen tarım ürünleri tahıllar, şeker pancarı, patates, üzüm, sebze ve meyvelerdir.

İskandinav yarımadasındaki ülkelerde arazi elverişsiz olduğu için tarım ve hayvancılık gelişmemiştir. Bu ülkelerde balıkçılık ve ormanlar çok gelişmiştir. Fransa üzüm, Almanya patates üretiminde Dünya' da en önde gelen ülkelerdir.

Kıt'ada nüfusun en fazla toplandığı yer kuzeybatı kısmıdır. Nüfus yoğunluğu en fazla olan ülke Hollanda'dır. Avrupa'nın en seyrek nüfuslu yerleri İskandinav yarımadasının orta ve kuzey kısmı, Alp dağlarının yüksek kesimleri ve Grönland'dır.

Kıt'ada şehir nüfusu oranı oldukça fazladır. Şehir nüfusu oranının en fazla olduğu ülke İngiltere'dir. Avrupa, kıt'alar arasında nüfus yoğunluğu en fazla olan kıt'adır. Kıt'ada tarımda çalışanların oranı çok azdır. İnsanlar genelde şehirlerde yaşar ve büyük kısmı hizmetler sektörü ile sanayi faaliyetlerinde çalışır.

Avrupa, yer altı zenginlikleri açısından çok önemli bir kıt'a değildir. Kıt'anın kuzeybatısında bulunan taş kömürü ve demir yatakları özellikle İngiltere'nin endüstride ilerlemesini sağlamıştır.

Avrupa, ekonomi ve sanayinin en çok geliştiği kıt'a-dır. Kıt'a birçok ekonomik faaliyetin merkezi durumundadır. Dünya ticaretinin en çok geliştiği kıt'adır. Avrupa'da ekonomi, sanayi ve ticaret çok geliştiği için, yaşam standardının en yüksek olduğu kıt'a olmuştur. Özellikle Kuzeybatı Avrupa ülkeleri, İskandinav ülkeleri ve İsviçre en çok gelişmiş ülkelerdir. İsviçre, kıt'ada yaşam standardının en yüksek olduğu ülkedir. Balkan ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri yeni yeni gelişmeye başlayan ülkelerdir.

Kıt'ada turizm çok gelişmiştir. Gezilebilecek birçok tarihî güzellik vardır. Turizmin en fazla geliştiği ülkeler; Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya ve Yunanistan' dır. İsviçre, İsveç ve Norveç'te kış turizmi, İspanya, İtalya ve Yunanistan'da ise yaz turizmi gelişmiştir.

ASYA KİT'ASI

Kıt'anın doğusunu Büyük okyanus, güneyini Hint okyanusu, batısını Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa, kuzeyini ise Kuzey Buz denizi oluşturur.

Asya, yüz ölçümü en büyük olan kıt'adır (44 milyon km²). Kıt'anın güney kısmında doğu batı yönünde uzanan Dünya'nın en büyük ve en yüksek sıradağı olan Himalayalar uzanır. Kıt'anın orta, kuzey ve doğu kısımları düz alanlara sahiptir. Batıda ise kuzey güney doğrultusunda Ural ve Kafkas dağları yer alır. Kıt'ada, Arabistan, Karakum ve Kızılıkm çölleri vardır.

Kıt'ada büyük akarsu ve göller yer alır. Hazar, Aral Baykal gölleri ile Fırat, Dicle, Seyhan, Volga, Obi, İndus ve Ganj gibi akarsular bulunur.

Kıt'ada Akdeniz, muson, karasal, çöl ve tundra iklimleri görülür. Kış mevsiminde Dünya'nın en soğuk yerleri kıt'adaki Sibirya'dır. Kıt'ada yaz ve kış mevsimi arasındaki sıcaklık farkı fazladır. Güneydoğu Asya'nın bitki örtüsü oldukça gür ormanlardır.

Çünkü burası Dünya'nın en çok yağış alan bölgelerinden biridir. Kıt'anın kuzeyinde 60° enlemi çevresinde iğne yapraklı ormanlar bulunur. İç bölgelerde ise bozkırlar yer alır.

Kıt'ada tarım ve hayvancılık çok gelişmiştir. Birçok tarım ürününün en fazla yetiştiği kıt'a burasıdır. Kıt'ada en çok yetiştirilen ürünler çay, pirinç, pamuk, soya fasulyesi, kauçuk, şeker pancarı, yer fıstığı, hurma, ayçiçeği ve buğdaydır.

Hindistan'da büyükbaş hayvancılık çok gelişmiştir. Orta Asya bozkırlarında ise küçükbaş hayvancılık çok yaygındır.

Kıt'a, Dünya nüfusunun yarısından fazlasını barındırır. Asya'nın en kalabalık üç ülkesi Çin, Hindistan ve Bangladeş'tir. Güneydoğu Asya'da nüfus yoğunluğu fazladır. Nüfusun en seyrek olduğu yerler ise çölleri, Himalayalar'ın yüksek yerleri, Moğolistan ve Sibirya'dır. Şehirleşmenin en fazla olduğu ülke Japonya'dır.

Kıt'a, yer altı kaynakları açısından oldukça zengindir. Asya'da; petrol, doğal gaz, kalay, bor, krom, manganez, kömür, demir ve altın en önemli yer altı kaynaklarıdır. Özellikle çok zengin olan petrol ve doğal gaz yatakları kıt'anın Dünya üzerindeki önemini artırmaktadır. Zengin maden yatakları Ural dağları, Orta Doğu ülkeleri ve Türk cumhuriyetlerinde bulunmaktadır.

Kıt'ada sanayi, ticaret ve ekonominin en çok geliştiği ülke Japonya'dır. Kıt'adaki diğer ülkeler genellikle gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerdir.

AFRİKA KİT'ASI

Kıt'a; kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz ve Hint okyanusu, batı ve güneybatıda ise Atlas okyanusu ile çevrilidir.

Kıt'anın kuzeyinde Atlas dağları, orta kısmında ise Klimanjaro en önemli yükseltilerdir. Kıt'a genellikle düz alanlara sahiptir.

Kıt'anın en büyük iki akarsuyu Kongo ve Nil'dir. Kıt'anın doğusunda çöküntü hendekleri içinde oluşan büyük göller (Tanganika, Viktoria, Nyasa, Rudolf, Kivu) yer alır.

Kıt'anın orta kısmında ekvatorial iklim görülür. Kıyılarda ise denizel iklimler ve savan iklimi görülür. Özellikle kıt'anın kuzeyinde büyük bir alanda çöl iklimi görülür. Dünya'nın en büyük çölü olan Büyük Sahra burada yer alır. Bu bölge çok az yağış alır. Kıt'anın en büyük sorunu erozyondur.

Kıt'anın Kuzey Yarım Küre'de kalan bölümünde nüfus yoğunluğunun çok az olmasının nedeni, büyük kısmının çöllerle kaplı olmasıdır. Kıt'anın nüfus yoğunluğu çok fazla değildir. Diğer kıt'alara yoğun bir şekilde göç meydana gelmektedir. Yerleşmelerin yoğun olduğu yerler kıt'anın kıyı kesimleridir.

Kıt'ada çok fazla tarım alanı olmadığı için, tarım gelişmemiştir. Bu yüzden açlık çeken birçok Afrika ülkesi vardır. Hayvancılık da pek gelişmemiştir.

Kıt'anın önemli sorunlarından biri olan erozyon da tarım ve hayvancılığın gerilemesine neden olmaktadır. Kıt'ada kakao ve palmiye yağı üretimi çok önemlidir.

Afrika ülkelerinde en önemli yer altı zenginliği Fas, Tunus ve Cezayir'de çıkarılan fosfattır. Ayrıca Güney Afrika Cumhuriyeti Dünya'da en fazla altın ve elmas çıkarılan ülkedir.

Doğal zenginlikleri çok olmasına rağmen, kıt'ada sanayinin gelişmemesinin en önemli nedeni, zengin kömür yataklarına sahip olmayışıdır. Ayrıca enerji üretimindeki yetersizlik, ham madde kaynaklarının yabancıların denetiminde olması, üretim teknolojisinin gelişmemesi ve sermaye yetersizliği kıt'ada sanayi gelişimini etkileyen en önemli faktörlerdir.

AMERİKA KİT'ASI

Kuzey ve Güney olmak üzere iki kıt'a olan Amerika' nın doğusunda Atlas okyanusu, batısında Büyük okyanus yer almaktadır.

Kuzey Amerika'nın batısında Kayalık dağları ve Güney Amerika'nın batısında ise Ant dağları kuzey güney yönünde uzanırlar. Bu kıt'aların orta ve doğu kısımları ise genellikle ova ve plâtolarla kaplıdır. Dünya'nın en büyük akarsularından olan Missisipi Kuzey Amerika'da, Amazon ise Güney Amerika'da yer alır. Kuzey Amerika'da Superior, Michigan, Huron, Erie, Ontario ve Büyük Ayı gölleri yer alır. Kuzey Amerika'da Arizona ve Meksika, Güney Amerika'da ise Atacama çölleri bulunur.

Amerika kıt'alarında yeryüzünde bulunan bütün (muson hariç) iklimler görülür.

Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Dünya üretiminde en önde olduğu ürünler; mısır, pamuk, tütün, arpa ve yulaftır. Dünya'nın en çok muz ve kahve üretilen ülkesi Brezilya'dır. Hayvancılık Arjantin'de çok gelişmiştir.

Kanada genellikle soğuk iklimlerin etkisi altındadır. Bu yüzden soğuğa dayanıklı buğday, şeker pancarı, mısır ve keten yetiştirilir.

Nüfusu en çok ülkeler ise ABD, Brezilya ve Meksika'dır. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer ABD'nin kuzeydoğusudur.

Kanada; nikel, plâtin ve asbest çıkarımında Dünya' da en önde yer alır. ABD ise; kömür, alüminyum, doğal gaz, petrol, bakır, çinko ve kurşunun Dünya' da en çok çıkarıldığı ülkedir.

Kanada'ya geleceğin ülkesi de denilmektedir. Miktarları tam olarak tespit edilemeyen zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahiptir. Bu ülkede iklim koşullarının olumsuzluğu, endüstri kuruluşlarının güney bölgelerde toplanmasına neden olmuştur.

ABD, Dünya'nın en gelişmiş ülkesidir. Dünya'da en çok dış pazarı olan ülkedir. Bu ülkenin tarım ve endüstrisinin gelişmesi, ülkeyi Dünya'nın ticaret ve bankacılık merkezi yapmıştır. Ülkede çok zengin olan kömür ve demir yatakları endüstrinin gelişmesinin en önemli nedenleridir. Türkiye'nin dış ticaretinde de Almanya'dan sonra gelen ülke olmuştur.

OKYANUSYA KİT'ASI

Yüz ölçümü en küçük kıt'a olan Okyanusya, Büyük okyanus ve Hint okyanusu ile çevrilidir.

Ortalama yükseltisi çok az olan bir kıt'adır (210 metre). Ülkenin batı ve orta kesimi çöllerle

kaplıdır.

Kıt'ada hayvancılık gelişmiştir. Dünya'da en çok yün elde eden ve satan ülke Avustralya'dır.

Yerleşilebilen kıt'alar içinde en az nüfus bulunan kıt'adır. Nüfus yoğunluğu oldukça azdır. Nüfus genellikle Avustralya'nın güney doğusunda toplanmıştır. Kıt'ada; ılıman okyanus, çöl ve savan iklimleri görülür.

ANTARKTİKA KİT'ASI

Güney Kutbu çevresinde yer alan kıt'anın % 95'i buzullarla kaplıdır.

Kıt'ada yüksekliği fazla olan bazı dağlar bulunur. Kıt'ada yerleşik hayat yoktur. Bu yüzden hiç beşerî ve ekonomik faaliyet yoktur.